

esély

2014/5

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 **Párkányi Eszter:** A cselekvőképességet érintő eljárások dilemmái
19 **Gosztonyi Márton:** A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok működése

Magyar valóság

- 47 **Ferge Zsuzsa:** Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013.
Vezetői összefoglaló
55 **Husz Ildikó – Marozsán Csilla:** Szociális nyári gyermekétkeztetés
– egy rendelet tanulságai

Szociális munka

- 79 **Pilinszki Attila, Béres Orsolya, Sipos B. Bernadett, Ittész Gábor:**
Mit értékelnek a szociális munkások? Mesterképzésben részt vevő
szociális munkások értékrendjének sajátosságai

Műhely

- 95 **Csákó Mihály:** Szocializáció alacsony iskolázottságú fővárosi családokban

116 Abstracts

118 Contents

PÁRKÁNYI ESZTER

A CSELEKVŐKÉPESSÉGET ÉRINTŐ ELJÁRÁSOK DILEMMÁI

A gondnokság alá helyezési eljárás a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményben foglalt elvárások tekintetében több problematikus kérdéssel is küzd, ám ennek gyakorlata még mindig kevésbé vizsgált jogterület Magyarországon. A szerző egy helyi gyámhivatal aktái alapján vizsgálta a gyakorlati eljárás anomáliáit, kiemelve azokat a pontokat, amelyek (de)formálják a jelenlegi gyakorlatot.

A mentálisan sérült vagy idős, beteg, elhagyott emberek védelme, és ehhez kapcsolódóan a gondnokság alá helyezési eljárások problematikája a jogászai gondolkodás perifériájára szorult terület hazánkban. A jogászok többsége a kérdést a gyámhivatalokban dolgozó szociális szakemberek, pszichológus és pszichiáter szakértők ügyének tartja. Az általános vélemény szerint a jogi védelem szerepe csekély a cselekvőképességet érintő eljárásokban, a helyes döntés garanciája pedig itt csupán egy, a fogyatékossgtudomány orvosi modelljét mintaszerűen követő, szakemberek által javasolt megoldás alapján hozott bírói döntés (Goodley 2011: 5–6). Ennek megfelelően az ügyvédek általában csupán az ügygondnoki tisztesség valóságban szimbolikusan értelmezett szerepét játsszák. A valós jogvédelem és a tartalmas jogi munka általában elmarad. Tanulmányomban arra kívánok rámutatni, hogy ma Magyarországon egy cselekvőképességet érintő eljárás mennyi buktatót rejtő folyamat, amellyel szemben az általában alperesi pozícióban szereplő idősek és mentálisan sérült emberek kiszolgáltatottak és tehetetlenek. Állításaim alátámasztására egy 2013 januárjával megszűnt gyámhivatalnak az ezt megelőző két évben keletkezett gondnokság alá helyezési aktáit vizsgáltam meg. A mintába azok az adott időszak alatt lefolytatott eljárások kerültek, amelyek 2011. január 1. után beadott keresettel indultak, és amelyeket a vizsgált ügyekben eljáró városi bíróság 2012. december 31-ig jogerős ítélettel vagy végzéssel lezárt. A mintában szereplő összes pert a hozzátartozó kérésére, vagy ennek hiányában a gyámhivatal indította meg. Így a többi törvényes jogosult általi perindítás esetei kimaradtak a vizsgálatból. A vizsgált 65 ügyben 37 nő és 28 férfi alperes szerepelt, és 23 esetben a gondnokság alá helyezés felülvizsgálatára, 42 esetben pedig a cselekvőképesség korlátozottságának vagy hiányának megállapítására irányult az eljárás. Az összes vizsgált ügyben ugyanaz a városi bíróság járt el.

Véd-telenek

A cselekvőképességet a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény az ember alapvető jogaként fogalmazta meg, amely mindenkit megillet, akinek ezt a jogát a *törvény* nem korlátozza vagy nem zárja ki.¹ A 2013. évi V. törvény az [új] Polgári Törvénykönyvről ezt úgy pontosítja, hogy „*minden ember cselekvőképés, akinek cselekvőképességét e törvény vagy a bíróság gondnokság alá helyezést elrendelő ítélete nem korlátozza*”, kiemelve ezzel a bíróság cselekvőképességet korlátozó jogosultságait.² A régi és az új törvény alapján a korlátozás egyaránt két esetben lehetséges: egyrészt objektíve az életkor alapján, másrészt pedig szubjektív megítélés szerint, a belátási képesség részleges vagy teljes hiányára tekintettel. A korlátozás célja mindkét esetben az, hogy az ezzel érintett személyeket olyan károsodástól óvják meg, amely ellen önmaguk védekezni még vagy már nem képesek. Ilyen helyzetek természetesen bírósági eljárás és jogi elismerés hiányában is elképzelhetőek, ám az idősek, illetve mentális sérültek esetében általában sokkal kevésbé nyilvánvalóak a környezet számára, mint a védelemre szoruló gyermekek körében. Főként az idősek esetében jellemző az, hogy a társadalomban elfogadott normák és a morális meghatározottság sokszor meg is akadályozzák a védelem jogi szintre terelését. A megélt hosszú élet tapasztalatai iránti tisztelet vagy a demens állapot tagadása miatt az erre jogosult hozzátartozók sok esetben a saját helyzetüket is megkönnyítő eljárás megindítására sem hajlandóak. Ez lényegében azzal jár, hogy a cselekvőképességet érintő eljárásokban főként olyan emberek érintettek, akik már úgymond áldozataivá váltak saját kiszolgáltatottságuknak, vagy akiknek nem maradt olyan hozzátartozójuk, aki a gondjukat viselné. A súlyos mentális sérültek esete ez alól kivételt képez, itt ugyanis az anyagi szükségletek fedezése és a szociális rendszertől való feltétlen függőség miatt tipikusan a család vagy a gondozó intézmény indítja meg az eljárást a nagykorúvá válásra tekintettel. A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a *család* (adott esetben *gondozó intézmény*) szerepe nemcsak kiemelkedő, hanem mindent eldöntő szempont a védelem szükségességének megítélésére irányuló eljárásban.

Nem nehéz belátni azt a tényt, hogy amennyiben a család gondoskodik, úgy tipikusan sem az eljárást megelőzően, sem azt követően nem éri hátrány vagy jogsérelem az eljárással érintett személyeket. Amennyiben azonban a családi kapcsolatokat nem a szeretetteljes összetartás és törődés jellemzi, úgy az eljárást megelőzően biztosan, az eljárás folyamán pedig valószínűsíthetően felmerülnek olyan problémák, amelyek a jogvédelem kérdését az adott ügyben sarkalatos ponttá tehetik, és a tapasztalatok alapján teszik is. A jogszabályi előírások megfelelő kidolgozottsága, valamint a jogkövető felek minden jóindulata ellenére az eljárások alapján mégis úgy tűnik, hogy *Magyarországon jelenleg nem létezik olyan hatékony és megfelelő képzettségű munkatársakat foglalkoztató ellátórendszer, amely pótolni*

¹ Ptk. 11. § (1) bek.

² Új Ptk. 2:8 § (1) bek.

tudná a szerető család védelmét a cselekvőképességet érintő eljárásokban. Emiatt azok, akik élethelyzetüknél fogva nélkülözik az ilyen háttérrel, az eljárások folyamán vagy következményeként – akár lelkileg, akár anyagilag – szinte szükségszerűen károsodnak.

A gondnokság alá helyezési per célja és motivációja

A gondnokság alá helyezési eljárások egyik – ha nem a legfontosabb – dilemmája az eljárás megindításával célzott eredmény kérdése. A gyámhivatal által indított perek esetében a cél a jogszabály alapján a belátási képességében korlátozott személyek *védelme*, nem csupán személyes ügyeik intézésében, hanem vagyoni biztonságuk érdekében is. A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet (Gyer.) szerint a gondnokság alá helyezési eljárás megindításának „szükségessége különösen akkor áll fenn, ha a gondnokság alá helyezendő személy személyi és vagyoni érdekvédelme csak a gondnokság alá helyezéssel biztosítható”.³

A jogszabályi elvárás mellett azonban érdemes megvizsgálni a konkrét esetek háttérét is, hiszen sok esetben előfordul, hogy a perben nem csupán az alperes érdekeit kénytelen figyelembe venni a bíróság és a gyámhivatal, hanem a megfelelő döntéshez egyéb személyek szándékait és érdekeit is ismernie kell. Ilyen tényezők lehetnek az ellátást biztosító otthon érdekei, a rokonok érdekei, vagy akár a eljárás kezdeményező hatóság érdekei.

Érdemes elsőként az eljárást megindító személyek körét megvizsgálni. A gyámhivatal által indított perek részében ugyanis – az eredeti elképzeléssel ellentétben – a perindításra jogosult szűk család egyik tagja lép fel kezdeményezőként. Ez azért meglepő, mert ezek a személyek önállóan is jogosultak volnának a perindításra, szükségtelen tehát a gyámhivatal közbeiktatásával az egyébként is hosszú eljárást tovább nyújtani. Ezekben az esetekben az indok elsősorban az anyagi lehetőségekben, illetve a szülő ellenében indított bírósági eljárás miatti negatív érzelmekben keresendő, amelyre tekintettel a hozzátartozók inkább az egyszerűbb utat választják, és a gyámhivatalra bízják az eljárást. A mintában szereplő gondnokság alá helyezések közül 42 ügyből 17 esetben indult meg a gyámhivatali eljárás olyan személy kezdeményezésére, aki a törvény alapján önmaga is jogosult lett volna a perindításra – ilyen az új ügyek 40 százaléka.⁴ Az időseket ellátó intézményt vezető személyek négy, a valamely egyéb egészségügyi problémával összefüggésben tudomást szerző kórházak pedig kilenc esetben jelezték a gyámhivatalnak a keresetindítás indokoltságát.

Az eljárás további sajátossága, hogy a jelzésre a gyámhivatal köteles a gyámhatósági eljárást megindítani akkor is, ha valójában nem lát indokot az ügyfél gond-

³ Gyer. 144. § (2) bek.

⁴ A felülvizsgálatok tekintetében természetesen minden esetben a gyámhivatal a kezdeményező.

nokság alá helyezésére. A gyámügyi eljárásban a perindításhoz szükséges iratok beszerzése során pszichiáter szakértőt rendszerint nem vonnak be, a szakorvosok véleménye pedig nem minden esetben orientációs alap arra vonatkozóan, hogy az alperes elmeállapota indokolja-e a perindítást. A kétséges esetekben a szakorvos általában egyszerűen nem nyilatkozik arról, hogy a cselekvőképesség a saját megítélése szerint korlátozott-e, így a gyámhivatal nem tudja az ügyet azzal a megállapítással lezárni, hogy az orvosi vélemény nem teszi indokolttá a perindítást. Az orvosok megbízhatósága és motivációja ugyan nem a jogszabályi háttérhez, hanem annak végrehajtási dilemmáihoz kapcsolódó kérdés, ugyanakkor érdemes foglalkozni ennek a pert befolyásoló és etikai vonatkozásaival is. Egy általam vizsgált ügyben például a gondnokság alá helyezendő alperes egy meg nem történt szakorvosi vizsgálatról kiállított igazolás miatt panaszt tett a szakfelügyeleti szervnél. Ennek elbírálása a bírósági eljárással párhuzamos közigazgatási eljárásban történt meg, ahol a felügyeleti szerv megállapította, hogy az alperes panasza alapos. A konkrét esetben az idősothton belső orvosaként dolgozó szakorvos az otthonvezető kérésére, a lakóval szemben megindítandó per gyorsítása érdekében, a korábbi, általános tapasztalataira alapozott, *fiktív vizsgálati eredményt* adott ki az idős személyről.

A per motivációinak vizsgálatához kapcsolódó kérdés az intézmények érdekvérvényesítési lehetőségeinek korlátozottsága is. Az utóbbi időben a sajtóban is nagy visszhangot kiváltó, az intézményi elhelyezés díjának behajtásáért indított ügyek a cselekvőképesség korlátozásával kapcsolatos vitákat felerősítették.⁵ A problémát a legtöbb esetben az okozza, hogy az intézményben ellátott személyek az intézménybe való beköltözést követően gyakran elajándékozzák ingatlanukat, illetve egyéb vagyontárgyaikat a családtagok részére, így rendezve a jövőre nézve vagyonuk sorsát. Ezzel azonban kivonják a fedezetet az ellátás esetleges jövőbeli költségei mögül, nem törődve azzal, hogy a jövőben esetleg nem tudják majd fizetni az ellátási díjat a rendelkezésre álló jövedelmükből. Az intézmény ilyen esetben a szolgáltatási díj kiegészítésére kérheti a rokonokat, ám annak teljesítése érdekében semmit nem tehet. A cselekvőképességet érintő eljárás megindítása az ilyen esetekben azért „célszerű”, mert így a cselekvőképtelen vagy vagyoni ügyeinek vitelében korlátozott személy nevében a gyámhivatal által kirendelt gondnok – legyen az hivatásos személy vagy rokon – minden évben köteles elszámolni a gondnokolt vagyonával a gyámhivatalnak. Mivel a vagyonnal való rendelkezés csak a törvényi korlátokon belül lehetséges, ez a megoldás a vagyonnal való visszaélés lehetőségét nagymértékben csökkenti, és mind az intézménnyel, mind pedig a családdal szemben védi a gondnokolt személyes és vagyoni érdekeit. Az ellátás fizetésére vonatkozó jogi dilemma megoldatlansága – nevezetesen, hogy az intézményben elhelyezett személy térítési díj fizetésében részt nem vállaló rokonai nem állnak szerződéses kapcsolatban az intézményekkel, így tőlük a térítési

⁵ Janecska Kata: A gyerektartás után jön a szülőtartás. *Index.hu*, 2013. 02. 11. http://index.hu/belfold/2013/02/11/uj_torvenyt_szulhet_a_vasarhelyi_szulotartasper_kudarca/ (utolsó letöltés: 2014. 02. 07.)

díj kiegészítése nem követelhető – így továbbra is a cselekvőképesség kérdésével való spekulációra terelheti a hangsúlyt. Az ellátást biztosító intézmények és a vagyoni „megmentésére” törekvő rokonok érdekei között feszülő ellentét a tipikus esetben idős és beteg személyek alapvető jogainak korlátozását vonja maga után. A valódi érdekérvényesítés tehát továbbra is az alperes feje felett zajlik, csak innentől kezdve kiegészül az intézményi kontrollal, és lényegében kizárja a gondnokság alá helyezendő személyt a saját vagyoni ügyeiből, ahelyett hogy a részvétel biztosításával megerősítené őt saját élete irányításában. Valószínűleg az általam vizsgált mintában is jelentős szerepet játszottak a mögöttes vagyoni érdekek. Az alperesek vagyoni helyzetéről elmondható, hogy 64 százalékuk rendelkezett a perindítást megelőzően ingatlan vagyonnal vagy 500 ezer forintot meghaladó összegű bankbetéttel. Ők általában időskorúak voltak. Elsősorban a fiatalabb, veleszületett mentális fogyatékoságuk miatt védelemben részesülő személyek tartoztak a vagyontalanok körébe.

Az esetek nagy részét motiváló indokok tehát világosan láthatóak. A bírósági eljárás célja ezekről függetlenül ugyanakkor változatlanul az alperes érdekeinek a védelme, ami a háttérinformációk ismeretében komoly dilemma elé állítja a perben döntő szerepet betöltő bíróságot.

A per sajátosságai, a gyámhivatal szerepe

A gondnokság alá helyezést a nagykorú személy házastársa, bejegyzett élettársa, egyenes ági rokona, testvére, a gyámhatóság és az ügyész kérheti.⁶ A gyámhivatal a Gyer. 144. §-ának (1) bekezdése alapján minden kérdéses esetben köteles megindítani a pert, „*ha a gondnokság alá helyezendő személynek nincs házastársa, egyenesági rokona, testvére, vagy van ugyan, de azok nem kívánnak pert indítani*”. Ahogy ezt az előző részben már kifejtettem, a gyámhivatalnak ebben a sorban a vonatkozó jogszabályok alapján csak kiegészítő szerepe van, ám a valóságban a keresetindítás sokszor mégis az ő felelőssége marad. A gondnokság alá helyezés a törvény szerint azonban nem öncélú, szükségességét a fent említettek alapján az alperes elmeállapotán túl az alperes vagyonának védelme is megalapozza.⁷ A gondnokság alá helyezés felülvizsgálatának kötelezettségét, illetve annak időpontját a bíróság az ítéletében határozza meg, a gyámhivatal pedig ezt követve bizonyos időközönként pert indít. A felülvizsgálatra kötelezés mellőzése kivételesen, súlyos mentális betegség vagy veleszületett fogyatékoság esetén fordul elő.

⁶ Ptk. 14. § (1) bek.

⁷ Gyer. 144. § (2) bek.

A per megindítása során a gyámhivatal keresetének megalapozottságát a jogszabályban meghatározott mellékletek⁸, és a Pp. által előírtakhoz képest további kereseti kellékek⁹ biztosítják. Emellett a kereseti kérelemnek mind a Pp., mind pedig a Gyer. alapján határozottnak kell lennie: a jogszabályok szerint nem csupán a cselekvőképesség kizárására vagy korlátozására kell irányulnia, hanem utóbbi esetben ennek fokára, illetve a Ptk.-ban meghatározott ügycsoportok kizárására is.¹⁰ Az általam vizsgált ügyek alapján azonban a gyakorlat mást mutat. Tizenkét esetben a gyámhivatal semmilyen konkrét kereseti kérelmet nem terjesztett elő, csupán az igazságügyi orvosszakértő kirendelését kérte annak megállapítása érdekében, hogy a cselekvőképességben való korlátozottság milyen foka áll fenn az alperes esetében.¹¹ A keresetet a bíróság nem utasította el, legfeljebb az orvosszakértői véleményt követően keresetpontosításra hívta fel a gyámhivatalt. Ez a tapasztalat azt a következő részben kifejtésre kerülő hozzáállást támasztja alá, amely szerint az elmeorvos szakértő az „ügy valódi ura”, és a többi résztvevőnek csupán kevés beleszólása van annak alakulásába.

Az általam vizsgált perek átlagos időtartama 6,3 hónap, tehát lényegében fél év volt. Ez csupán az elsőfokú eljárás időtartamát jelenti, ám mivel a perek nagy része ezen a szinten megreked, lényegében az egész eljárás időtartamát jelöli. A vizsgált ügyek alapján a tipikus gondnoksági per egy tárgyalásból áll, amelyet a bíróság akkor ír ki, amikor az előzetesen kirendelt igazságügyi elmeorvos szakértő szakvéleménye a bíróságra megérkezett. A tárgyalásra a bíróság szinte mindig megidézi az alperest, kivéve abban az esetben, ha egészségi állapota alkalmatlanná teszi őt a meghallgatásra. Utóbbi esetben a bíró soha nem is találkozik azzal a személlyel, akinek a cselekvőképessége tárgyában ítéletet hoz. A tárgyaláson a tanúk meghallgatását követően a bíróság szakértői véleményre alapozott *ítéletet* hoz. A vizsgált ügyekben olyannyira általános séma volt ez, hogy csupán három esetben szüntette meg végzéssel a pert a bíróság, és ebből kétszer azért, mert az alperes a per folyamán elhalálozott. A gyámhivatal által indított perekben az ítélet azért is kimondottan fontos, mert az elállás bármely szituációban azt jelentené, hogy a felperesként megjelenő gyámhivatal nem tett meg mindent azért, hogy

⁸ Gyer. 145. §-ának (4) bekezdése szerint „A keresetlevélhez csatolni kell a gondnokság alá helyezendő, illetőleg a gondnokság alatt álló személy

- a) születési anyakönyvi kivonatát vagy másolatát, kivéve, ha az iratokat külföldről kell beszerezni,
- b) elmeállapotára vonatkozó szakorvosi véleményt,
- c) tulajdonában lévő ingatlanok tulajdoni lapját,
- d) lakóhelyén készített környezetanulmányt.”

⁹ A Gyer. 145. §-ának (1) bekezdése szerint: „A cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezés, illetve a gondnokság megszüntetése iránti per esetén a keresetlevélben a Pp. 121. §-ában meghatározott adatokon kívül fel kell tüntetni a gondnokság alá helyezendő, illetve a gondnokság alatt álló személy ingatlanának helyrajzi számát, nyugdíja vagy nyugdíjfolyósító szerv által folyósított egyéb ellátása esetén a nyugdíjfolyósítási törzsszámot, betétben elhelyezett készpénz esetén a betétkönyv vagy folyószámla számát. A keresetlevélben meg kell jelölni azoknak a tanúknak a tanúknak a nevét és lakcímét, akik ismerik a gondnokság alá helyezéssel érintett személy magatartását és életvitelét.”

¹⁰ Gyer. 149. § (2) bek.

¹¹ A kereseti kérelmek tartalmi változása az intézmény vezetőváltásához köthető.

a pozíciójából adódó kötelezettségeit teljesítse, és ezt az ügyfelek számára igazolni tudja.

Az összes ügyből csupán egy esetben fellebbezett az alperes a döntés ellen. Itt az eljárás a helyi rendőrség jelzése alapján indult meg a skizofréniában szenvedő alperes ellen, mert a rendőrség sérelmezte az alperes által tett alaptalan feljelentések miatti felesleges munkaterhet, és kérte a cselekvőképesség korlátozását. A bíróság az alperes cselekvőképességét – a jelzésnek megfelelően – csupán a hivatalos eljárások kezdeményezésében korlátozta, amit az alperes el is fogadott volna, ugyanakkor a korlátozott cselekvőképesség bírósági megállapításával járó társadalmi stigmát sérelmesnek tartotta. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet helyben hagyta, és az ügy háttérében húzódó problematika nem került kifejtésre, az alperes által kiemelt kérdésre mégis érdemes figyelmet fordítani. A betegség esetén is mindenkit megillető emberi méltóság egyik eleme az, hogy annak tiszteltetését ne csak a kívüllág, hanem a beteg maga is érezze. Ebben az esetben a hatóságok és a betegség miatt korlátozott cselekvőképességű személy érdekeit egyaránt figyelembe vevő, a jogi lehetőségekhez képest a lehető legenyhébb korlátozással járó ítélet született. Az eljárás során mégsem sikerült megértetni az alperessel, hogy a döntés az ő érdekeit védi, mert a hamis vád alól menti fel. Sem az eljárásban nem volt, sem a későbbiekre vonatkozóan nincs szándék arra, hogy a jogfosztott helyzet okozta feszültséget és szégyent a rendszer kezelje. A probléma megoldására az új Ptk.-nak a támogatott döntéshozatalra vonatkozó, későbbiekben részletezett szabályai sem alkalmasak. Ez ugyanis azt feltételezi, hogy a bíróság elismeri az alperes teljes cselekvőképességét, és a cselekvőképes személy döntésére bízta, hogy adott ügyekben igénybe veszi-e a támogatót.

Az igazságügyi elmeorvos szakértők szerepe

A perben, kimondva vagy kimondatlanul, az igazságügyi elmeorvos szakértők játsszák a legfontosabb, lényegében döntő szerepet. A Pp. a szakértői kirendelésről a következőképpen rendelkezik:

„177. § (2) A bíróság a szakértői névjegyzékben szereplő igazságügyi szakértőt, szakvélemény adására feljogosított gazdasági társaságot, szakértői intézményt, vagy külön jogszabályban meghatározott állami szervet, intézményt, szervezetet rendelhet ki szakértőként. Más szakértő csak ezek hiányában, kivételesen alkalmazható.”¹²

Az igazságügyi szakértői működésről szóló 31/2008 (XII. 31.) IRM rendelet ezt úgy egészíti ki:

¹² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról

„...ha a szakkérdés annak megállapítására irányul, hogy a vizsgált személynek az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége pszichés állapota, szellemi fogyatkozása vagy szenvedélybetegsége miatt *a)* általános jelleggel, illetve egyes ügycsoportok vonatkozásában tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent vagy *b)* tartósan teljes mértékben hiányzik, elmeállapotának orvosszakértői vizsgálatát kell elvégezni.”¹³

A jogszabályoknak megfelelően a bíróság kivétel nélkül minden esetben igazságügyi szakértőt rendel ki, és a gyakorlat szerint a szakértői véleményt feltétel nélkül elfogadva hozza meg döntését. Azt gondolom, hogy az eredeti jogszabályi elképzelés, miszerint a jogalkotó egy képzett és tapasztalt személy véleményére alapozott, és jogilag is megfelelő döntést vár el a bíróságtól, kétségkívül megalapozott törekvés. A valóságban mégis előfordulnak abszurd esetek. Egy általam korábban vizsgált, de a jelenlegi mintán kívül eső ügyben például két szakértő, valamint a bíró képtelenek voltak egységes álláspontra jutni abban, hogy a felperesi pozícióban levő, már korábban gondnokság alá helyezett személy *tud-e írni*. Az ilyen esetek rámutatnak a szakértők túlzott misztifikálásának hátulütőjére, nevezetesen arra, hogy a per többi résztvevője számára nyilvánvaló tényeknek ellentmondó szakértői vélemények elfogadásával az alperes sorsát a bíró sokszor meggyőződésével ellentétes döntéssel pecsételi meg. Emellett a szakértő mindenható szerepe ahhoz az emberi belátás alapján meglehetősen kifordított helyzethez vezet, hogy a gyámügyi eljárás kezdetétől a bírósági eljárás végéig az ügyfél vagy alperes legalább három szakmailag releváns személlyel találkozik, akiknek a véleménye a bírósági eljárásban alárendelt az alperessel jó esetben pár órát eltöltő pszichiáter véleményéhez képest.¹⁴

Az eljárás másik szakmai szereplője a jogvédelmi feladatokra kijelölt, bíróság által kirendelt ügygondnok, aki a szakirodalomban üdvözölt meglátás szerint arra hivatott, hogy az ügygondnokolt érdekeit szem előtt tartva a cselekvőképessége korlátozásának megállapítására irányuló eljárásban az alperest képviselje (Kiss et al. 2010: 95–101). A valóság azonban ennél sajnos sokkal prózaibb, hiszen az esetek többségében az ügygondnok nem is találkozik az alperessel a tárgyalást megelőzően (vagy még ekkor sem). Ennek megfelelően az erre hivatott személy a tárgyaláson a legszembeötlőbb esetektől eltekintve nem tud hitelesen amellet érvelni, hogy az alperes képes adott kérdésekben a saját maga képviselőjében eljárni, és ezért korlátozást nem igényel. Az ügygondnok a perben írásban, a tárgyalást megelőzően csak ritkán nyilatkozik az ügyfél érdekében, az általam vizsgált 65 ügyben ez konkrétan négy esetben fordult elő.¹⁵ Ebben a négy esetben egyébként a felperes gyámhivatal keresetét a bíróság el is utasította. Az ügygondnok tárgyaláson való megjelenésére vonatkozóan az általam vizsgált aktákban nincs

¹³ 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről

¹⁴ Gyámügyi ügyintéző, ideiglenes gondnok, otthonvezető stb.

¹⁵ A 65 esetből 59 esetben semmi jele nem volt annak, hogy ez csupán az akta hiányossága miatt volna így, míg 2 esetben az akta eleve hiányos volt, ezért itt ez nem állapítható meg teljes bizonyossággal.

adat, de mindenképpen hasznos volna látni, hogy a valóságban mit is jelent ez a jogvédelem.¹⁶

A vizsgált 65 eljárásban összesen hét szakértő vett részt, de az ügyek 86 százaléka, vagyis 56 ügy ugyanazon három szakértő között oszlott meg. Ennek alapján elmondható, hogy az elmeorvosi vizsgálatokra a bíróságnak „bejártott” szakértői vannak, sőt az adatok azt mutatják, hogy az egyes bírónak is megvan a saját szakértői preferenciájuk: „A” bíró 29 esetből 22-ben ugyanazt a szakértőt rendelte ki, míg „B” bíró a 36 ügyből 14–14 esetben rendelt ki két általa preferált szakértőt. Hogy ennek a korábbi ügyekben szerzett jó vagy rossz tapasztalatok az okozói, vagy esetleg más motiváció áll a háttérben, azt az aktákból nem lehetett megállapítani. Az mindenesetre bizonyos, hogy a per jellege vagy az adott személyek életkora, betegsége, fogyatékosága nem állnak összefüggésben a kirendeléssel. Minden szakértő minden alperes tekintetében nyilatkozhat az adott személy elmeállapotáról. Ehhez az IRM rendelet alapján speciális képesítéssel kell rendelkezni: *„Ha polgári eljárásban elmeállapot orvosszakértői vizsgálatára kerül sor, a vizsgálatot végző szakértőnek igazságügyi pszichiátria (igazságügyi elmeorvostan) képesítéssel kell rendelkeznie.”*¹⁷

A gyámhivatali eljárásban az igazságügyi elmeorvos szakértő kirendelése általában azért nem történik meg, mert a vizsgálat sokba kerül, és a bírósági eljárásban úgymint mindenképpen kötelező a szakértő kirendelése. Az elmeállapotra vonatkozó szakértői vizsgálat díja az igazságügyi szakértők díjazásáról szóló 3/1986. (II. 21.) IM rendelet alapján 5000 forint óránként.¹⁸ Az általam vizsgált ügyekben az átlagos orvosszakértői díj az opcionális utazási kiadásokkal együtt 32 689 forint volt, de meglehetősen nagy különbségek mutatkoztak aközött, hogy melyik szakértő milyen óraszámra dolgozott. A legmagasabb díj 57 372 forint összegű volt (ez nagyjából 11 munkaórának megfelelő összeg¹⁹), míg a legolcsóbb szakértői vélemény 21 938 forintba került, tehát az előbbi felénél kevesebbe.

Az eljárás szakértői és jogvédelmi költsége együttesen, átlagosan 54 314 forint volt, amelyből az ügygondnoki díj átlagosan értelemszerűen 21 625 forint. Amennyiben a költségvetési törvényben szereplő 3000 forintos óradíjjal²⁰ számolunk, és az ügygondnokok tényleges részvételével összevetjük, úgy ez az összeg meglehetősen magasnak látszik. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a törvényes óradíj töredéke annak, amennyit egy ügyvéd piaci helyzetben az ügyfeleitől elkér. Az ügygondnokok diverzitása egyébként sokkal nagyobb volt az ügyekben, mint

¹⁶ A tárgyaláson készült jegyzőkönyv bizonyítaná a megjelenést, de ennek megküldése nem kötelező a felperes részére.

¹⁷ 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről

¹⁸ 3/1986. (II. 21.) IM rendelet az igazságügyi szakértők díjazásáról, I. Melléklet 2. pont

¹⁹ Az utazási költség, valamint a valós munkaórákra elszámolt költségek elv拉斯ztására nem tértem ki az adatok felvétele során, de úgy vélem, a megyén belüli utazás költsége és időtartama ebben az esetben sem lehet kiugróan magas a többi esethez képest.

²⁰ Ez a díj egyébként a 2013-as költségvetés szerint sem változott, lásd 2012. évi CCIV. törvény 55. § (4) bek. és 2011. évi CLXXXVIII. törvény 58. § (4) bek.

a szakértőké: összesen 14 ügyvédet rendeltek ki a gyámhivatalok.²¹ Az ügyek megoszlásában azért az ügygondnokok esetében is megfigyelhető a bíró által preferált ügyvédek gyakoribb alkalmazása: a legtöbbet foglalkoztatott ügygondnokot húsz esetben rendeltek ki, és mind a húsz esetben ugyanaz a bíró.²²

Cselekvőképesség és választójog

2012. január 1-jével a jogalkotó elválasztotta egymástól a cselekvőképesség korlátozásának vagy kizárásának kérdését, és a választójog gyakorlásának lehetőségét.²³ Ez a korábban polgári jogi jogszabályban szabályozott kitétel az új Ptk. szabályai között ugyan nem szerepel, a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvényben ugyanakkor benne maradt az a bíróságnak szóló elvárás, miszerint a cselekvőképesség korlátozása vagy kizárása esetén a bíróság az ítéletében rendelkezik a választójogból való kizárásról.²⁴

A jogszabály-módosítás célja eredetileg az lett volna, hogy a cselekvőképesség korlátozása ne járjon egyértelműen együtt az alapvető jogok korlátozásával is, csupán azokban az esetekben, amikor a választási jog gyakorlásának lehetősége visszaélésekhez vezetne. A módosítás azért meglehetősen érdekes, mert nemcsak a korlátozott cselekvőképesség eseteiben, hanem a kizárt cselekvőképesség esetén is vizsgálni rendeli a választójog gyakorlására való képességet.²⁵ Az új Ptk. szabályai alapján ez minden bizonnyal úgy értelmezendő, hogy a cselekvőképesség részleges és teljes korlátozásának eseteiben is rendelkeznie kell a bíróságnak a választójog kizárásáról. Aki bíróként, gyámhivatali alkalmazottként vagy szakértőként gondnoksági ügyekkel foglalkozik, az tudja, hogy a cselekvőképességet csak olyan esetekben zárják ki (az új Ptk. alapján: korlátozzák teljes mértékben), amikor a gondnokság alá helyezendő személyt mentális képességei nem csupán a hivatalos ügyek intézésében, hanem saját személyes szükségletei ellátásában is korlátozzák. Ilyen tipikus eset lehet például egy súlyos agyi károsodással járó baleset vagy betegség, vagy valamely súlyos veleszületett fogyatékoság. Erre tekintettel a választójog gyakorlására való képesség vizsgálata olyan esetben, ahol cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezésről van szó, meglehetősen értelmetlen. Emellett a jogalkotó a 2011. december 31. előtt született ítélettel gondnokság alá helyezetttek tekintetében fenntartotta a választójog gyakorlásából való

²¹ Két ügyben nem tartalmazott az akta információt az ügygondnok személyére vonatkozóan.

²² Az említett bíró az adatok alapján az ügyei mintegy kétharmadában ugyanazzal az ügygondnokkal dolgozott együtt.

²³ Ptk. 15/B. §

²⁴ Lásd 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról, 13/A. § (1) bek. Itt egyébként némi inkonzisztencia figyelhető meg a választási törvény nyelvhasználata, valamint az új Ptk. nyelvhasználata között: míg a Ptk. a cselekvőképesség részleges és teljes korlátozásáról rendelkezik, addig a választási törvény a cselekvőképesség korlátozása és a kizárása esetére tartalmaz előírást a korábbi Ptk. szabályaival összhangban.

²⁵ Gyer. 145. § (2a) bek.

kizárást, amelyet a következő felülvizsgálattal együtt rendel vizsgálni. Ebben az esetben a gyámhivatalnak vagy más perindításra jogosultaknak a választójog gyakorlásából való kizárás megszüntetését kifejezetten kérnie kell a keresetében.²⁶ A Gyer. szerint:

„A választójogból való kizárás megszüntetése vagy a választójogból való kizárás kezdeményezése során a gyámhivatal a nagykorú személy pszichés állapotára, szellemi fogyatkozására vagy szenvedélybetegségére vonatkozó körülményeket, az érintett személy életvitelére vonatkozó körülményeket, valamint az életvitelét, gondozását segítő személy véleményét veszi figyelembe.”²⁷

A jogszabály azonban nem említi a gondnokság alá helyezett személyes akaratát, amely a választójog gyakorlásának megállapítására a legalapvetőbb érv volna, és jogszabályban is megerősítené a gondnokság alá helyezett személy beleszólását saját sorsának alakulásába. Ebből a szempontból véleményem szerint a választójog gyakorlásához való jog visszanyerésének egyetlen minden kétséget kizáróan meggyőző módja az, ha a gondnokság alá helyezett maga indítja meg a felülvizsgálat iránti pert.

A választójogi jogszabályok módosítása egyébként két fő problémával állította szembe a bíróságokat: az egyik a választójog kérdéséről nem nyilatkozó keresetek ügyében való döntés, a másik pedig a választójog gyakorlására való képesség meghatározása. Az előbbi probléma megoldásaként a 2011. december 31. előtt beadott, de csak 2012. január 1-jét követően eldöntött keresetek esetében a bíróság hivatalból vizsgálta a választójog kizárásának szükségességét – sőt, a január 1-jéig jogerőre nem emelkedett ítéletek körében erről a kérdéstről kiegészítő ítéleteket is hoztak. A kérdés eldöntését azonban ebben az esetben is igazságügyi elmeorvos szakértőkre bízta, és minden ügyben nyilatkoztatták a szakértőt az alperes választási képességének meglétéről. Az átmeneti időszakot követően kifejeződő eljárási modell megtartotta ugyanezt a sémát. Így a jelenlegi eljárási modell a következőképpen alakul: a keresetet indító gyámhivatal a releváns személyek jelzésére megindítja a pert, és a keresetben kéri egyrészt a cselekvőképesség kizárását vagy korlátozását, másrészt pedig kifejezetten a választójog kizárását. Abban az esetben ugyanis, ha a gyámhivatal nem kéri ezt, a bíróság hivatalból nem fog ebben a kérdésben állásfoglalást kérni a perben meghallgatott tanú(k)tól és szakértő(k)tól, így a bírósági eljárásból kimarad ennek a kérdésnek a vizsgálata. Mivel a tipikus esetekben sem az alperes elmeállapotára, sem pedig a választójog gyakorlására vonatkozóan nem született a gyámügyi eljárásban szakszerűnek mondható állásfoglalás, így ennek bírósági szakban történő vizsgálata a teljesség érdekében megkerülhetetlen. A választójog megvonására irányuló ki-

²⁶ Gyer. 145. § (3) bek.

²⁷ Uo., (3a) bek.

fejezett kérelem ilyen mértékű formalitása azonban azt a negatív üzenetet hordozza, hogy aki cselekvőképessége korlátozottsága miatt támogatásra szorul, az egyben képtelen a politikai részvételre is, ez pedig nyilvánvaló félreértelmezése a gondnokság alá helyezés során vizsgált élethelyzetnek. A kereset beadását követően a bíróság a szakértőnek írt kérdéseiben a választójog gyakorlására vonatkozóan is nyilatkoztatja a szakértőt, aki a véleménye végén a kizárás megalapozottságára is kitér. A jogszabályi rendelkezés eredménye a gyakorlatban tehát csupán eggyel több kérdés a bíróság által a szakértőnek feltett listán. Ez a modell egyáltalán nem egyezik meg azokkal a jogszabályi célokkal, amelyek a gondnokság alá helyezett személyek – tehát tipikusan mentális képességeik miatt segítségre szoruló emberek – korábbi jogfosztott helyzetét megszüntetnék, vagy legalábbis sokkal szakszerűbb és humánusabb alapokra helyeznék.

Az általam vizsgált ügyekben világosan látszik, hogy az új szabályozás eredményeként a két kérdés vizsgálatát külön kérelmezik a perindításra jogosultak, és külön értékeli őket az elmeorvos szakértő is. A 2012. január 1-jét követően beadott keresetek közül csupán egy esetben nem kérte a felperes a választójog kizárását, míg a 2012. január 1-jét követően tárgyalt 37 perből öt esetben nyilatkozott úgy a szakértő, hogy szükségtelen a választójog megvonása. Ebből két olyan eset volt, ahol az eljárás végén cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyező ítélet született. Ez az összes cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezés 10 százalékát jelenti, amely adat – az alacsony elemszám miatt – azon túl, hogy jelzi a bíróság hajlandóságát a választójog megtartására, nem alkalmas arra, hogy további következtetéseket vonjunk le belőle.

Cselekvőképesség az új Ptk-ban

Bár jelen tanulmánynak nem célja az új Ptk. szabályainak vizsgálata, említésük az aktualitásból fakadóan mégis elengedhetetlen.²⁸ Az új Ptk. szabályai a civil tiltakozás ellenére érintetlenül hagyták a cselekvőképesség korábbi szabályozását, és fenntartották a cselekvőképesség kizárásának lehetőségét (cselekvőképesség teljes korlátozása).²⁹ A kizárható cselekvőképességgel kapcsolatos emberi jogi aggályok szerint ez lehetőséget teremt az érintett elmeállapota érdemi vizsgálatának hiányában hozott döntésekre, és nem szolgálja megfelelően az adott személyek érdekeit. Az esetek nagy részében ugyanis kizárt az, hogy egy fogyatékos személy segítséggel képtelen legyen megérteni minden őt érintő hivatalos ügy lényegét. A személyes és vagyoni ügyekbe való beleszólásból kizárt, teljesen jogfosztott személyek ilyen módon teljes mértékben kirekesztődnek a társadalomból.

²⁸ Az új Ptk. 2014. március 15-én lépett hatályba.

²⁹ Uo., II. könyv, II. rész, V. cím, 2:21. § [A cselekvőképesség teljes korlátozása]

Az új Ptk. a cselekvőképességet érintő szabályok mellett azonban bevezeti a *cselekvőképességet nem érintő támogatott döntéshozatal* intézményét, amely a jogszabály szövege szerint abban az esetben alkalmazható, ha

„...a cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezési perben a bíróság úgy ítéli meg, hogy a cselekvőképesség részleges korlátozása sem indokolt, de az érintett személy meghatározott ügyei intézésében belátási képességének kisebb mértékű csökkenése miatt segítségre szorul.”³⁰

Az új jogszabály szerint ilyen esetben a bíróság „a *gondnokság alá helyezés iránti keresetet elutasítja, és határozatát közli a gyámhatósággal. A támogatót a bíróság határozata alapján a gyámhatóság rendeli ki.*”³¹ A támogatót az alperes kérelmére rendelhető ki.

Az új jogintézménynek a régi szabályok közé illesztése a korábban kifejtett eljárási sajátosságok miatt valószínűleg sok nehézséggel fogja szembeállítani a bíróságokat. A szemlélet alapján véve nem változik, a bíróságnak csupán lehetősége nyílik arra, hogy az eddig ismert és alkalmazott eszközök mellett egy új, ismeretlen és számára idegen eszközzel éljen egy cselekvőképes személy védelme érdekében. Ez a helyzet sok kérdést vet fel, elsőként azt, hogy amennyiben a gondnokság alá helyezési eljárás eredményeként az alperes cselekvőképessége érintetlenül marad, úgy a jelenlegi gyakorlat tükrében mennyiben érzi majd a bíró úgy, hogy a további kérdésekben való döntés az ő kompetenciájába tartozik. A gondnokság alá helyezés a hagyományos felfogás szerint ugyanis a cselekvőképességre vonatkozó döntést jelent, és amennyiben ez megvan, úgy az alperes bírósági védelme a továbbiakban nem indokolt. Továbbá, a korábban említett konkrét eset is rámutat arra a kérdésre, hogy mi lehet a célszerű döntés az olyan esetekben, ahol a gyógyszeresen kezelhető pszichoszociális fogyatékos csupán a hatósági eljárásban jelent problémát (lásd rendőrségi feljelentések), de a mindennapi életvitelt nem befolyásolja. Így az alperes döntéshozatalban való támogatása lényegében felesleges, cselekvőképességének korlátozása ugyanakkor a jogi védelemre tekintettel szükségesnek tűnik. A jogkorlátozás az alperes számára azonban szubjektíve sokkal nehezebben elfogadható. Ilyen esetben a bíróságnak mind az eszközei, mind az ismeretei korlátozottak a legmegfelelőbb megoldás indokainak az alperes felé történő közvetítésére, hiszen az, hogy valaki sok ilyen jellegű ügyet látott már, nem jelenti automatikusan azt, hogy a fogyatékos emberekkel kapcsolatosan széles körű ismeretei is vannak.

Az új szabályok között kedvező változás az, hogy bárki nyilatkozhat cselekvőképessége jövőbeli korlátozása esetére arról, hogy kit kíván gondnokának, vagy kit zárna ki ebből a körből, illetve meghatározhatja vagyona jövőbeli kezelésének

³⁰ Új Ptk. II. könyv, II. rész, IX. cím 2:38. § (2) bek.

³¹ Uo.

módját is.³² Az ún. *előzetes jognyilatkozat* intézménye bizonyára sok esetben megkönnyíti majd a gyámhivatal, valamint a gondok munkáját egy esetleges cselekvőképességet érintő bírósági eljárást követően.

Összegzés

A vizsgált jogesetek, valamint a gyakorlat átfogó tanulmányozása alapján az a sokat emlegetett tény, mely szerint a cselekvőképesség korlátozására irányuló magyar jogi szabályozás emberi jogi szempontból aggályosnak mondható, némiképp értelmezésre szorul.³³ A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményben (Egyezmény) már az alapelvek között fontos szerepet kap a társadalmi be- és elfogadás kérdése.³⁴ Az elfogadásnak az egyik eleme például az a jelen tanulmányban korábban kiemelt probléma, hogy a fogyatékos vagy mentális betegségekkel küzdő emberek számára is másokkal azonos, hatékony és teljes körű lehetőséget kell biztosítani a politikai életben való részvételle, ideértve elsősorban a választójog gyakorlásának lehetőségét.³⁵ Sőt, az Egyezmény maga a nemzeti szintű jogalkotás kezébe adja a kulcsot is azzal az elvárással, mely szerint a szavazás során segítséget nyújtó bizalmi személy jelenlétével célszerű biztosítani a fogyatékossgal élő személyek számára a megfelelő segítséget.³⁶ Ezzel az Egyezmény lényegében azt javasolja, hogy a védelmi célú jogkorlátozás helyett a jogérvényesítés során érvényesülő támogatásra törekedjenek a részes államok. Ezt a szemléletmódot az ENSZ Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága is megerősíti, például a Bujdosó és társai kontra Magyarország ügyben, ahol a Bizottság azt javasolta Magyarországnak, hogy a szavazati jog gyakorlásának kérdését válassza el a cselekvőképesség kérdésétől, és szavazást megkönnyítő támogató intézmények kiépítésére törekedjen.³⁷ A nemzetközi elvárás tehát egyértelmű, célzott intézményi háttér kiépítése ugyanakkor közel sem egy egyszerű jogtechnikai kérdés. Magyarországon ugyanis a cselekvőképesség korlátozására irányuló eljárásokban részt vevő intézményekben dolgozó jogi vagy szociális szakembereknek csupán elenyésző hányada rendelkezik speciális tudással a fogyatékossgal vagy mentális betegségek megítélése terén. Ez a helyzet arra enged következtetni, hogy hiába változik a jogalkotás a nemzetközi elvárásoknak megfelelően, ha a rendszer nem készül fel a változásokra, akkor a gyakorlat valószínűleg újra fogja termelni a diszkriminációs problémákat, mert a rendszer tagjainak alapvető fogyatékosokat és mentális betegségekkel élőket

³² Új Ptk. II. könyv, II. rész, IX. cím 2:39. §

³³ Lásd pl.: Civilek elnöki vétót kérnek az új Ptk. gondnoksági szabályai miatt. *tasz.hu*, 2013. 02. 18. <http://tasz.hu/fogyatekosugy/civilek-elnoki-vetot-kernek-ptk-gondnoksagi-szabalyai-miatt> (utolsó letöltés: 2014. 02. 07.)

³⁴ A 3. cikk c) pontja alapelveként mondja ki a teljes és hatékony társadalmi részvételle és befogadásra való törekvést.

³⁵ Egyezmény, 29. cikk a) pont

³⁶ Uo., (iii) pont

³⁷ Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Communication No. 4/2011

érintő elképzelései nem fognak megváltozni. Úgy gondolom ugyanakkor, hogy a szavazati jog kizárásának kérdésében hozott elutasító döntések azt is jelzik, hogy mind az igazságügyi elmeorvos szakértők, mind pedig a bírói szakma nyitottak az emberi jogi garanciák hatékonyabb érvényesítésére. Ez a nyitottság fontos feltétele egy átgondolt és előkészített jogszabályi változásnak a választójog gyakorlásának hatékonyabb érvényesítése érdekében.

Az intézményrendszeri és jogalkotási javaslatok mellett azonban nem szabad elfeledkezni a társadalomról sem, amely a fogyatékossgal élő személyek otthona. Az Egyezmény 8. cikkében foglaltak szerint a csatlakozó államok vállalják, hogy „*azonnali, hatékony és megfelelő intézkedéseket foganatosítanak*”, többek között a fogyatékossgal élő személyek jogai iránti fogékonyságra való nevelés, valamint a fogyatékossgal élő személyek pozitív megítélésnek támogatása és a nagyobb társadalmi tudatosság előmozdítása iránt.³⁸ Ez az elvárás arra a felismerésre reagál, hogy az emberi jogok maximális garanciáját megfogalmazó jogszabály valószínűleg nem sokat ér a végrehajtást a legjobb hiszemben végző, az adott személy érdekeit szolgálni kívánó *emberek* nélkül. Ezért a gyakorlatban elsőként a társadalomban mélyebben gyökerező problémák mentén volna szükséges változásokra törekedni. Az intézményi működés fogyatékossgait a társadalmi klímában, az előítéletességben és a szolidaritás hiányában kell keresni. Az a jóléti igény hiányzik, amely arra sarkallná az egyes szakmák képviselőit, hogy a harmadik személyek érdekében a jogszabály adta kereteken belül, de lelkiismeretesen járjanak el. Sokszor elég volna, ha a bíró maga is tájékozódna az alperes betegsége és ennek következményei felől, vagy ha a tárgyaláson fizikailag sem az alperes fölé magasodó pulpitrusról, hanem a felekkel egy asztalnál ülve, súlyos beteg alperes ügyében pedig helyszíni tárgyaláson hozna ítéletet.

A társadalmi elfogadásnak a bírósági eljárások modernizációjában való megnyilvánulásáig azonban még sok a teendő. Az új jogszabályok kidolgozása, cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezéssel vagy anélkül, nem fogja önmagában megoldani azt az alapvető problémát, hogy a fogyatékos emberek láthatatlanok a társadalomban. Amíg nem természetes a mindennapokban sem az, hogy fogyatékossgal élő emberekkel dolgozunk, sportolunk, utazunk, élünk együtt, és amíg szegény, sőt sokszor titok, ha az embernek fogyatékos gyermeke születik, addig a hivatalos szervektől sem várhatunk ennél sokkal emberségesebb hozzáállást. Az általános társadalmi klíma átalakításához nem elég az emberi jogi szemléletű jogszabályok bevezetése, hanem tudatosan fel kell készíteni a társadalom tagjait arra, hogy a másság nem független csoportképző ismérv, hanem egy természetes állapot. Ez pedig ugyanúgy vonatkozik a mindennapi szituációkban fogyatékos személyekkel érintkező emberekre, mint a gondnokság alá helyezési eljárás szereplőire.

³⁸ Egyezmény, 8. cikk (i) és (ii) pontjai

Irodalom

- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Communication No. 4/2011CRPD/C/10/D/4/2011 http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/Jurisprudence/CRPD-C-10-D-4-2011_en.doc (utolsó letöltés: 2013. 02. 07.)
- Goodley, Dan (2011): *Disability studies. An introduction*. London: SAGE Publications Ltd.
- Kiss Daisy et al. (2010): *Különleges perek*. Budapest: HVG-ORAC.

Jogszabályok

1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (Pp.)
1959. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről (Ptk.)
2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről
2011. évi CLXXXVIII. törvény Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről (Kvt.)
2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Új Ptk.)
- 3/1986. (II. 21.) IM rendelet az igazságügyi szakértők díjazásáról
- 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról (Gyer.)
- 210/2005. (X. 5.) Korm. rendelet az igazságügyi szakértői névjegyzék vezetéséről
- 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről

GOSZTONYI MÁRTON

A KÖZÖSSÉGI ALAPÚ MEGTAKARÍTÁSI ÉS HITELEZÉSI CSOPORTOK MŰKÖDÉSE

A tanulmány a közösségi alapú önségítő pénzügyi csoportok működését, szerepét, formáit, illetve a lokális szocioökonómiai rendszerekbe ágyazottságát mutatja be. A szerző ismerteti egy 2012–2013-ban megvalósult hazai program tapasztalatait, amelynek keretei között önségítő pénzügyi csoportok jöttek létre Magyarországon. A tanulmány arra keresi a választ, hogy ezek az informális pénzügyi intézmények mennyiben segíthetik hozzá a szegénységben élőket ahhoz, hogy pénzügyi gazdálkodásukban új szegmenst nyissanak, illetve mennyiben kapcsolhatók össze az informális csoportok a formális pénzügyi rendszerekkel.

Magyarországon az egyre mélyülő és szélesedő szegénység olyan kérdéseket vet fel, melyek szisztematikus feltárása, elemzése és a megoldási lehetőségeinek komplex kidolgozása elengedhetetlen. Tanulmányom egy, a szegénységet érintő olyan területet jár körül, mely a hazai kutatásokban, fejlesztési módszertanban ritkán került eddig elő, ezért a hazai szakirodalom is viszonylag kevés fogódzót tud hozzá nyújtani. Írásomban – a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva – az Önségítő Pénzügyi Csoportok (*Financial Self-Help Group*, a továbbiakban *SHG*) működését, szerepét, illetve a lokális szocioökonómiai rendszerekbe ágyazottságát mutatom be. Emellett áttekintem egy 2012–2013-ban megvalósult hazai program tapasztalatait, amely egy kísérleti program keretei között az önségítő pénzügyi csoportok módszerét valósította meg.

A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok azért is érdemelnek kitüntetett figyelmet, mert az elmúlt évtizedekben az egyik legerjedtebb informális megtakarítási és hitelezési móddá váltak a világban, hisz fenntarthatóbb pénzügyi módszereket biztosítanak a szegénységben élők számára, mint a formális szektor (Dagnelie–Lemay-Boucher 2012).

Mik is azok a „Financial Self-Help Group” csoportok?

Az **önsegítő pénzügyi csoport (Financial Self-Help Group)** egy olyan átfogó kategóriarendszer a mikrofinanszírozáson belül, amelyben „*egyének, családok vagy háztartások csoportot alkotnak, ahol közös összefogással kidolgozzák, illetve kifejlesztik azokat a szükséges tevékenységeket, melyek biztosítják a pénzügyi túlélésüket, vagy javítják az életkörülményeiket*” (Quinones 1987: 2).¹

SHG-csoportok a világ számos pontján működnek. Megtalálhatóak Kína vidéki területein, India szegénynegyedeiben, Indonézia szigetein, Észak- és Dél-Afrikában, illetve Közép- és Dél-Amerikában egyaránt. Alapjuk mindenhol az interperszonalitásra épülő kölcsönös segítségnyújtás. Ebből kifolyólag az SHG-nak számos helyi adaptációja kialakult, az azonban mindenhol közös, hogy a tagok kis összegű pénzeket halmoznak fel egy közös alapon azért, hogy megtakarításukat biztonságban tudják, vagy egy nagyobb közösségi (hitel)alaphoz férhesse-nek hozzá (Smets 1999b, Geertz 1962).

Az SHG-csoportokat leginkább olyan közösségben találjuk meg, ahol az állam és a privát szektor kudarcot vallott, vagy korlátozott lehetőségeik maradtak arra, hogy megoldást nyújtsanak a szegénységben élők pénzügyi helyzetének megoldására, kezelésére (Hossein 2013).

Az SHG-k, attól függően, hogy milyen típusú hozzáfértést engednek a közös forgótőkéhez, három alcsoportra bonthatóak: **ROSCA**-kra, **SAVA**-kra, illetve az **ASCA**-ra.

(1) A **ROSCA** (*Rotating Savings and Credit Associations* – Forgótőkés Megtakarítási és Hitelezési Csoportok) a három típus közül talán a leginkább kutatott és elemzett pénzügyi közösség. A ROSCA-terminológia arra utal, hogy ezek a csoportok egyszerre szolgálnak a tagok számára megtakarítási intézményként és hitelfelvételi lehetőségként. Ezáltal a résztvevők egyszerre válnak megtakarítókká, hitelezőkké, illetve hiteltörlesztőkké is a csoport működése során.

A ROSCA működése során a csoporttagok rendszeres időközönként megtakarítanak, és az összeget egy közös alapba gyűjtik, amit részben vagy teljes egészében kiosztanak a csoporttagok között (Smets 1999b).² A ROSCA-k pénzügyileg független társadalmi intézmények, hisz sem állami, sem civil, sem a piaci

¹ Az SHG-csoportok másik, szakirodalomban ismert és elterjedt elnevezése az *IRSA* (*Informal Risk-Sharing Associations* – Informális Kockázatmegosztási Csoportok) (Sommerfeld et al. 2002).

² A ROSCA legegyszerűbb **működésének leírásához** képzeljük el, hogy 10 emberből áll egy csoport, és a résztvevők mindegyike 10 eurót takarít meg minden hónapban, amit egy közös alapba tesz. A csoportnak így minden hónapban 100 eurós közös pénzalapja gyűlik össze. Ezt a pénzalapot minden csoporttag megkapja a csoport működése során, ám csak egyszer, és időben egymástól eltolva. Minden találkozáson csak egy résztvevő kaphatja meg az alapot a csoportból. Amint valamelyik csoporttag megkapta a tőkét, azt már a következő hónapban 10 eurónként elkezd visszatörleszteni. A 10. hónap végére ebből következően minden résztvevő megkapja a közös tőkét, és minden résztvevő vissza is törlesztette azt. Ezután a kör bezárul, ám a résztvevők újat tudnak kezdeni, ha úgy gondolják (Smets 1999b).

szektorból érkező támogatást nem használnak fel működésük során (Elhiraika 1999).

A ROSCA-csoportok országonként és kultúrákként eltérő elnevezést kaphatnak, és ezek a helyi elnevezések a csoportok eltérő funkcióit és jellegét jelzik, helyezik előtérbe. Így utalhatnak a csoport szakrális vagy titkos jellegére: Kongsi (magyarul: titkos társaság, Malajzia); de jelezhetik a csoport pénzügyi jellegét is: Tonti, Tontin (megtakarítási bank, Nyugat-Afrika), Sanduk (doboz, Egyiptom), Khatta (félretenni, Szudán). Más esetekben a csoport közösségi jellegét, a kölcsönös bizalmat emelik ki: Oha (nyilvános, közös hozzájárulás, Dél-Afrika), Gameya (egyesület, Szudán) Partners (partnerek, Jamica), Arasian (kölcsönös segítségnyújtás, Jáva).

Európában, illetve Észak-Amerikában csupán néhány ROSCA-csoportról készült tudományos felmérés (Kuper–Kaplan 1944). A nyugat-európai és észak-amerikai csoportok száma azonban folyamatosan növekszik, köszönhetően a fejlődő országokból érkező migráns munkavállalóknak, akik között egyre elterjedtebb megtakarítási és hitelezési formává válnak a ROSCA jellegű csoportok (Smets 1999b).

(2) A SAVA-csoportok (*Saving Associations* – Megtakarítási Csoportok) esetében a csoporttagok ugyanakkora vagy változó összegű megtakarításokat helyeznek el egy közös alapba, amiből azonban nem vehetnek fel hitelt (Smets 1999a). A csoport tagjai egy előre kitűzött, egyéni vagy közösségi pénzügyi megtakarítási célra, alkalomra gyűjtenek (pl. vallási-szakrális ünnepek finanszírozására vagy nagyobb összegű fogyasztási javakra), egy előre meghatározott időszakon keresztül. Amikor a megtakarítási időszak letelik, a résztvevők visszakapják a megtakarításaikat, és a kitűzött célra költhetik el azt (Smets 1999a). A Magyarországon megvalósított csoportok közül az Esélykassza-csoportok sorolhatóak ebbe a kategóriába.

(3) Az ASCA-csoportokra (*Accumulating Savings and Credit Associations* – Felhalmozó Megtakarítási és Hitelezési Csoportok) a szakirodalom több elnevezést is használ. Ismertek Nem-ROSCA-csoportként vagy Informális Közösségi Hitelezési Csoportként, de hivatkoznak rájuk Közösségi Bankokként is (Lont 2005). Az ASCA-csoportoknál az összegyűlt megtakarításokból képzett tőke egyfajta hitelkeretként működik, és vagy a csoport tagjai számára, vagy a csoporton kívüli személyek számára a folyósítanak hiteleket belőle (Smets 1999a). A csoportokban a hitelfelvevők többször is igényelhetnek hiteleket. A magyar viszonyok között a CAF-csoportok dolgoznak hasonló metodikával.

A helyi társadalmakban ez a három csoportforma általában nem tiszta kategóriákként, hanem egymást átszövő hibrid formákként jelennek meg, azaz ezek a pénzügyi csoportok az adott szocioökonómiai kontextusok szerint változhatnak, illetve szabályaik módosulhatnak. Sokszor a ROSCA mellett a csoportok létrehozhatnak egy ASCA-alapot is – amely mintegy pénzügyi „krízisalapként” szol-

gál. Ebből juthatnak például hitelhez azok a tagok is, akik az adott találkozón nem kapták meg a közös tőkét.

A fejlődő országokban jelentős az SHG-csoportok informális pénzügyi piacon játszott szerepe az alacsony jövedelmű háztartások körében (Adams–Canavesi 1992). Ezt mutatja az is, hogy a csoportok által összegyűjtött tőke nem egy országban jelentős részét képezi a nemzeti GDP-nek, Etiópia GDP-jének például 8–10 százalékát teszik ki az informális csoportos megtakarítások (Berhane–Gardebroeck–Moll 2009). Számosságukra enged következtetni továbbá egy Indiában 2001-ben végzett kutatás eredménye, amely szerint egy adott település minden 50. lakosára és minden 8. háztartására jutott egy csoport (Klonner 2008). Azokban a társadalmakban, ahol az SHG-csoportok mint társadalmi intézmények szerves részét képezik a családok pénzügyi túlélési stratégiájának, ott az emberek „belenőnek” a SHG-kba, és gyakori az is, hogy a lakosok több SHG-hoz is tartoznak, így az emberek többsége egyszerre több alaphoz is hozzáférhet egy időben (Smets 1999a). Sok esetben ekkor már az SHG-k egy rendszerbe fognak össze, és már nem apró különálló egységként funkcionálnak, hanem egy nagy alternatív megtakarítási és hitelezési rendszerként, ahol az egyik hitelezési körből a másikba áramlik a pénz (Smets 1999b).

Az SHG-csoportok kutatásának története és a csoportok lokális, informális pénzügyi kontextusa

Az antropológusok, szociológusok, közgazdászok figyelme az elmúlt 50 évben egyre gyakrabban fordul a pénzügyi önszervező csoportok felé. A figyelem elsősorban annak köszönhető, hogy az informális pénzügyi közvetítő intézmények jelentős tőkét tudnak felhalmozni, illetve jelentős társadalmi és gazdasági erőforrást tudnak mobilizálni. Emellett számtalan olyan problémát képesek rugalmasan kezelni és megoldani, melyekre a formális (pénzügyi) intézmények rendszerjellegükből fakadóan nem képesek (Ceallier 1990).

Az SHG-csoportok leírását már a korai, 19. századi antropológiai szakirodalomban megtaláljuk. Tény azonban, hogy a kezdeti kutatások az informális pénzpiacra mint egy archaikus gazdasági formára tekintettek, s nem úgy, mint egy optimalizáló piacgazdaságra, ami a szegénységben élők pénzügyi lehetőségeit javítja (Bouman 1990). Kevés szó esett ezért a szakirodalomban az informális hitelezésekről, az informális megtakarítási formákról pedig jóformán semennyi. Ez a megközelítés a formális pénzügyi szektor felsőbbrendűségébe vetett hitet tükrözte, illetve rengeteg félreértést tartalmazott az informális pénzügyi szektor természetéről, szerepéről, szereplőiről, illetve szabályairól (Bouman 1990).

A SHG-k elméleti megközelítését Clifford Geertz (1962) alapozta meg, aki a ROSCA-kban egy olyan középső lépcsőfokként („*middel rung*”) definiálható

társadalmi intézményeket látott, amelyek a tradicionális attitűdöket integrálják a modern pénzügyi funkciókba. Így a ROSCA-kra egyfajta közvetítő társadalmi intézményekként tekintett, melyek összekötik, illetve átvezetik a tradicionális társadalmakat a kapitalista gazdaságba. Geertz tehát egyfajta szocializációs intézményként írta le a ROSCA-kat, melyek a modernitás értékrendszerét, illetve a racionális kalkulációt ötvözik a tradicionális, interperszonális kapcsolatrendszerrel (uo.).

Geertz funkcionalista szemléletével szemben Shirley Ardener (1964) olyan flexibilis intézményeket látott a ROSCA-kban, amelyek célja, hogy a változó gazdasági környezetben is maximalizálni tudják a hasznot tagjaik számára. Tehát nem mint időszakos társadalmi intézményre tekintett a ROSCA-kra, hanem rugalmas és racionális társadalmi entitásokként kezelte őket, amelyek olyan társadalmi csoportok számára tudnak megoldást nyújtani, akik kiszorultak a formális pénzügyi piacokról (Ardener 1964, Kovsted–Lyk-Jense 1999).

A '70-es években az SHG-kutatások főként a formális pénzügyi fejlesztési irányok kritikáját fogalmazták meg az SHG-csoportok működésének elemzésével. Majd a '80-as évektől számos részfunkcióját, illetve különböző aspektusait kezdték elemezni a csoportműködésnek.

A szakirodalom az **SHG-csoportok pénzügyi kontextusát, a lokális-informális pénzpiacot** úgy kezeli, mint egy olyan komplex rendszert, ahol különböző pénzügyi közvetítő intézmények funkcionálnak, amelyek közül némelyek formálisak, némelyek informálisak, s amelyek a keresleti oldal – azaz a családok – szemszögéből egymással összefüggő hálózatot alkotnak.

Az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi döntései szorosan kapcsolódnak a család pénzügyi túlélési stratégiájához, amelyet – többek között – a lokális pénzpiac kontextusa befolyásol. Bouman (1990) a lokális pénzpiac kontextusát és működését a filléres gazdaság („*penny economy*”) fogalmával írja le. A filléres gazdaságot (1) a *kisléptékűség*; (2) a *magas kockázati ráta*; és (3) az *erős kapcsolati függőség jellemzi*. Ebben a gazdasági formában a termelékenység, a jövedelmek, a megtakarítások, a hitelek mind rendkívül kis összegűek és kis léptékűek. A pénzpiacon lévő áruk és pénzügyi tranzakciók is kis léptékűek, hiszen elég arra gondolni, hogy a háztartás nem dobozonként, hanem szálonként veszi a cigaretta-t, esetleg sodorja azt, mivel a nagycsomagos kiszereleket nem tudja megfizetni, csak a darabonkénti árut (Bouman 1990). Mindemellett azonban a pénzpiac fogalma kiegészítésre szorul, hiszen a filléres gazdaságban nem csupán pénzügyi tranzakciók, hanem árucserék is zajlanak.

A filléres gazdaságban élő családok számára is elemi fontosságú a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. A háztartások pénzügyi túlélési stratégiája azonban gyakran függ a piacokon elérhető hiteltermékektől és azok kondícióitól. Az a hitelezési struktúra tud jól illeszkedni az **alacsony jövedelmű háztartások hitelszükségleteihez**, amelyik (1) rugalmas hozzáférhetőséget biztosít a hitelhez; (2) nem szokványos fedezetformák képezik az alapját a hitelező hitelbírálóatának; (3) a hitelfelvevő választásán múlik a hitel felhasználási módja (nem kötött cé-

lokra elkölthető hitel); (4) közepes, illetve kis összegű hitelek felvételére nyílik lehetőség; (5) rövid vagy közepes időtartamú a hitel visszafizetési időszaka; és (6) rugalmas a hitel visszafizetése (Smets 1999b).

A **formális pénzügyi rendszerek** nem képesek a filléres gazdaság által támasztott feladatok ellátására. Sem a túlságosan formális bürokratikus rendszerük, sem a lassú hitelbírálatuk és a magas kezelési költségük, sem a klasszikus fedezeti kritériumaik³ nem teszik lehetővé azt, hogy az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi igényeit kielégítsék. Az alacsony jövedelmű háztartások így kizáródnak a formális pénzügyi szektor termékeinek igénybevételétől, és ezt csak tovább erősíti az, ha a településeken nincsen bankfiók, vagy költséges a legközelebbi bankfiókig eljutni. Így a szegénységben élő háztartások az informális pénzügyi piacot veszik igénybe.

Három olyan tényező van, amelyeket a formális pénzügyi szektor nehezen, vagy egyáltalán nem tud kezelni, de az SHG-csoportok kiválóan megoldják ezeket a filléres gazdaságban: (1) az *információs aszimmetria*; (2) a *tranzakciós költségek problémája*; és (3) a *magas pénzügyi kockázat* (Eboh 2000). Az informális aszimmetria röviden azt jelenti, hogy a hitelező, illetve a hitelfelvevő eltérő információval rendelkezik a hitelfelvevő pénzügyi helyzetéről. Míg a hitelfelvevő tudja, hogy mennyire képes visszafizetni a felvett hitelét, a hitelt folyósító nincs mindig tisztában vele. Ennek következtében az informális aszimmetria növekedésével arányosan megnőhet a hitelezés kockázata a hitelező számára. A tranzakciós költségek a hitelező oldaláról általában adminisztratív, kezelési, illetve monitorozási költségként jelennek meg; a hitelkérő oldaláról pedig a hitelfelvételhez szükséges erőforrásokat takarják. Mivel a tranzakciós költségek általában fix költségek, kisebb megtakarítási, illetve hitelfelvételhez arányában magasabb tranzakciós költség társul (uo.). A pénzügyi közvetítő intézmények sikeressége – legyen az formális vagy informális – többek között a pénzügyi kockázatkezelésük sikerességétől függ. Azaz attól, hogy hogyan tudja az intézmény kezelni a hitel visszafizetésének zavartalanságát. Mindezek meghatározzák fenn tarthatóságukat, életképességüket, illetve rugalmasságukat.

Az előbbiekből láthatjuk, hogy az informális pénzügyi piac, a filléres gazdaság távolról sem archaikus relikvia, hanem egy élő, sokoldalú, találékony rendszer, ami sokkal gyorsabban adaptálódik a változó pénzügyi környezethez, mint a formális szektor. Ennek a rendszernek az egyik szereplője az SHG-csoportok.

³ A formális bankszektor általában olyan fedezetekre nyújt hitelt (állandó jövedelem, nagy értékű ingatlan stb.), amellyel az alacsony jövedelmű háztartások nem rendelkeznek (Bouman–Harteveld 1976).

Az SHG-csoportok eltérő formái

Mivel a pénzügyi önszolgáltató csoportok a fejlődő országokban jellemzően informálisan működnek,⁴ így elemzésükkor a szakirodalom leginkább antropológiai terepmunkákra, illetve kisebb kérdőíves felmérésekre tud támaszkodni. Bár a csoportok megtalálhatók a társadalom minden jövedelmi szintjéhez tartozók körében, elsősorban a falusi alacsony jövedelmű háztartások megsegítésére terjedtek el. Az SHG-csoportok kutatásával kapcsolatos eredmények azt tükrözik, hogy a szegénységi küszöb alatt élő falusi családok⁵ az SHG-csoportok mindhárom formáját (ROSCA, SAVA, ASCA) használják, ám apró jövedelmi különbségek fedezhetők fel a csoporttagok jövedelmei között. Peer Smets (1999a) kutatásai alapján a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező családok is részt tudnak venni az ASCA-csoportokban, ennél kicsit magasabb jövedelmi szint kell a SAVA-kban való részvételhez, majd megint egy kicsit magasabb a ROSCA-kban való részvételhez, ám még ekkor sem értük el a jövedelmi szegénységi küszöb alsó határát.

A következőkben a ROSCA-csoportok eltérő működési, szervezeti felépítettsége, illetve kockázatsökkentő mechanizmusai alapján foglalom össze az SHG-csoportok különbségeit, majd röviden kitérek a SAVA- és az ASCA-csoportok sajátosságaira is.

A ROSCA-csoportok működési formái: a csoportdöntések és a közös tőke eltérő formái

Kovsted és Lyk-Jense (1999) két nagyobb kategóriába sorolták a ROSCA-kat, aszerint hogy miképpen döntenek a csoportok arról, hogy működésük során ki kapja meg az adott csoporttalálkozón a közös tőkét. A felosztás alapján a ROSCA-k lehetnek (1) véletlenszerű ROSCA-k, azaz sorsoláson alapuló csoportok, amikor a szerencse dönt arról, hogy ki kapja meg a tőkét; és (2) meghatározott sorrendű ROSCA-k, amikor valamilyen, a véletlentől eltérő szabályrendszer szerint dönt a csoport arról, hogy ki jut hozzá az összegyűlt összeghez (uo.).

A véletlenszerű sorsoláson alapuló ROSCA-k – amelyek az egyik legelterjedtebb csoportműködési formák – a résztvevők számára rendkívül vonzóak, hiszen minden csoporttagnak ugyanakkora esélye van a tőke megszerzésére. Továbbá a szerencsekomponens egyfajta játékot/„izgalmat” kölcsönöz a csoportműködésnek (Smets 1999b). A meghatározott sorrendű ROSCA-k esetében számos módszer létezik annak eldöntésére, hogy ki jusson a tőkéhez. Ezek között a legelterjedtebb az alku (aukció) alapú forma, amikor a résztvevők licitálnak a közös tőke elnyerésére. Ezen túlmenően vannak olyan csoportok is, amelyek a lokális társa-

⁴ Ám vannak kivételek is, Indiában például a ROSCA-k működése állami regisztrációhoz kötött.

⁵ Ez a Világbank által meghatározott napi 2 USD-nél kevesebb egy főre jutó jövedelemből élők csoportját takarja.

dalmi presztízs alapján döntenek arról, hogy ki kapja meg a tőkét, ám dönthetnek *konszenzus*, esetleg *vesztegetés* vagy a *csoportszervező döntése* alapján is (uo.).

Kovsted és Lyk-Jense (1999) megállapítják: ha a külső finanszírozási lehetőség költségei magasak, akkor a tagok a véletlenszerű ROSCA-t fogják választani, ha azonban csökkenek a külső finanszírozási lehetőségek költségei – azaz több hitelforrás áll a tagok rendelkezésére –, a tagok választása elmozdul az alkun (aukción) alapuló ROSCA-k irányába. Modelljük szerint a tagság homogenitásának, illetve heterogenitásának is szerepe van a csoport működésében. Ha ugyanis a tagok visszafizetési hajlandósága homogén, akkor a véletlenszerű ROSCA-működést fogják előnyben részesíteni az alkun alapuló csoportműködéssel szemben, ám a heterogenitás felé való elmozdulással a csoport is elmozdul az alku (aukciós) ROSCA-működés választása felé (uo.).

A ROSCA-k működése különbözik aszerint is, hogy a **csoport a közös tőkéjét képező** alapot hogyan és milyen javakban hozza létre. Az alapot képező megtakarítások formája lehet pénz, egyéb javak vagy mindkettő (Smets 1999b). Eltérések alakultak ki aszerint is, hogy a csoporttól felvehető összeg változatlan vagy változó a működés során. Vannak csoportok, ahol a csoport működése közben megnövelik (pl. megduplázzák) a megtakarítási összeget, így vagy nagyobb összeget tudnak felvenni a tagok, vagy több tag juthat egyszerre hitelhez (Ardener 1964). Ugyanígy változhat az is, hogy mennyiben járul hozzá mindenki ugyanazzal vagy eltérő összeggel a csoport össztőkéjéhez (Smets 1999b).

A ROSCA-k szervezeti felépítése: a tagság és a tisztségek eltérő formái

A ROSCA-csoportok **tagságuk kiválasztásakor** ugyan figyelembe veszik a leendő tagok egyéni, személyes karaktereit, a megbízhatóságot, ám legalább ennyire számít a folyamatban az egyén személyes presztízse, illetve a lokális kapcsolatrendszerben betöltött szerepe is. Az erős informális személyközi kapcsolatokra épülő tagságnak köszönhetően a csoportokat egyfajta „*inkluzíve személyes bankoknak*” is lehet tekinteni (Hossein 2013).⁶ A tagságkiválasztás legelterjedtebben mégis azon alapul, hogy a tagok azonos lakóhelyen élnek, régtől fogva ismerik egymást, s magas bizalmi szint jellemzi az interperszonális kapcsolataikat. A ROSCA-k esetében a fenti informális kiválasztási tényezőknek köszönhetően általában **homogén csoportok** jönnek létre, azaz a csoportok hasonló társadalmi státuszú és hasonló pénzügyi helyzetű tagokat tömörítenek.

Egy 2011-es kenyai kutatás, amely a ROSCA-résztvevők kockázatvállalási attitűdjeit (mint egyéni viselkedési mintázatot) vizsgálta különböző csoportokon belül, azt találta, hogy a kockázatvállalási attitűd szerint heterogének a csoport-

⁶ A tagok toborzása azonban nem csak informális kapcsolathálón keresztül történhet. Indiában például újsághirdetéseket adnak fel tagok toborzására, Vietnamban pedig erre szakosodott szakemberek szervezik a csoportokat (Ardener 1964).

tok, más változók mentén (életkor, jövedelem, iskolai végzettség) azonban homogenitás jellemzi őket (Fafchamps–Ferrara 2011).

Míg a mikrohitelezés esetében a szakirodalomban túlsúlyban vannak azok az érvek, amelyek elsősorban genderspecifikus pénzügyi eszköznek tartják a mikrohitelezést, az SHG-csoportokkal kapcsolatban sokkal kevésbé jellemző a nemek szerinti homogenitás (Smets 1999b). A szakirodalomban bőven megtalálható a csak férfiakat tömörítő ROSCA-k leírása, vagy a nemek szerint heterogén ROSCA-k bemutatása (Anderson–Baland 2000 v. 2002?).

A **tagság létszáma és a csoport fennállásának ideje** is befolyásolja a ROSCA-k szervezeti felépítését. Léteznek 40 éve folyamatosan működő csoportok, s vannak 3–4 hónapra összeálló, rövid ciklusú csoportok (Smets 1999b). Továbbá találkozni lehet különböző létszám-kategóriájú csoportokkal, az egészen kis taglétszámúaktól (pl. a Nyugat-Rhodesiában működő Chilembák általában 3 fővel működnek, akik összeadják a havi kerestük egy részét, és ezt a tőkét sorsolják ki egymás között) a több száz főt tömörítő csoportokig (Ardenner 1964). Természetesen a csoport tagságának növekedésével arányosan nő a teljes hitelezési kör időtartama is. A 200 főt számláló Esusu teljes ciklusa (amíg mindenki megkapja a hitelt) akár 4–5 évig is eltarthat (Bascom 1952).

A csoportnagyság a megtakarítási összeg nagyságával is összefügg. Handa és Kirton (1999) modellezése szerint minél kisebb egy adott csoport tagsága, annál nagyobb az egy tagra eső megtakarítási/hozzájárulási összeg.

A csoportok szervezeti felépítése lehet **centralizált vagy decentralizált**. Működnek csoportszervező vagy csoportvezető központú csoportok, amelyek a szervező személye köré épülnek. A tagok közötti kölcsönös bizalmat és motivációt a szervező személye garantálja (Smets 1999b). De vannak nem központosított csoportok is, ahol a vezető kontrollját felváltja a szociális kontroll, illetve a csoportnyomás hatása.

A csoportok különbözhetnek szervezeti komplexitásuk alapján is, azaz hogy vannak-e külön **tisztségek a csoportban** (vezető, szervező, írnok, kincstárnok stb.), vezetik-e valamilyen formában a csoportok a *könyvelésüket*, van-e írott *sabályzatuk*, illetve adnak-e bizonylatot a tranzakciókról (uo.).

Eltérnek a csoportok abban is, hogy kell-e *csoporttagsági díjat* fizetni, illetve a csoport tisztségeit betöltők kapnak-e, vagy sem díjazást a munkájukért a közös alapból. A tisztségviselőknak juttatott díjazásokra áttételesen úgy is lehet tekinteni, mint a ROSCA esetében meglévő kezelési költségekre. A csoport tisztségviselőinek munkája ugyanis magában foglalja a hitelfelvételhez szükséges ösztönzők megteremtését, az adminisztrációs költségeket, a kihelyezett hitel monitorozását, illetve azok esetleges behajtását (Handa–Kirton 1999). Handa és Kirton megállapítják, hogy a vezetőknek juttatott fizetés nagyban hozzájárul a csoport fenntarthatóságához: azoknál a csoportoknál, ahol van díjazás, magasabb a hitelvisszafizetési ráta, illetve alacsonyabb a bedőlt hitelek aránya, mint azoknál a csoportoknál, ahol nincsenek tisztségviselők, vagy nem díjazták őket (uo.).

A ROSCA-csoportok kockázatkezelési formái és a csoporton belüli szociális kontroll

A ROSCA-k azzal, hogy a tagok közötti bizalomra épülnek, a **pénzügyi kockázatot** a személyről áthelyezik egy közösség vállára. A hitel visszafizetését a személyközi kapcsolatok biztosítják, a szükséges materiális fedezetet pedig a megtakarítások. A ROSCA-k esetében az egyik kockázatkezelési biztosíték a **tagság számának optimális szintje**, azaz sem túl nagy, sem túl kicsi létszámú csoportokat nem hoznak létre. A csoporttagok számát nagyban meghatározza a csoport működési struktúrája: a sorsoláson alapuló ROSCA-k többnyire 10 fő körüli tagsággal, míg az alkun alapuló ROSCA-k átlagosan 25–30 fővel működnek (Karlan 2007).

A **tagok homogenitása egy másik kockázatcsökkentő tényező** a ROSCA-k működésében. Általánosságban igaz, hogy a lokalitáson alapuló, relatíve homogén és nem cserélődő tagokból álló csoportok alacsonyabb kockázattal jellemezhetők, mint ellentéteik (Karlan 2007).

A **csoport kontrollját** elsődlegesen a **belső szabályrendszer** rendezi, amelynek alapján eltérnek a ROSCA-k abban, hogy mekkora értékű bírságot szabnak ki arra a tagra, aki a szabályok ellen vét. Általában azonban a csoportokban működő **szociális kontroll** erősebb motiváló erő a hitel visszafizetésére, mint a formális szabályrendszer. Az a tag, aki nem fizeti vissza a hitelt, elveszti a lehetőségét, hogy újra hitelt kapjon, és ez esetlegesen egy másik csoportba való belépésekor is negatívan hathat megbízhatóságának megítélésére. A szociális kontroll esetében a helyi szinten működő pletykákhoz egyfajta gazdasági következmény is társul, ami kikezdi a nem fizető csoporttag hírnevét (Tassel 1999).

Eltérések a SAVA- és ASCA-csoportokban

A ROSCA-csoportoknál felsorolt eltérések sok esetben megtalálhatóak a másik két SHG-típus esetében is. Az alábbiakban azonban azokat az eltéréseket veszem számba, amelyek kimondottan a SAVA- vagy az ASCA-csoportokra vonatkoznak.

A SAVA-csoportok esetében a tagokat azzal motiválhatják a részvételre a tororzás során, hogy egy vagy több nagy összegű nyeresémet is kisorsolnak a csoporttagok között a megtakarítási időszak végén. Főként az indiai SAVA-k esetében szokásos, hogy robogót vagy lakást sorsolnak ki a csoporttagok között (Smets 1999b). Ugyanilyen eltérés lehet a SAVA-k esetében, hogy fizetnek-e kamatot, vagy sem a megtakarítási időszak végén, vagy felszámolnak-e kezelési költséget a szolgáltatásért.

Az ASCA-csoportoknál a főbb eltérések a csoport kialakulásánál jelentkeznek, ugyanis sok ASCA egy darabig SAVA-ként működik: egészen addig, amíg nem halmozódik fel elegendő tőke a hitelek kihelyezéséhez (uo.). Különbözhetnek a csoportok abban is, hogy milyen sűrűn nyílik lehetőség a hitel felvételére (hetente, havonta stb.), illetve eltérő az is, hogy milyen csoportdöntések alapján

juthat valaki hitelhez. Lehet egy előre egyeztetett sorrend alapján, lehet „érkezési” sorrendben, vagy a ROSCA esetében korábban említett típusok alapján is.

Az ASCA-csoportokban a hitelfelvétel a hitelfelvevő törlesztési kapacitásához igazodik, ám egy összegben vagy részletekben is vissza lehet fizetni azt. Amennyiben ez nem történik meg, a hitel összegét levonják a csoporttag által megtakarított összegből (Smets 1999b). Az ASCA-csoportok a ROSCA-val összehasonlítva kevésbé támaszkodnak a szociális kontrollra, ebből következően sokkal inkább formális szervezetként működnek. Ennek következményeként a működésükhöz nem szükséges, hogy a résztvevők olyan homogén szocioökonómiai háttérrel rendelkezzenek, mint a ROSCA-k esetében (uo.).

Az SHG-csoportok előnyei és hátrányai

a) Előnyök

1. Mint azt az előbbieken sorolt példák sokasága mutatja, a pénzügyi önszolgáltató csoportok a fejlődő országok alacsony jövedelmű családjaiknak egyszerűen tudnak **lokális pénzügyi biztonságot nyújtani**, mint egyfajta informális pénzügyi **biztosítási intézmények**, s egyszerűen tudnak **gazdasági segítséget** adni (Bouman 1995). Mindezt megvalósítják oly módon, hogy az informális lokális pénzügyi piacon lehetővé teszik a háztartásoknak, hogy közösségi megtakarításokat hozzanak létre, illetve hitelekhez jussanak (kamatmentesen vagy alacsony kamat mellett). Nem kétséges ugyanakkor, hogy az SHG-k működésének logikája sokkal inkább a közösségi cselekvések, a lokális megtakarítások és a hitelek működéséből érthető meg, mintsem a piacok működéséből (Dagnelie–Lemay-Boucher, 2012).
2. Az SHG-csoportok jelentős előnye, hogy **növelni tudják a háztartások megtakarításait**. Az alacsony jövedelmű háztartásoknak is van megtakarítási kapacitásuk, ám ez igen kis léptékű, és biztonságos megtakarítási hely hiányában általában hamar akad olyan lyuk a családi költségvetésben, amire el lehet a megtakarítást költeni (Geertz 1962). Az SHG-k biztosítják azt a lehetőséget, hogy a kis összegű megtakarításokból nagyobb megtakarítás akumulálódhasson, és azt is elérik, hogy a megtakarítás a csoport használatában sok esetben „rablásbiztosabb” helyen van, mint otthon a befőttesüvegben vagy apárnahuzatban (Gugerty 2007). Ezenfelül a csoportok új logikát honosítanak meg a megtakarításokban, hiszen a háztartások a megtakarításaikat általában otthon vagy az adott településen egy személynél helyezik el, mivel a formális pénzügyi rendszerek nem nyitottak számukra – így gyakorlatilag kivonják a pénzüket egy időre a forgalomból. Az SHG-csoportok esetében azonban a pénz a hitelkomponens révén folyamatosan forgalomban marad addig, amíg a megtakarítónak nem lesz újra szüksége rá (Geertz 1962).
3. A SAVA-kat Indiában főként olyan kisvállalkozók szervezik, akik nem kapnak hitelt a formális pénzintézetektől. A csoportok ezért új **finanszírozási**

lehetőséget nyújtanak számukra, hisz a SAVA-knak köszönhetően állandóan növekvő tőkéhez juthatnak a vállalkozásaik (Smets 1999b). Így a kisvállalkozók a csoportok működésével a vállalkozásuk fejlesztéséhez szükséges hiányzó tőkét előteremthetik, a megtakarítók pedig egy biztonságos megtakarítási helyen tudhatják a pénzüket.

4. A csoportok további előnye, hogy kis **összegű, flexibilis, alacsony vagy kamatmentes hiteleket** tudnak nyújtani, olyan feltételek mellett, amelyek a formális banki rendszerben elérhetetlenek lennének a családok számára (Smets 1999b). Mindezt teszik azzal, hogy a csoporttagok a pénzügyi tranzakciók kockázatát megosztják, illetve szétosztják egymás között (Ardener 1964), továbbá fedezetként a tagok kapcsolati tőkéje, a közösségi bizalma és a tagok megtakarításai szolgálnak, semmint a klasszikus pénzügyi biztosítékok. Ennek következtében még a legalacsonyabb jövedelmű családok számára is elérhetővé válik az SHG-csoport tagsága (Bouman–Harteveld 1978).
5. Az SHG-k tehát növelve a megtakarítások és a hitelek volumenét, **erősítik a résztvevők gazdasági aktivitását** (Geertz 1962). Suriati Ghazali (2003) Malajziában a Kut néven működő csoportok tagjai között végzett 9 hónapos antropológiai terepmunkát annak feltárására, hogy a csoporttagok milyen preferenciák szerint használják fel a közös tőkét. A csoporttagok elsősorban a háztartás életminőségét szolgáló javakra költötték a közös összeget (tűzhely, hűtő vásárlása stb.), másodsorban egyéb könnyen likviddé tehető megtakarítási formákba fektették (pl. arany), végül harmadik helyen a gyerekek iskoláztatási költségeit fedezték belőle (uo.). Bouman és Harteveld (1976) 54 SHG-csoport közöstőke-felhasználási gyakorlatát vizsgálta. Azt találták, hogy a csoporttagok legnagyobb arányban, 27 százalékban mindennapos családi kiadásokra (élelmiszer, megélhetési kiadások), 16 százalékban a gyerekek oktatására, 14 százalékban adók befizetésére, 9,5 százalékban bírságok befizetésére, majd egészségügyi kiadások fedezésére, egyéb SHG- és más hitelek törlesztésére, további kereskedelemre (továbbadták a tőkét), illetve lakhatásuk javítására fordították a tőkét.

A csoportok tehát lehetővé teszik a tagjaik számára, hogy egyfelől **hirtelen jött vagy nagyobb kiadásaikat fedezzék, másfelől mindennapi költségeiket tudják fedezni belőle** (Fafchamps–Ferrara 2011). Az SHG-k tőkefelhasználásánál tehát a fogyasztási javakra fordított összegek meghaladják a vállalkozásfejlesztési kiadásokat, ami azt jelzi, hogy *ezek a megtakarítási formák inkább az alacsony jövedelmű háztartások kiadásainak rendezését könnyítik meg, semmint vállalkozások beindításához teremtenék meg az elegendő tőkét, amint az a szociális mikrohitelzés esetében tapasztalható.*

6. Az SHG-k **flexibilis és informális személyközi kapcsolatokon alapuló működési mechanizmust** működtetnek, ami egyfelől szabályozza a tőkéhez való hozzáférést, másfelől a hitel összegét, illetve a visszafizetések mikéntjét is (Bouman–Harteveld 1978). A **társadalmi, gazdasági, kapcsolati tőke** nö-

velése mellett a tagok számos ok miatt vehetnek részt a csoportban. Vonzó lehet maga a hiteltőke, illetve már maga a hitel lehetősége is, ám szociális és pszichológiai ösztönzők – mint például a közösségi alkalom, játék, a szociális tőke növelése, vallási okok vagy genderokok – is szerepet játszanak az egyének döntésében (Oh 2007). A csoportok működéshez azonban **elengedhetlen a tagok közötti kölcsönös bizalom megléte**. A tagoknak bízniuk kell abban, hogy aki felvette a tőkét, valóban vissza is fizeti azt, illetve minden résztvevő befizeti az adott hónap megtakarítási összegét. Ebből kifolyólag a csoportok működését meghatározzák a résztvevők elvárásai, normái, illetve értékkontextusai. Ezeket természetesen befolyásolja a résztvevők életkora, neme, vallási háttere, szociokulturális háttere, valamint gazdasági jellemzői. A csoporton belüli bizalom mértékéről Etang, Fielding és Knowles (2011) kutatása ad képet, ahol a bizalmi játék („Trust game”)⁷ – módszerét ötvözték egy kérdőív alapú kutatással a csoportokhoz tartozók, illetve a csoporton kívüliek bizalmi szintjeinek felmérésére. A kutatás érdekes eredménye, hogy a ROSCA-tagok közötti bizalom szintje eltér a tagok nem-ROSCA-tagok felé mérhető bizalmának mértékétől, illetve a nem-ROSCA-tagok közötti bizalom szintjétől is. A kutatás empirikusan igazolta, hogy a csoporttagoknak magasabb a bizalmi szintjük egymás felé, mint a nem-ROSCA-tagoknak egymás irányban, illetve magasabb bizalmi szint figyelhető meg a ROSCA-tagok között, mint a ROSCA- és nem-ROSCA-tagok között. Az SHG-csoportok tehát **erősítik a bizalmat, s evvel párhuzamosan erősítik a közösségi felelősségvállalást is**.

7. A ROSCA-k messzire visszanyúló története azt is mutatja, hogy **rendkívül könnyen tudnak adaptálódni a változó gazdasági környezethez**. Ezt támasztja alá a Hotze Bernhard Lont által kutatott gazdasági periódus is Jáván, ahol a kutató az 1990-es gazdasági válság hatását vizsgálta a Jáván működő ROSCA-kra (Lont 2005). Lont azt feltételezte, hogy mivel a formális pénzügyi szektor hatalmas krízist élt át, a ROSCA-k is hasonló negatív pénzügyi spirálba kerültek. Azt találta, hogy a válság következtében az informális lokális pénzügyi piacok tényleg meginogtak, ami az emelkedő áraknak, a munkanélküliség növekedésének, a kiadások csökkentésének és a megtakarítások ellehetetlenülésének volt tulajdonítható. Az informális piaci szereplők szintén pénzügyi negatívumokat könyveltek el. Az illegális pénzkölcsönzők, uzsorások bedőlt hiteleik korábbi 25 százalékos rátája felkúszott 50 százalékra. Lont azt várta, hogy a több lesz a bedőlt SHG-hitel, nem lesznek rezisztensek az inflációs változásokra, és ez hólabdaszerűen dönti majd be a csoportokat. De nem ez történt! Az SHG-csoportok a **pénzügyi válságnak ellenálltak**, sőt tagságuk és közös tőkéjük is erősen megnövekedett, továbbá növekedtek a megtakarítási összegek, és új ASCA-csoportok is alakultak. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a csoportok

⁷ A módszer leírását lásd Berg–Dickhaut–McCabe 1995: 122–142.

a növekvő inflációt többféle módon kezelték. Részben folyamatosan hozzáigazították a megtakarítási összegeket a növekvő inflációhoz, vagy egyszerűen áttértek más fizetőeszközre (rizs) vagy más valutára (dollár), esetleg más javak árához vagy árfolyamához igazították a megtakarítás összegét, illetve néhány csoport bizonyos időintervallummal késleltette vagy elhalasztotta a kifizetéseket. Ami azonban a leginkább hozzájárult a csoportok fennmaradáshoz, az a közösségi, szociális bizalom megléte volt a csoporttagok között. Mivel a csoporttagok egy rendszer részesei voltak, s e rendszer fennmaradási potenciálja a bizalomra épült, a tagok nem tudtak egyszerűen kilépni a csoportból. A csoportok személyközi kapcsolataiból következően a résztvevők óvatosabban, körültekintőbben használták a pénzüket, mint egy formális, bürokratikus intézményi hitelezésben. A csoportok fennmaradását a napi kiadások kényszerítő jellege is „segítette”, hiszen ezeket a kiadásokat valamilyen módon fedezniük kellett a családoknak. A jávai SHG-knak így sikerült ellenállóvá válni a gazdasági válságnak (Lont 2005). Ugyanilyen ellenállóknak bizonyultak azonban az Ardener (1964) által vizsgált SHG-k és a Bijnaar (2002) által vizsgált Suriname-i ROSCA-k is a lokális gazdasági válságok idején (Kasmoni 2004).

A kutatási tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy az SHG működése a gazdasági válság idején egy kis léptékű, de ellenállóbb pénzügyi módszert tud biztosítani tagjai számára, mint a formális pénzügyi intézmények.

8. A SHG-k további előnye, hogy tagjai egy adott csoporthoz tartozásuk révén **szociális tőkéjüket is növelni tudják** (Lont 2005). A ROSCA-hoz tartozás ugyanis **pozitív módon erősíti a személyről kialakult képet, a megbízhatóságát és a presztízst egyaránt növelve**. Az informális pénzügyi piac jellegzetessége, hogy a keresleti oldalon elfoglalt pozíció összefüggésben áll a kínálati oldalon igénybe vehető pénzügyi termékek számával és kondíciójával. Ebből következően az egyik pénzügyi hálózatban elfoglalt pozitív pozíció elősegítheti egy másik pénzügyi hálózatban lévő pozíció erősödését vagy igénybevitelének lehetőségét. Összefoglalva tehát: egy SHG-hoz tartozás presztízst és megbízhatóságot sugall a csoporttagról, ami más pénzügyi tranzakciókban is hitelképesebbé, megbízhatóbbá teheti őt (Ardener 1964).
9. Az SHG-csoportok ezen túlmenően **pénzügyi oktatási eszközként** is funkcionálnak a csoporttagok között (Bouman 1995), hiszen a résztvevők új költségvetési technikákat tanulhatnak egymástól a közösségi csoporttalálkozók során, vagy megbeszélhetik pénzügyeiket (Fafchamps–Ferrara 2011).
10. Caroline Shenaz Hossein (2013) az SHG-csoportok politikai oldalát hangsúlyozza. Az általa kutatott SHG-kat szervező nők a csoport segítségével egy olyan **alulról szerveződő csoportot tudtak létrehozni** (mind az állami, mind a piaci, mind a civil szektor segítsége nélkül), ami a kisvállalkozásoknak nyújtott hitelekkel segíti a helyi gazdaság erősödését és a családok

mindennapi megélhetését. A csoportban részt vevő nők **egyfajta politikai ellenállási fórumként** is tekintenek a csoportokra, olyan entitásként, amely független a helyi hatalmasságoktól és formális gazdasági szektortól (uo.). Hossein kutatásai egyértelműen kimutatják, hogy a csoportban részt vevő nők **politikai aktivitása nőtt** a csoporttagságnak köszönhetően.

b) Hátrányok

1. Az SHG-csoportok működésének számos előnye mellett több szempontból is lehetnek negatív következményei. A csoportok esetében az erős kapcsolatháló-függőség miatt **a csoportok zártan működnek**, ebből következően az új tagok bekerülése nehézkes, illetve sok személy kizáródik a csoportok használatából (Smets 1999b).
2. A csoport működését nagyban befolyásoló szociális kontroll jobban működik kis csoportok esetében, ahol minden tag ismeri a másikat, így a csoportlétszám növekedésével nemcsak a hitelhez jutás egy főre eső időtartama nő meg, hanem ennek következtében **pénzügyi visszaélések is megjelenhetnek**, sikkasztás vagy vesztegetés formájában (Ghatak 1999). Megvesztegetés általában azokban a nagy létszámú csoportokban fordul elő, amelyekben a vezető dönt arról, vagy sorsolja ki, hogy ki kapja meg az adott találkozón a közös tőkét.⁸ Ugyanúgy: ha a csoportkohézió alacsony, akkor a hitel-visszafizetés akadózhat, ami könnyen vezethet **a csoport dominó-szerű bedőléséhez**. A túlzott szociális kontroll is vezethet negatív következményhez. Antropológusok feljegyeztek olyan extrém eseteket, amikor igazolhatóan a hitel vissza nem fizetése vezetett öngyilkosság elkövetéséhez (pl. Ardener 1964). A túlzott szociális kontroll önbíráskodást is kiválthat, ami szélsőséges esetekben akár gyilkosságig is fajulhat (uo.). Ugyanilyen kockázatnak vannak kitéve azok a SAVA-, illetve ASCA-kincstárnokok, akik némely esetben nagyobb összegű pénzeszegeket is őriznek, s ez már a személyi épségükre is veszélyt jelenthet (Neves–Toit 2012).
3. Pénzügyi szempontból Peer Smets (1999a) végzett számításokat arra, hogy magas és változó infláció mellett (amikor a csoport nem kezeli az inflációt valamilyen módszerrel) **eltérő haszonra tesz szert** az, aki hamarabb, mint aki később jut hozzá a közös tőkéhez a véletlenszerű sorsoláson alapuló ROSCA-k esetében. Pénzügyi szempontból azonban az aukciós működést követő ROSCA-k esetében is tapasztalható a tagok között eltérés. Az idő múlásával ugyanis egyre több résztvevő kapta meg a közös tőkét, így az alkusz egyre kevesebb emberrel van versenyben, ennek következtében egyre alacsonyabb árért juthat hozzá az alaphoz (uo.).
4. Az informális működés is hordozhat negatív aspektusokat a csoportok számára. Az SHG-csoport mögött ugyanis **nincsenek formális jogi biz-**

⁸ Hotze Lont a könyvében többi ilyen megvesztegetési technikát is felsorol, illetve részletesen elemez (Lont, 2005).

tosítékok, a résztvevők közötti kölcsönös bizalom biztosítja a zavartalan működést (Smets 1999b). A bizalom így a ROSCA-k esetében egyfajta tőkeformaként is funkcionál. A bizalmat a kontroll és a hatalom különböző csoporton belüli formái tartják fenn, és a különböző hatalmi nyomások kényszerítik ki a megfelelő cselekvést. Ez azonban lehet sikeres és sikertelen is. A bizalom fenntartását segítik elő a csoporton belüli normatív hatalom eszközei, azaz a közös normák, értékek, szimbólumok és a követett ideológia gyakorlása (közös imádkozás, közös éneklés) (uo.). Ebből következően sokszor, ha az adott SHG-csoport formalizálódik (pl. ha egy bank veszi át az irányítást felette), akkor az intézmény fogja tovább garantálni a megfelelő bizalmat, ám így kérdésessé válik a normatív hatalom gyakorlásának sikeressége (uo.).

Látható, hogy az éremnek mindig két oldala van – az SHG-csoportok esetében is. Egyfelől adott a jogi biztonság, a mindenki számára (aki el tudja érni) biztosított egyenlő elbírálás, illetve esetleges pénzügyi kompenzáció, ami a formális bankszektort jellemzi, és amely tényezők sok esetben hiányoznak az informális intézményekből. Másfelől az informális csoportok rugalmas, elérhető és a helyi igényekhez szabott közösségi csoportot tudnak létrehozni, ami viszont a formális pénzügyi intézmények esetében nemritkán hiányzik. Felmerül a kérdés: vajon össze lehet-e ezt a két rendszert kapcsolni?

Az informális SHG-csoportok találkozása a formális pénzügyi intézményekkel és a civil szervezetekkel

Az SHG-csoportok pár évtizede a formális banki szektor érdeklődését is felkeltették, ami a csoportok nagyarányú tőkeakkumulációs mechanizmusának köszönhető. Ennek példája, hogy 2001-ben a 62 milliós indiai Tamil Nadu megyében a regisztrált ROSCA-k⁹ összértéke 100 milliárd rúpia volt (kb. 2,5 milliárd USA dollár). Ez a hatalmas összeg meghaladta a formális banki megtakarításokat a megyében, melyeknek ugyanabban az évben mért összértéke 66 millió rúpia volt (Klonner 2008). Feltételezhetően azonban ennél még nagyobb tőke foroghat a csoportokban, hisz a legtöbb ROSCA Indiában sem regisztrált formában működik (uo.).

Az SHG-k nagyarányú tőkeakkumulációjának következtében több formális bank is felismerte az SHG-csoportokban rejlő piaci lehetőséget, és a fejlődő (vagy fejlett) országokban léteznek bankok által működtetett SHG-csoportokra épülő banki termékek is. Bolíviában „Mama Sol” néven a legnagyobb országos kereskedelmi bank, a Sogebank fejlesztett ki egy olyan banki terméket, amelyik

⁹ Az Indiában működő ROSCA-k sok esetben államilag támogatottak és államilag regisztrált szervezetek (Ardener 1964).

a működő SHG-csoportokra épül (Hossein 2013). Jamaicában a Nova Scotia Bank együttműködési szerződést kötve a helyi pénzügyi csoportokkal, velük közösen dolgozott ki egy banki terméket (uo.). A Koreában létrejött Mujinoknak (amelyek alapjai a helyi Kye-ok voltak, azaz a helyi ROSCA-k) a Bank of Korea biztosítja az alapjuk egy részét (Tay 1974). A bank által nyújtott tőke több szempontból is előnyös a csoportoknak: (1) megnöveli a felvehető hitelek összegét; (2) megnöveli a csoporttagok számát is.

Informális és formális szektorközi együttműködés azonban nemcsak a formális pénzügyi intézetek és informális csoportok között képzelhető el, hanem **formális civil szervezetek és informális SHG-csoportok között** is. A legnagyobb civil szervezet, amely összekötötte a SHG-kat fejlesztési programjaival, az 1984 óta létező The Foundation for International Community Assistance (FINCA), amelyik mára 32 országban 80 különböző szervezetet működtet (Karlán 2007). Az SHG-vel kapcsolatban a perui szervezet kezdte el legkorábban a fejlesztési munkát. A program során a csoporttagok hetente találkoznak a szervezet irodájában, ahol létrehozák a közös alapjukat, illetve a civil szervezet hitelt folyósít a csoportok számára. A szervezet által folyósított hitel 3 százalékos havi kamatozású. A csoporttőke egyfajta biztosítékként funkcionál a hitelfelvételhez, ugyanis ha valamilyen okból a hiteles nem tudná visszafizetni a FINCA-tól felvett hitelét, a csoporttőkéből mint fedezetből megteheti (uo.). A szervezet ideológiája szerint a csoportok szerepe nem pusztán a gazdasági tőke és a meglévő szociális tőke erősítése, hanem **új kapcsolatok, új kapcsolódási pontok kialakítása** is a résztvevők körében. Ebből kifolyólag a szervezet nem köti a csoportalakítást ahhoz, hogy a résztvevők előzetesen ismerjék egymást.

A csoportok formális szektorba ágyazásának a legismertebb példája – az előbbieken mellett – az Indiában megvalósuló **állami, piaci és civil szereplőket egyaránt bevonó Self-Help Group – Bank Linkage Programme (SBLP)**. A program a formális és az informális intézményeket összekötő állami szerepvállalás révén valósul meg. A program 1991–1992-ben kísérleti modellként indult 500 településen (Narang 2012). 1998–1999-re a csatlakozó SHG-csoportok száma 32 995-re nőtt, majd 2007–2008-ra tovább növekedett 3 477 965 SHG-ra. A programhálózatához csatlakozó csoportok száma jelentős, évi 68 százalékos növekedést takar (uo.). A hitelkihelyezések évente ugyanilyen nagymértékben (94%) növekedtek a program során, habár fontos megjegyezni, hogy regionális szinten eltérő volt a növekedés üteme (uo.). A regionális növekedési eltérések mögött egyrészt a helyi önkormányzatok eltérő „támogató” vagy „tűrő” hozzáállása, másrészt a helyi NGO-k működésében fellelhető eltérések, továbbá az eltérő szociokulturális faktorok, illetve az eltérő helyi SHG-csoport működése húzódik meg (Kumar–Golait 2009).

Az informális csoportok formális szektorhoz kötését célzó programok az elmúlt években több szempontból is mindkét fél számára kedvező helyzetet teremtettek. A programok azoknak a technikáknak és megoldásoknak a formális szektorba való átültetését segíthetik elő, amelyeket az informális szektor kidolgozott. Ezekkel a technikákkal pedig helyettesítheti a formális szektor a hiányosságait.

Ugyanakkor a formális banki szektort sokszor éri az a támadás, hogy úgy vannak a termékei kidolgozva, hogy nem érik el a szegénységben élőket, gendercentrikus a működésük és a kért fedezet jellege miatt a szegénységben élők nem tudják a termékeiket igénybe venni (UNESCO 1997). A szektorok összekapcsolásával azonban egyfelől lehetőség nyílik egy olyan termék kidolgozására, ami a szegénységben élők számára is reális pénzügyi alternatívaként jelenhet meg a formális szektorban. Másfelől az informális szektor tőkeszegénységére kínálhat megoldást a formális banki szektorhoz való hozzákapcsolódás (Floro–Ray 1997).

SHG-csoportok Magyarországon: a CAF- és az Esélykassza-csoportok megvalósításának tapasztalatai

Magyarországon az önszolgáltató pénzügyi csoport mint módszer sokáig nem jelent meg azok között a fejlesztési megoldások között, amelyek az alacsony jövedelmű családokat érintették. Magyarítható ez talán azzal, hogy Magyarországon más jellegű informális segítségnyújtási módszereket használnak az alacsony jövedelmű háztartások, és nincsen hagyománya a közösségre épülő önszolgáltató pénzügyi csoportoknak. Ezt a helyzetet erősítette, hogy bár voltak mikrofinanszírozási programok Magyarországon is, a hazai szakirodalom sem szentelt kellő figyelmet a módszernek. Hazánkban az alacsony jövedelmű háztartásokat érintő mikrofinanszírozás a civil szektorban működő szervezetek programjai során jelent meg. Egyrészt az Autonómia Alapítvány Esélykassza, illetve *Individual Development Account* (továbbiakban: IDA) programjai, másrészt (főként a Grameen-modellt adaptálva) a Polgár Alapítvány Kiútprogramja valósította meg őket. A szegények bankja azonban inkább a szociális mikrohitelzés körébe, és nem a csoportos pénzügyi önszolgáltató körébe sorolható.¹⁰ Ezek mellett több ígéretes próbálkozás volt LETSystem (*Local Exchange Trade System* – Helyi Cserekereskedelmi Rendszer) csoportok létrehozásával. E csoportok, az alkalmazott módszerükből következően, inkább kölcsönös szolgáltatást nyújtottak a tagok között a pénz mint közvetítő kiiktatásával, semmint hitelnyújtást, illetve megtakarítást ösztönző pénzügyi csoportokként működtek volna.

Az Autonómia Alapítvány az Esélykassza-program tanulságaiból, illetve az önszolgáltató pénzügyi csoportok tapasztalataiból hozott létre kísérleti jelleggel 2011-ben három *Comunidades Autofinanciadas* (továbbiakban: CAF) csoportot, majd

¹⁰ A Kiútprogram által elért eredményekről, illetve a szociális mikrohitelzésről a *Szociális mikrohitelzés, önfoglalkoztatás és roma integráció: A Kiútprogram tapasztalatai és szakpolitikai ajánlások az EU Strukturális Alapok 2014–2020 közötti tervezési időszakára* című projekt zárótanulmánya nyújt bővebb információt (lásd *Szociális...* 2012).

a 2012–2013-as évben a nemzetközi SIMS-program¹¹ részeként további négy CAF-csoport és 7 Esélykassza-csoport szervezésére került sor. A következőkben a csoportok működésének tanulságait foglalom össze.

A SIMS-program Magyarországon 2012-ben 239 kedvezményezettet támogatott. Három különböző megtakarítási módszer valósult meg a keretei között: (1) az IDA (*Individual Development Account* – Egyéni megtakarítási számla); (2) a CAF (*Comunidades Autofinanciadas* – Önfelfinanszírozó közösségek), és (3) az Esélykassza (továbbiakban: EK) metodikák. A módszerek közül kettő (a CAF és az EK) az SHG-metodikát követte, képzésekkel és tréningekkel egybekapcsolva, míg az IDA az eredeti amerikai módszert átvéve megtakarításokon alapuló, lakásfelújítások finanszírozására szolgáló, vissza nem térítendő támogatásból, valamint pénzügyi és energiahatékonysági tréningekből tevődött össze. A programelemek elsősorban a roma etnikumhoz tartozó szegény vidéki háztartások körében valósultak meg.

A program során a csoportok működésének monitorozását egyrészt személyes kapcsolattartáson, illetve csoporttalálkozásokon való részvételen keresztül valósította meg az Alapítvány, másrészt kérdőíves felmérés zajlott a projekt résztvevőivel, illetve kontrollcsoportként a hasonló szocioökonómiai státuszú és hasonló jellegű településen lakó lakosokkal – a projekt kezdetekor, illetve befejezésekor.¹² A kontrollcsoport vizsgálatával, illetve a bementi és kimeneti méréssel lehetőség nyílt a csoporttagoknak a projekt általi szocioökonómiai lehetőségeiben beállt változás mérésére. Továbbá a csoporttagokat toborozó, a csoporttalálkozókat levezető helyi mentorok a projekt kezdetén és végén egy-egy napos tréningen, illetve tapasztalatcserén vettek részt, ami módot nyújtott a csoportokkal, illetve a programmal kapcsolatos attitűdjeik, javaslataik összegyűjtésére. A kis elemszám, illetve a mentoroknak a folyamatban és a csoportalakításban betöltött meghatározó szubjektív szerepe miatt messzemenő következtetéseket nem lehet levonni az adatokból, a csoportokat bemutató statisztikák inkább csak tájékoztató jellegűek, egyfajta lehetséges működési mintázatot rajzolnak ki.

A CAF-csoport – módszertanát tekintve – ASCA-csoportként definiálható, mert a csoporton belül megtakarításra és hitelfelvételre is lehetőség nyílik, egyszerre több csoporttag számára, sőt egy adott csoporttag akár többször is élhet vele. A módszert Dél-Amerikában dolgozták ki, ahol a meglévő SHG-csoportok ta-

¹¹ A SIMS-program keretében (*Social Innovation and mutual learning on Micro-Saving in Europe* – A kis összegű megtakarítások társadalmi innovációja és kölcsönös tanulása Európában) egyidejűleg három összehangolt kísérleti program indult el Belgiumban, Franciaországban és Magyarországon. A program az Európai Bizottság finanszírozásával valósult meg a PROGRESS 2010 program 2. szakaszának keretében, amely a szociális védelem és a társadalmi befogadás területén megvalósított kísérleti programokat támogatta.

¹² Habár rendkívül érdekes lenne az IDA-csoportok összehasonlítása az SHG-módszerrel, jelen esetben eltekintek ettől, s csupán a magyarországi SHG-csoportok tapasztalatait foglalom össze a továbbiakban.

pasztalatait ötvözték közgazdaságtani módszerekkel, s ez a bázis adta a módszertan alapját.

A CAF-csoport elnevezés olyan informális pénzügyi önszolgáltató csoportot takar, ami felett nem állnak külső tulajdonosok, csak és kizárólag a csoport tagjai tulajdonolják a csoportot. Minden csoportdöntésben, illetve szabály meghatározásában a csoporttagoké a döntő szó. A csoport működését a csoporttagok hozzák meg a saját igényeikhez igazítva. *Ebből következően nincs két ugyanolyan szabályrendszerrel működő csoport.* Egy átlagos csoport 10–12 főből áll, akik között szoros a bizalmi kapcsolat. A csoporttagok folyamatosan megtakarításokat helyeznek egy közös alapba, mintegy „részvényeket” jegyezve. A részvények értékét (azaz a megtakarítások összegét) a csoport közösen határozza meg. Ez az alap képezi a közös hiteltőkét, melyből a csoport tagjai hiteleket vehetnek fel a közösen hozott döntések alapján. A felvett hitel futamidejét és kamatát is közösen határozza meg a csoport (jellemzően 6 havi maximális futamidőt és 1%-os havi kamatot állapítanak meg). A csoportok határozzák meg a részjegy/hitel arányát is. Ez az arány azt mutatja, hogy egy adott csoporttag mekkora összegű hitelre jogosult a közös alapban lévő megtakarításai alapján.¹³

A csoport intézményi felépítettsége szerint jellemzően négy tisztségviselővel működik. Őket a csoport maga választja a tagjai közül, azaz egy elnököt (aki levezeti a találkozót), egy írnököt (aki a csoport könyvelését vezeti), valamint két fő kincstárnokot (egyikük a közös tőkét tartalmazó fémkazettát, másikuk a fémkazettát nyitó kulcsot őrzi). A csoport pénzben szankcionálhatja a csoporttagok késését és hiányzását is, amely összegekkel folyamatosan nő a közös hitelalap. A csoportok 12 hónapos ciklussal működnek, a 12. hónap végén a csoport az összegyűlt közös tőkéjét visszaosztja a tagoknak, s újabb ciklust nyit, ha a tagok szükségesnek látják.¹⁴

Az **Esélykassza**-módszer a SAVA megtakarítási csoportok közé sorolható, de megvalósítása során Magyarországon egy formális pénzügyi szereplőt is bevontak. Az Esélykassza-módszert az Autonómia Alapítvány 2008 óta használja, ekkor fejlesztette ki mint egy olyan SHG-t, amely a Grameen-modell tanulságait ötvözi, új elemek beemelésével. Ezzel a módszerrel 8–10 főből álló csoportok szerveződnek,

¹³ A CAF-csoport működése egy példával illusztrálva: egy csoporttagnak összegyűlt 5 részvénye (a csoport 1000 Ft-ban állapította meg a részvények értékét, s így a csoporttag egyszerre vagy több részletben 5000 Ft forintot tett be a közös kasszába). A csoport az alapszabályban 1/5 részjegy/hitel arányt határozott meg, és a maximális futamidőt 5 hónapban rögzítette. Így a csoporttag maximálisan 20 ezer Ft-ot tud felvenni a közös alapból. A csoport 1%-os kamatfizetési kötelezettséget határozott meg hitelfelvételkor. A csoporttag hitelének visszafizetése a következőképpen fog alakulni a fenti kondíciók mellett: 4000 Ft-ot törleszt vissza havonta, illetve 200 Ft-nyi kamatot, azaz minden hónapban 4200 Ft-ot tesz be a közös alapba 5 hónapon át. A folyamat végéig összesen 21 ezer Ft-ot fizet vissza. A csoporttag dönthet úgy is, hogy nem veszi fel a maximális hitelkeretét, vagy dönthet úgy is, hogy a meglévő hitelét nem 5 hónap alatt, hanem hamarabb fogja visszafizetni. Evvel természetesen csökken a végső visszafizetett pénz összege, amivel a csoporttag ösztönözve van a gyorsabb hitel-visszafizetésre.

¹⁴ A CAF-csoportok működésének bővebb leírását lásd Béres Tibor (2011) írásában.

akik 6 hónapos időtartamig egy közös bankszámlán tesznek félre kis összegű megtakarításokat. A megtakarítási időszak végén a csoport dönt arról, hogy ki legyen az első három csoporttag, aki a kitűzött megtakarítási céljához elegendő hitelt a pénzintézettől felveheti. Amikor az első három hitelfeltevő visszafizette a hitelét, újabb három tag válik jogosulttá a csoportból a hitel felvételére. A csoport egy ciklusa addig tart, amíg minden egyes tag hozzá nem jutott a hiteléhez, és vissza nem fizette azt. A maximális hitelösszeg megegyezik annak az összegnek a kétszeresével, amit az adott csoporttag előzetesen megtakarított. A hitelek kamata évi 12 százalék, ami a bank kezelési költségét és az internetes felület fenntartását fedezi. Internetes felületre azért van szükség, mert a településeken a banknak általában nincs kihelyezett fiókintézete, és az utazással járó pluszköltségeket a megtakarítók nem tudják vállalni.

A programot kilenc olyan vidéki településen tervezte az Alapítvány megvalósítani, ahol a lakosság több mint 20 százaléka roma származású. Végül a SIMS-projekt összesen tizennégy különböző helyszínen valósult meg. Ezek közül 7 olyan település volt, ahol EK-csoportok és 4 olyan település, ahol CAF-csoportok alakultak (a többi település az IDA-programrészhez tartozott). Minden település kistérségnek minősült, s mindegyik az ország LHH beosztású kategóriarendszere szerint a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben helyezkedett el. Megyei szinten az EK-csoportok Tolnában, míg a CAF-csoportok Borsod-, illetve Somogy megyében jöttek létre. Minden csoportot egy, a településen élő helyi mentor szervezett, aki az Alapítvány alkalmazásában állva felelős volt a csoporttagok toborzásáért, a csoporttalálkozók levezetéséért és a kérdőívek lekérdezéséért.

A CAF-csoportok közül 3 csoport tagsága a településeken belül a szegregált településrészen lakott, míg az EK-csoportok közül 2 csoport tagjai laktak ilyen lakókörnyezetben. Önbevallás alapján a csoporttagok 62,7 százaléka romának, míg 37,3 százaléka nem romának vallotta magát. Csoportbontásban az **etnikai megoszlás** azonban eltérő képet mutatott. A teljes CAF-csoporttagság etnikai megoszlásában négyötöd a roma és egyötöd a nem roma tagság. Az EK-csoportok esetében heterogén volt a csoportok etnikai megoszlása: fele-fele volt roma, illetve nem roma a teljes csoportmegoszlásban. Az etnikai homogenitás vagy heterogenitás nagyban múlt az adott településen kialakult többségi és kisebbségi viszonyokon, illetve a településen működő mentor kapcsolathálóján.

A csoportok **nem szerinti megoszlása is** eltérő képet mutatott a program-elemek szerint. A SHG-csoportok estében összesen 72,9 százalék nő, míg 27,1 százalék férfi vett részt, ami az EK-csoportok esetében kicsit alacsonyabb női részvételt (69,4%) mutat, mint a CAF-csoportokban (76,9%). Látható, hogy sokkal nagyobb arányú a nők részvétele a csoportokban, mint a férfiaké, ám fontos magyarázó változó lehet ez esetben a helyi mentorok neme, ugyanis a mentorok döntő hányada is nő volt. Azon a településen, ahol férfi mentor munkatárs dolgozott, ott a nemek aránya a csoportokon belül körülbelül 50–50 százalékra csökkent. Ebből látható, hogy a csoport vezetőjének a kapcsolati, illetve bizalmi hálója mennyire meghatározó a nemek megoszlásában is.

A csoportok tagjai mind az országos, mind az adott megyei átlagnál alacsonyabb **iskolai végzettségűek** voltak. A csoporttagok 11,5 százaléka kevesebb mint 8 osztályt, 38,7 százaléka 8 osztályt végzett, 31,1 százaléka szakmunkás végzettséget szerzett. A csoporttagok kevesebb mint 20 százaléka volt szakközépiskolai vagy gimnáziumi végzettsége. A csoportok esetében nem voltak különösebb eltérések az iskolai végzettség mentén.

A csoporttagok **jövedelmi szintjét** több kérdéssel is mérte az Alapítvány, ám ezeket az adatokat meglehetősen fenntartásokkal érdemes kezelni. A csoporttagok 24,2 százaléka volt teljes munkaidőben foglalkoztatott,¹⁵ 8,1 százaléka félállásban volt foglalkoztatva, 6,5 százaléka nyugdíjjaradékos, illetve 29 százaléka munkanélküli volt. A CAF-csoportokban nagyobb arányú volt a munkanélküliek (42,3%) és a félállásban dolgozók (15,4%) aránya, mint az EK-csoportok esetében (munkanélküli: 19,4%; félállás: 2,8%). Az adatok alapján eltérés tapasztalható a két típusú csoport között a teljes munkaidőben foglalkoztatottak megoszlásában is (CAF: 19,2%, EK-csoport: 27,8%). A jövedelmi, foglalkoztatottsági különbségek oka lehet az életkori eltérés is. A csoporttagokat életkor szerinti kvantilisokba osztva a 20-as, 30-as és a 40-es éveikben járó csoportja, továbbá az 50 évesek vagy annál idősebbek csoportja rajzolódik ki. Az EK- és CAF-csoportok szintjén eltérő életkori megoszlás volt tapasztalható. A CAF-csoportok jóval fiatalabb életkori korosztályokat tömörítettek, mint az EK-csoportok. A CAF-csoportok esetében a 20-as és 30-as éveikben járó korosztály összesen 80 százalékos tétet tett ki a teljes tagság megoszlásában, míg az EK-csoportok esetében ez az arány 36,1 százalék volt.

A foglalkoztatottsági és az életkori eltérésekben mérhető különbségek a csoportok között a havi átlagjövedelmekben is tükröződtek. Az SHG-csoportok szintjén a **családok átlagos bevétele** 134 137 forint (std. 87 927 Ft), míg a medián értéke 120 ezer forint volt. A csoportok szintjén azonban az EK-csoportok esetében a jövedelmek átlagos mértéke 148 708 forint (std. 14 994 Ft), a medián értéke 140 ezer forint, míg a CAF-csoportok esetében az átlag 113 961 forint (std. 16 176), a medián értéke 81 400 forint volt.

A programelemekben tapasztalható eltérő foglalkoztatottsági és jövedelmi szint értelmezhető a kiválasztási folyamat szelekciós hatásának következményeként, hiszen az EK-csoportokban folyamatos hónaponkénti megtakarítást végeztek a csoporttagok, ami egyfajta biztosabb, magasabb jövedelemszintet igényelt, mint a CAF-csoport esetében, ahol nem volt szükséges a folyamatos megtakarítás.

Ha a jövedelmi szinteknél számításba vesszük a gyerekek számát, a családok nagyságát is, valamint a magyarországi szegénységi küszöb mértékét, akkor a program résztvevőinek elsőprő többsége a szegénységi küszöb alatt élő háztartásból tevődött össze.

Az alapváltozók mentén (település, településen belüli lakóhely, iskolai végzettség, foglalkoztatottság, életkor, jövedelem) mind a CAF-csoportoknak, mind az

¹⁵ Ez a foglalkoztatottsági forma sok esetben a helyi közmunkaprogramon való részvételt takarta.

EK-csoportoknak nagy a csoporton belüli **belső homogenitása**. A nem, illetve az etnikai változók mentén azonban a CAF-csoportokat magas, míg az EK-csoportokat alacsony belső homogenitás jellemezte.

A bemeneti és a kimeneti adatfelvétel lehetőséget teremtett arra, hogy részben **mérni tudjuk a program hatását a programrésztvevők körében**. Mivel a program nem a jövedelemteremtést célozta, a *jövedelemre vonatkozó kérdések mentén nem volt tapasztalható elmozdulás a bemeneti és a kimeneti adatok között*. A válaszadók szubjektív értékelése a saját kiadási nehézségeikkel kapcsolatosan valamelyest mégis csökkent a két adatfelvétel között, míg a kontrollcsoportban nem volt tapasztalható ilyen változás. A szubjektív érzeten felül a csoportok azonban biztosítani tudták – az SHG-csoportok előbbieken említett előnyei révén – **a lokális pénzügyi biztonság kiszélesedését a résztvevők számára, ezzel együtt a hirtelen jött, illetve nagyobb összegű kiadások fedezését**. *Kedvező változás volt ugyanis tapasztalható a közüzemi számlák rendezésének esetében*. A bemeneti felméréskor a résztvevők több mint fele (a kontrollcsoportban 53%) úgy nyilatkozott, hogy problémákba ütközik a közüzemi számlák kifizetése. A kimeneti adatfelvételkor ez az arány 40 százalékra csökkent a résztvevők körében, míg a kontrollcsoport esetében 65 százalékra növekedett. Ugyanígyen *pozitív irányú változást mértünk a családok körében a banki hitelek törlesztésében is, valamint a megtakarítással rendelkezők számának növekedésében*. Természetesen ezek a változások csupán rövid távúak, és kérdéses a hosszú távú fennmaradásuk.

Az EK-csoportok átlagosan 8 fővel működtek (std. 3 fő), a CAF-csoportok pedig 10 fővel (std. 2 fő). Az EK-csoportok a program végére 963 ezer forint össz-tőkével rendelkeztek, míg a CAF-csoportok 153 770 forinttal. Az EK-csoportok esetében a kihelyezett hitelek összege 1 millió 800 ezer forint volt, míg a CAF-csoportok esetében 322 120 forint. Az EK-csoportok esetében 98 százalékos volt a hitel-visszafizetés aránya, míg a CAF-csoportok esetében 99 százalékos. Ha ezeket a számadatokat összehasonlítjuk a formális banki szektor hitel-visszafizetési arányával, ahol a válság következtében folyamatosan romlik a hitel-visszafizetések aránya (most a banki lakossági hitelek közel harmadát teszik ki), akkor látható, hogy ezek a **közösségi csoportok messze túlszárnyalták a formális szektor hiteltörlesztési rátáját**. Mindez különösen úgy érdekes, hogy a programban részt vevő hitelfelvevők csoportját a banki nyelv a legkockázatosabb hitelfelvevők csoportjába sorolná. A csoportok tehát a kis kamatozású hitelek következtében **növelték a résztvevők gazdasági aktivitását**.

A CAF-csoportok esetében különösen érdekes a **megtakarítások és a kihelyezett hitelek kapcsolata**. A csoportok kezdőtőkéje átlagosan 12 375 forint volt, ami viszont nagy szórást (7853 Ft) mutatott, a legnagyobb kezdőtőke ugyanis 22 ezer forintot tett ki, míg a legalacsonyabb 3000 forintot. A program 12 hónapjának elteltével 33 366 forintra nőtt az átlagos csoporttőke, ám ismételten magas, 21 700 forint szórással. Minden csoportnál azt tapasztaltuk, hogy a **kezdeti hiteltőke a csoportműködés következtében körülbelül megháromszorozódott**. A kiadott hitelek összegei a hiteltőkéhez viszonyítva szintén megváltoztak. A cso-

portok átlagban háromszorosát, négyszeresét hitelezték a hiteltőlkéjüknek – ami **rendkívül sok alacsony összegű, rövid futamidejű hiteltranzakciót és kis összegű megtakarítást takar.**

A pramelemek szerint eltérő **javak vásárlására** használták fel a csoporttagok a hiteleiket. Az EK-csoportok esetében a nagyobb hitelösszegnek köszönhetően nagyobb értékű beruházások valósultak meg (téli tűzifa, hűtőgép, mosógép vásárlása), míg a CAF-csoportok esetében leginkább krízisalapként működött a hitelkihelyezés, gyógyszereket, élelmiszert, vonatjegyet, ruhákat vásároltak a csoporttagok a hitelekből.

A csoport résztvevői a csoport által megszerzett kapcsolati tőkéjüket más kapcsolati tőkét igénylő entitások esetén is kamatoztatni tudták. Azaz a résztvevők kapcsolati tőkéje nőtt a csoportok hatásaként. Az egyik mentor arról számolt be, hogy a csoport hatására vannak, akik már rendszeresen meglátogatják egymást, vigyáznak gyerekekre, elvégeznek kisebb házimunkákat, vagy éppen a favágásban segítenek valamelyik csoporttagnak. Néhány CAF-csoport közös programokat is szervezett tagjai számára, kirándulásokat, közös főzéseket vagy mozilátogatást, amelyeken – az Alapítvány által biztosított támogatásnak vagy a program végén esetenként megmaradt csoportprofitnak köszönhetően – minden csoporttag részt tudott venni.

A csoportok működése során azonban – csakúgy, mint az SHG-csoportok esetében – **nehézségek is felmerültek**, amelyek leginkább a **csoportok zártságából** adódtak. Bár a **csoportból való kilépők** száma meglehetősen alacsony volt a program során, ám ha megtörtént, magával vonta a csoport megszűnését is. Ez két csoportot érintett, egy EK- és egy CAF-csoport szűnt meg a program alatt. Mindkét esetben a csoporttagok bizalma kérdőjeleződött meg a tagokban: egyik esetben a bizalomvesztés egy hitkérdésekből álló vita során artikulálódott, a másik esetben pedig a mentorba vetett bizalom rendült meg. A másik **nehézséget a kezdeti lépések, leginkább a toborzás jelentette**, ugyanis több településen azért nem tudott elindulni a csoport, mert nem sikerült a mentornak megfelelő számú csoporttagot találnia. Ennek főként a bizalmatlanság volt az oka, azaz a módszereket többször vélték szerencsejátéknak vagy olyan „trükknek”, amellyel az Alapítvány pénzt szeretne kicsikarni a lakosokból.

A program tapasztalatai alapján látható, hogy az SHG-csoportok képesek arra, hogy egy új szegmenst nyissanak Magyarországon is az alacsony jövedelmű háztartások gazdálkodásában, bár inkább egyfajta közösségi alapú pénzügyi segítségnyújtás valósulhat meg általuk, mintsem vállalkozások beindítása.

Az SHG-csoportokban való részvétel képessé teheti a helyi lakosokat arra, hogy kezükbe vegyék a sorsukat, megmutathatja a résztvevőknek, hogy képesek javítani a helyzetükön és hogy a nehéz szociális-gazdasági körülmények között is lehet pénzt megtakarítani, illetve közösségi alapon hiteleket nyújtani.

Mindebből látható, hogy az SHG-csoportok olyan sokrétű társadalmi intézmények, amelyek csoportos és egyéni motivációk mobilizálásával összefonják

a gazdasági és szociális szegmenseket. A csoportok működéséből látható, hogy esetükben a hitel, illetve a megtakarítás nem pusztán gazdasági szempontból értelmezhető, hanem magában foglalja az oktatás, a közösségi döntéshozás, a szociális és kapcsolati tőke, a státusz és a presztízs, továbbá a közösségi cselekvés fogalmait is.

Az SHG-csoportok egy olyan közösségi alapú hitelezést és megtakarítást tesznek lehetővé a szegénységben élők számára, mely a fejlődő országokban szerves részét képezik a háztartások pénzügyi gazdálkodásának, hazánkban pedig egy új, fenntartható és alacsony költségek mellett működtethető szegmens lehet, amely komplexen és rugalmasan segíti a szegénységben élők gazdasági aktivitását és bővíti megélhetési lehetőségeiket.

Irodalom

- Adams, D. W. – Canavesi, M. L. (1992): Rotating Savings and Credit Associations in Bolivia. In Adams D. W. – Fichett D. (eds.): *Informal Finance in Low-income Countries*. Colorado: Westview Press.
- Anderson, Sivan – Baland, Jean-Marie. (2000): *The Economics of Roscas and Intra-Household Resource Allocation*. Discussion Paper, Tilburg University, Center for Economic Research 2000-83, Tilburg University, Center for Economic Research. <http://ideas.repec.org/a/tpr/qjecon/v117y2002i3p963-995.html#download> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Anderson, Siwan – Baland, Jean-Marie (2002): The Economics of Roscas and Intra-household Resource Allocation. *The Quarterly Journal of Economics*, (117), 3 (Aug), 963–995.
- Ardener, Shirley (1964): The Comparative Study of Rotating Credit Associations. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, (94), 2 (Jul–Dec), 201–229.
- Bascom, R. William (1952): The Esusu: A Credit Institution of the Yoruba. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, (82), 1, 63–69.
- Béres Tibor (2011): Egy új közösségi hitelezési módszer: a CAF (*Comunidades Autofinanciadas*). *Esély*, 1, 81–99. http://www.esely.org/kiadvanyok/2011_1/04beres.indd.pdf (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Berg, J. – Dickhaut, J. – McCabe, K. (1995): Trust, Reciprocity, and Social History. *Games and Economic Behavior*, 10, 122–142. <http://www.usna.edu/Users/econ/pschmitt/SA475E/berg.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Berhane, Guush – Gardebroek, Cornelis – Moll, Henk A. J. (2009): Risk-matching Behavior in Microcredit Group Formation: Evidence from Northern Ethiopia. *Agricultural Economics*, 40, 409–419.

- Bouman, J. A. Frits (1990): Informal Rural Finance – An Aladdin’s Lamp of Information. *Sociologia Ruralis*, (30), 2, 155–173.
- Bouman, J. A. Frits (1995): Rotating and Accumulating Savings and Credit Associations: A Development Perspective. *World Development*, (23), 3, 371–384.
- Bouman, J. A. F. – Hartevelde, K (1976): The Djangi, a Traditional Form of Saving and Credit in West Cameroon. *Sociologia Ruralis*, (16), 1–2, 103–119.
- Caellier, Philipp (1990): Informal Finance The Rotating Saving and Credit Association An Interpretation. *Kyklos*, (43), Fasc. 2, 213–276.
- Dagnelie, Olivier – Lemay-Boucher, Philippe (2012): Rosca Participation in Benin: A Commitment Issue. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, (74), 2, 235–252.
- Eboh, C. Eric (2000): Rural Informal Savings and Credit Associations as Risk Managers and the Lessons for the Design and Execution of Rural Credit Schemes in Nigeria. *African Development Review*. (12), 2, 233–262.
- Elhiraika, B. Adam (1999): The Growth and Potential of Savings and Credit Co-operative Societies in Swaziland. *Development Policy Review*, (17), 4, 355–374.
- Etang, Alvin, Fielding David and Knowles, Stephen (2011): Trust and ROSCA Membership in Rural Cameroon. *Journal of International Development*, (23), 4, 461–475.
- Fafchamps, Marcel – Ferrara, L. Eliana (2011): *Self-help Groups and Mutual Assistance: Evidence from Urban Kenya*. IGIER (Innocenzo Gasparini Institute for Economic Research), Bocconi University in its series Working Papers with number 401. <ftp://ftp.igier.unibocconi.it/wp/2011/401.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Floro, Maria SAGRARIO – Ray, Debraj (1997): Vertical Links Between Formal and Informal Financial Institutions. *Review of Development Economics*, (1), 1, 34–56.
- Geertz, Clifford (1962): The Rotating Credit Association: A “Middle Rung” in Development. *Economic Development and Cultural Change*, (10). 3 (Apr), 241–263.
- Ghatak, Maitreesh (1999): Group lending, local information and peer selection. *Journal of Development Economics*, (60), 27–50. <http://econ.lse.ac.uk/staff/mghatak/My%20Papers/jde1.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Ghazali, Suriati (2003): Kut (Informal Rotating Credit) in the Livelihood Strategies of Urban Households in Penang, Malaysia. *Area*, (35), 2, 183–194. <http://phdtree.org/pdf/29934170-kut-informal-rotating-credit-in-the-livelihood-strategies-of-urban-households-in-penang-malaysia/> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Gugerty, Mary Kay (2007): You Can’t Save Alone: Commitment in Rotating Savings and Credit Associations. *Economic Development and Cultural Change*, (55), 2 (January), 251–281.

- Handa, Sudhanshu – Kirton, Claremont (1999): The Economics of Rotating Savings and Credit Associations: Evidence from the Jamaican ‘Partner’. *Journal of Development Economics*, (60), 173–194.
- Hossein, Caroline Shenaz (2013): The Black Economy: Perseverance of Banker Ladies in the Slums. *Annals of Public and Cooperative Economics*, (84), 4, 423–442.
- Lont, Hotze Bernhard (2005): *Juggling Money: Financial Self-Help Organizations and Social Security in Yogyakarta*. Leiden: KITLV Press. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 221.
- Karlan, S. Dean (2007): Social Connections and Group Banking. *The Economic Journal*, (117), 517 (February), 52–84.
- Kasmoni (2004): Een spaartraditie in Suriname en Nederland by Aspha Bijnaar. Review by: Gerben Nooteboom in *New West Indian Guide*, Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies, (78), ¾, 339–341.
- Klonner, Stefan (2008): Private Information and Altruism in Bidding Roscas. *The Economic Journal*, (118). 528 (April), 775–800.
- Koch, Eckart – Soetjipto, Sri Mulyantini (1993): Target Groups at a Glance: Linking Banks and Self-Help Groups after Three Years. *Savings and Development*, (17), 4, 391–403.
- Kovsted, Jens – Lyk-Jense, Peter (1999): Rotating Savings and Credit Associations: the Choice Between Random and Bidding Allocation of Funds. *Journal of Development Economics*, (60), 1, 143–172.
- Kumar, Pankaj – Golait, Ramesh (2009): Bank Penetration and SHG-Bank Linkage Programme: A Critique. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, (29), 3, 119–138. <http://rbidocs.rbi.org.in/rdocs/Content/PDFs/BBD030809.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Kuper, H. – Kaplan, S. (1944): Voluntary Associations in an Urban Township. *African Studies*, 3, 178–186.
- Mpuga, Paul (2010): Constraints in Access to and Demand for Rural Credit: Evidence from Uganda. *African Development Review*, (22), 1, 115–148. (szövegben nincs)
- Narang, Uma (2012): Impact of Self- Help Groups Bank Linkage Programme in India. *International Journal of Trade and Commerce-IIARTC*, (1), 2 (July-December), 220–228.
- Neves, David – Toit, Andries (2012): Money and Sociality in South Africa’s Informal Economy. *Africa*, (82), Special Issue 01 (February), 131–149.
- Nooteboom 2004 (ki. 12. o.)
- Oh, Joong-Hwan (2007): Economic Incentive, Embeddedness, and Social Support: A Study of Korean-Owned Nail Salon Workers’ Rotating Credit Associations. *International migration*, (41), 3, 623–655.
- Quinones, Benjamin R. (ed.) (1987): *Self-Help Groups as Informal Financial Intermediaries*. Bangkok, Thailand: APRACA Publications.

- Smets, Peer (ed.) (1999a): *Money and Culture: Examples from Indonesia, South Africa and India*. Amsterdam: Department of Cultural Anthropology/Sociology of Development, Vrije Universiteit.
- Smets, Peer (1999b): *Trust & Co-operation: Symbolic Exchange and Moral Economies in an Age of Cultural Differentiation*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sommerfeld, Johannes – Mamadou , Sanon – Kouyate, Bocar A. – Sauerborn, Rainer (2002): Informal Risk-Sharing Arrangements (IRSAs) in Rural Burkina Faso: Lessons for the Development of Community-based Insurance (CBI). *International Journal of Health Planning and Management*, (17). 2, 147–163.
- Szociális... (2012): Szociális Mikrohitelzés, Önfoglalkoztatás és Roma Integráció: A Kiútprogram tapasztalatai és szakpolitikai ajánlások az EU Strukturális Alapok 2014–2020 közötti tervezési időszakára. <http://www.kiutprogram.hu/index.php/hu/dokumentumtar/category/15-szakmai-ismertetok-kutatasok> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)
- Tassel, V. Eric (1999): Group Lending Under Asymmetric Information. *Journal of Development Economics*, (60), 1. 3–25.
- Tay, Ryland A.(1974): Credit Unions and Cooperative Banking in Developed and Developing Countries. *Annals of Public and Cooperative Economics*, (45), 2, 105–118-
- UNESCO (1997): Micro finance: Helping the Poor to Help Themselves. *The UNESCO Courier*, January. <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001050/105001eo.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 09. 26.)

FERGE ZSUZSA

CIVIL JELENTÉS A GYEREKESÉLYEKRŐL, 2012–2013

Vezetői összefoglaló*

2012-ben jelent meg *A Civil jelentés a gyerekesélyekről* első kötete, a 2011. évről. Ebben jeleztük, hogy a Gyerekesély Közhasznú Egyesület (GYERE) kétévenként igyekszik elkészíteni a sorozat újabb köteteit.¹ A jelenlegi tehát a sorozat második kötete. Kiadásával késtünk, ezért a 2012–2013 évek folyamatai mellett néhány 2014. évi történetre is kitérünk.

Civil kötetünk – sok más szakpolitikai civil jelentéshez hasonlóan² – „árnyék-”, és egyidejűleg alternatív jelentés. Célja az, hogy a kormányzat gyerekszegénységhez kapcsolódó jelentéseit kiegészítse és kontrollálja.³ Erre legalább két okunk van. Egyfelől az eddigi kormányzati jelentések egy része csak az ún. projekteket követi nyomon, amelyek kis, önmagukban alig értékelhető mozaikdarabkák. Másfelől ha és amikor átfogóbb kormányzati jelentések készülnek, eddigi tapasztalataink szerint semmi jele annak, hogy ezek szembenéznének a nagyon kemény tényekkel, illetve az ezek alakulásában jártzott kormányzati felelősséggel.

E bevezetésben röviden ismertetjük és összefoglaljuk a tanulmányokból kibontakozó kép néhány fontos vonását. A kötet **Első része** a gyerekszegénység elleni küzdelmet vizsgálja az EU-hoz is kapcsolódó vállalásainkkal, illetve a többi tagország teljesítményével való összefüggésben. A **Második rész** ad általános helyzetképet a gyermekes családokról, különös hangsúllyal a leszakadó válság-

* A 14 tanulmányt magában foglaló *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013* c. kötet (szerkesztette: Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes) 2014 októberében jelenik meg, és elérhető lesz a GYERE – Gyerekesély Közhasznú Egyesület <http://www.gyere.net> honlapján. Itt a kötet Vezetői összefoglalóját közöljük.

¹ A szerzők többsége a Gyerekesély Egyesület tagja. Külön köszönjük a két külső szakértőnek – Kovárik Erzsébetnek és Szüdi Jánosnak –, hogy elfogadták felkérésünket, és hozzájárultak a gyermekek helyzetéről alkotott kép teljesebbé tételéhez.

² Lásd pl. *Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben; Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2012* (Hegedűs, Horváth 2013); *Távolodóban Európától* – oktatási árnyékjelentés.

³ Sajnos nagyobb lélegzetű kutatásokra nem volt a GYERE Egyesületnek lehetősége. Eredeti kutatási anyag négy (vö. 4. láb.) hátrányos helyzetű kistérségre vonatkozóan áll rendelkezésünkre. Az adatfelvételek a TÁMOP 5.2.1 projekt keretében, az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoportjától kapott megbízás alapján, az ELTE TáTK szociális munka szakos hallgatóinak részvételével valósultak meg. A kötetben közölt, illetve felhasznált további adatok túlnyomó részének forrása a KSH, az Eurostat és különböző államigazgatási dokumentumok.

övezetekben élőkre. A **Harmadik rész** a gyerekeket, illetve gyerekszegénységet érintő fontosabb állami cselekvések kritikus ismertetése. Igyekszik teljes, az értelmezést segítő képet adni a gyerekeket és családjaikat érintő jogszabályokról. Emellett részletesebben foglalkozik a felzárkóztatás néhány eszközével, mint a közfoglalkoztatás, a gyermekeknek nyújtott szolgáltatások, a köznevelési reform egyes aspektusai és a helyi felzárkóztatást segítő projektek. A **Negyedik rész** a diákok új iskolai tapasztalatairól és lehetőségeiről tartalmaz írásokat. A „Vezetői összefoglaló” csak a (fejezeteken átívelő) fontosabb témákat és következtetéseket emeli ki.

Magyarország és az EU

Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (NTFS)

Az NTFS három súlyos társadalmi, a növekvő egyenlőtlenségek talaján kiéleződött problémát igyekszik kezelni: a gyermekszegénységet, a romaügyet, valamint a területi szakadék növekedését. Magába integrálta a korábban önálló „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégiát is, amelynek középpontjában a szegénység újratermelődésének visszaszorítása volt, jó néhány hosszabb távon ható eszközzel. Az NTFS egésze figyelembe veszi és magáévá teszi az EU 2020 stratégia főbb elveit és vállalásait.

Az NTFS elemzése számos problémát hozott felszínre.

- A kezelni kívánt folyamatok átalakítása csak hosszú távon lehetséges. Ehhez folyamatos, a változó körülményekhez igazodó politika kell, jelentős állami forrásokkal. Ezért volt a „Legyen jobb a gyermekeknek!” program „generációs”, 25 évre szóló. Az NTFS csak 10 évre szól, 2020-ig. Az azt követő folytatásról, illetve a 2014-ig tartó első 3 éves program és intézkedési terv 2015 januárjában esedékes szakaszáról egyelőre nem ismertek az elképzelések.
- Az NTFS elvi alapja hibás. Nem tudja nemzeti léptékben, de még helyileg sem értelmezni azt az általa is vallott elvet, hogy „kifejezett, de nem kizárólagos módon” kell meghatározni, kiket kíván egy stratégia, egy program, egy projekt segíteni. A hangsúly a minél jobb, minél szűkebb célzáson van. Az elv helyes értelmezéséhez fel kellene ismerni, hogy szegénység, integráció és egyenlőtlenség szorosan összefüggnek. Egyfelől a szegényekhez csak változó újraelosztás segítségével juthat több forrás, ez viszont a jobb helyzetűeket makroszinten negatívan is érintheti. Másfelől a szegények kizárólagos támogatása minden szinten ellenérzéseket vált ki. Mikroszinten személyes jellegűek lehetnek, például mert nem kap, aki hasonlóan rászorulna, vagy mert kap, holott a környezet érdemtelennek ítéli. Makroszinten hasonló okok „elvi” mezben jelentkeznek, rasszizmusként, jogok és kötelezettségek egyensúlyának követeléseként stb. Mindebből országos és helyi feszültségek adódhatnak. Márpedig integráció nincs integrálók, kirekesztés kirekesztők nélkül. Az értelmezési

kérdésekről és az elv alkalmazásából következő feszültségekről nem találtunk utalást a dokumentumokban.

- A szegénység fogalmát az NTFS nem értelmezi a maga teljességében. A szegénység sokféle hiányt jelent, de mindegyik oka is, velejárója is, okozata is a pénzhiány. Pénzgazdaságban valamilyen minimális megélhetési pénzösszegre szükség van. A jövedelmek növelésének ügye azonban – noha egy utalás szerepel a dokumentum elején – a megvalósítás során eltűnik. A projektekben szereplő segélyreformok során is főként az összegek csökkentése, a feltételek szigorítása vagy pénzbeli ellátások természetbenire átváltása fordul elő. Ez kérdésessé teszi a 2020-ra vállalt alapcél, a jövedelmi szegénység csökkentésének megvalósítását.
- A nagy ívű szövegek kis ívű projektekben öltenek testet. Ahogy az országos tervet lebontják és a gyakorlati megvalósításhoz közelítik, a részletek egyre kevésbé töltik ki a stratégia terét, és egyre szűkebb célokra irányulnak. Az NTFS teljes célrendszerét – legalábbis az első 3 évben – 60, kormányzati intézkedési tervvel elfogadott projekt kívánja megvalósítani. A projektek többnyire mélyen alulfinanszírozottak, olyan többé-kevésbé fontos Lego-darabkákká, amelyek részteljesítései nem állnak össze valamilyen egészé.
- Az NTFS nagy súlyt helyez a mérésekre, a nyomonkövetésre. Három mérési eszközt javasolnak. Ezek közül a nagymintás kutatások egyelőre késnek. A projekteket folyamatosan monitorozzák ugyan, de ez inkább formális, mint tartalmi követést jelent. A legtöbb pénzt és energiát eddig három teljes körű adminisztratív információs rendszer kifejlesztésre fordították, amelyek a szegények különböző csoportjait, illetve az általuk igénybe vett szolgáltatásokat követik nyomon, főként ellenőrzési céllal.
- Az NTFS megvalósítása, a bonyolult célrendszer makro- és mikroszintű beavatkozásokat, intézkedéseket, mechanizmusokat igényel. Makroszintű kormányzati beavatkozás kellene egy minimális jövedelmi szint eléréséhez; a modern követelményeknek megfelelő oktatáshoz és szakmai képzéshez; korszerű egészségügyi és szociális, gyermekekre is szakosodó szolgáltatásokhoz; a gyerek fejlődését nem károsító lakhatáshoz – a sor folytatható. Egész jelentésünk, ezen belül a jogszabályokkal és intézményátalakításokkal foglalkozó fejezeteink azt bizonyítják, hogy a legtöbb országos intézkedés szembemegy a szavakban vállalt célokkal.

Helyünk az EU-ban

Az európai forrásoknak a 2010 óta tartó időszakban kiemelkedő szerepük volt Magyarországon. Köztudottan ezek fedeztek gyakorlatilag minden beruházást, és kevésbé köztudottan ezek jelentették a szegénységellenes, cigány- és szegény-integrációt szolgáló programok forrásainak többségét. Többek között ezért is – legalábbis 2014 júliusáig – a kormányzati tervek és stratégiák szövegei tartották

magukat az EU által igényelt normákhoz. A gyerekszegénységre vonatkozó dokumentumok, amelyek legfontosabbika az NTFS, kicsattannak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célzó szólalomoktól. Elszánt küzdelem indult a papírokon a gyerekek szegénysége, a romák kirekesztése, a vidék leszakadása ellen. Felvállaltuk az EU 2020 stratégia elveit, és ezen belül a saját magunk által meghatározott célokat. A „Magyarország jobban teljesít” mindent elárasztó propagandája azt sugározza, hogy ezen vállalásaink is a siker útján robognak.

Jelentésünk adatai mást mutatnak. Túl sok területen rosszabbul teljesítünk másoknál is, korábbi önmagunknál is. Igaz, hogy az EU-n belül köztudottan a szegényebb országok közé tartozunk, ám ez nem határozza meg, hogy milyen irányba haladunk. Külön fejezetet szenteltünk annak, hogy a gyerekszegénység leküzdésében hol állunk az európai mezőnyben. A válasz elég elkésérítő. Húsz mutatót vizsgáltunk meg, amelyek közé felvettük a GDP és a foglalkoztatás adatait is. A 20-ból mind a válság éveiben, mind pedig a – másutt már javulást hozó – 2010 és 2013 közti években a szegénységgel kapcsolatos mutatók nagy részének romlott a színvonala. Minthogy Magyarország válságra adott válasza a többségnél rosszabbak voltak, 2010 óta pedig végképp háttérbe szorult a szegénység csökkentésének ügye, a színvonal romlása egyben lejjebb is tolt az országot az európai rangsorban. Noha a GDP ezt nem indokolja, a szegénységet és gyerekszegénységet leíró mutatók többségénél romlott az EU-n belüli helyezésünk. Ez különösen a 2004 után csatlakozó 12 ország esetében feltűnő, és különösen a 2010 utáni években. Ekkor a 20 mutatóból összesen 2 esetben javult a helyezésünk, 12 esetben pedig romlott. A rossz helyezések sok esetben tartósan jellemzőek, a 20 mutatóból 10 esetben Magyarország jellemzően a 27 ország között a 25–27. helyen van.

Az utolsó helyekre jórészt a gyerekpolitika miatt kerülünk. Néhány ország törekszik arra, hogy a gyerekekkel járó többletterhet kiegyenlítsse: 2006 és 2012 között öt olyan ország volt az EU 27 országa között, amelyek tartósan kompenzálták a gyerekhátrányokat, vagyis a gyerekes családok szegénységi aránya az átlagosnál kisebb volt. Magyarország a legkevésbé gyerekpárti országok közt van. Igaz, a gyermekes családoknak nyújtott pénzbeli ellátásokat tekintve – a gyés és kivált a gyed miatt – elég jó a helyezésünk. A többi ellátással azonban bajok vannak. Ezért a gyerekek és az össznépeesség szegénységi arányai közti rés a vizsgált évek mindegyikében a 27 tagországon belül a legmagasabbak közt volt. Esetenkénti magas rés öt országnál fordul elő. A tartós és tágra nyíló rést együtt tekintve csak Románia van nálunk rosszabb helyzetben.

A magyarországi életkörülmények

2007 és 2010 között 0–10 százalékkal, 2010 és 2013 közt 10–20 százalékkal nőttek a gyerekszegénységre vonatkozó különböző szegénységi mutatók. Minden egyes esetben rosszabb a gyerekek vagy a gyerekes családok helyzete, mint a többieké. És szinte minden esetben nagyobb a romlás 2010 és 2013 között, mint a közvetlenül a válságot követő években, pedig akkor sem történt semmi a szegények védelmére. Legföljebb nem volt olyan intézkedés, ami anyagi helyzetüket kifejezetten rontotta volna.

A szegények helyzetromlása az egyenlőtlenségek növekedése, a gazdagok gazdagodása mellett ment végbe. A romlásnak számos oka van. Ezek jelentős része kormányzati intézkedésekhez kapcsolódik, jogszabályi megalapozással. Az egyenlőtlenségek növekedése az állami újraelosztás torzulásával függ össze, amire példa az egykulcsos, de szegényekre is kiterjesztett adó, vagy a családi adókedvezmény, mely a könnyített feltételek ellenére sem éri el (vagy csak részben) a szegényeket.

A jövedelmek alacsony szintjének és csökkenésének egyik oka a továbbra is az Európában egyik legalacsonyabb foglalkoztatás. Igaz, az utóbbi években a foglalkoztatási arányok kissé nőttek. Sajnos ez szinte kizárólag a tartósan intézményesülő, más munkahely-teremtési erőfeszítéseket gyengítő közfoglalkoztatás bővítéséből adódik. Minthogy a közfoglalkoztatási bér a minimálbérnél sokkal alacsonyabb, illetve a közmunkák tartama 12 hónapnál kevesebb, ez a tényező csak a családok egy részénél hozott érzékelhető javulást, és általában nem segíti a gyerekes családok szegénységből kikerülését. Eközben a dolgozó szegények helyzete is romlott, a szegénység az alacsony keresetűek körében is nő. A jövedelmi helyzet romlása abból is adódik, hogy a gyermekes családokat is érintő ellátások túlnyomó részét vagy nem indexelték (családi pótlék, gyés); vagy az összeget csökkentették (foglalkoztatást helyettesítő támogatás, rendszeres segély); vagy a hozzájutás feltételeit szigorították úgy, hogy sokakat kizárnak a rendszerből. Még a közfoglalkoztatásba bekerülés feltételei is egyre kirekesztőbbek.

A jövedelmek színvonalcsökkenése mellett számos további intézkedés sérti a szegények jogait, méltóságát, és egész életüket. Ilyenek az önkormányzatonként változó, gyakran szigorodó segélyezési feltételek, mint a lakásbelső vagy tisztaság ellenőrzése; a megfellebbezhetetlen felső döntések segélyről vagy közmunkáról; számos pénzbeli ellátás átváltása természetbeni ellátásra vagy Erzsébet-kártyára, amely megoldások a választás és a megfelelő szükségletkielégítés szabadságát keményen korlátozzák; a büntető állami jelleg mind gyakoribb megjelenése (bagatell szabálysértésekért szigorú, alkalmasint elzárásra változtatható pénzbüntetések, közterületek „tisztogatása”); a minden ellátásból kizárás, ami most a munkanélküliek felét érinti; a mind gyakoribb családszétziláló kilakoltatások.

A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése súlyosan érinti a gyerekes családokat. Kötetünk új adatokat közöl e jelenség több aspektusáról. Bemutatja, hogy hogyan alakul a jövedelemelosztás az össznépesség mellett a kisebb és nagyobb gyerekek körében. Nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy a területi egyen-

lőtlenlégek sokat emlegetett növekedése azt is jelenti, hogy a szegénység, kivált pedig a gyerekszegénység, „falura megy”. Az alacsony jövedelem „természetesen” hozza magával a rosszabb, gyakran egészségtelen táplálkozást, a gyerekek fejlődését nehezítő rossz lakáskörülményeket. Ezek a következmények a rossz helyzetű településen élők, ezen belül a cigányokat, különösen sújtják.

Újabb adatfelvételek szerint⁴ ezeken a településeken a gyermekek jövedelmi szegénysége az országos 23 százalékos körüli arány helyett 50–70 százalékos között volt 2013-ban. Amennyiben voltak összehasonlítható adatok, akkor azok általában a 2-3 évvel korábnál rosszabb helyzetet mutattak. A legrosszabb helyzetű kistérségeken élő családokat és gyerekeket érintő szegényedés részleteiről a „Gyerekes családok Magyarország válságövezeteiben 2011–2013” c. fejezet számol be (lásd kötetünk Második részében).

Állami erőfeszítések – jogszabályok, átalakuló intézmények

A kormányzati cselekvést közvetlenül a jogszabályok általános és tételes elemzése, továbbá néhány intézmény átalakuló működése révén mutatjuk be. A jogszabályelemzés egyértelművé teszi, hogy az állami intézkedések zöme – a gyakran ezzel ellentétes szövegek ellenére – szinte minden esetben gátolja a társadalmi egyenlőtlenlégek, a szegénység és a kirekesztés csökkentését, az egyéni jogok érvényesülését. Az NTFS-ben megfogalmazott célok elérését sok esetben nehezítik vagy ellehetetlenítik a szabályozás kisebb részletei (pl. jogosultsági feltételek változásai), vagy egy-egy intézményrendszer mélyreható tartalmi és szervezeti átalakítása (pl. oktatási rendszer, közfoglalkoztatás).

Az aktív állam a közoktatás rendszerében okozta a legradikálisabb, azóta illiberalisnak nevezett átalakulást. Legfontosabb jellemzője az állam korlátlan beavatkozási lehetőségének törvényesítése az oktatás teljes folyamatában.⁵ Az államosítás, illetve az állami (kormányzati) érdek minden részletre kiterjedő érvényesítése korlátozza a tanítás és a tanulás szabadságát, a pedagógusok, a szülők, a gyerekek jogait. Lehetetlenné teszi a rosszabb helyzetű többség számára a minőségi, boldogulásra felkészítő képzés elérését, veszélyezteti a társadalom egészének további fejlődését. Mindemellert az NTFS megvalósításából indoklás nélkül elmaradt az iskolai szociális munka feltételeinek kidolgozása és bevezetése, pedig a prevenció, a pozitív iskolai klíma, valamint az időben érkező szakmai segítség jelentős szerepet játszik a kamaszkori problémák megelőzésében.

A munkaerő-piaci állami beavatkozás a beígért egymillió, a magánszférában megvalósuló munkahely helyett szinte kizárólag a közfoglalkoztatásra kon-

⁴ Az információk az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport (2011 augusztusáig a MTA TK Gyerekszegénység Elleni Programiroda) kutatásain alapulnak. A csoport eddig összesen 21 kistérségről közölt felmérés tanulmányt a kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetéről és szükségleteiről.

⁵ A közoktatás államosításáról szóló tanulmány elkészülte után megtörtént a teljes képzési folyamat államosítása, a felsőoktatást is beleértve.

centrál. Ebben 200–300 (újabb tervek szerint akár 400) ezer közmunkásnak biztosít egészen sajátos foglalkoztatást. A közfoglalkoztatási bér a minimálbér háromnegyede körül van, a munkajogok töredéke érvényesül, munkavédelem szinte nincs, a nyitott munkaerőpiacon való elhelyezkedés esélye csekély (néhány százalék). A közfoglalkoztatottak jobb híján a helyzetet elfogadták, sőt számos helyen pozitív lehetőségként élik meg. A közmunka elvesztésétől való félelem miatt a többség feladja a helyzetértelmezés igényét is, az önmaguk és gyerekeik jobb életére vonatkozó változtatás reményét is.

A gyereket közvetlenül segítő szolgáltatások – bölcsőde, óvoda – fejlesztése a mennyiségi igényeket és vállalásokat is csak részlegesen elégíti ki, a minőségi, esélyt javító szakmai munka feltételei egyre kevésbé biztosítottak. A kifejezetten a szegény és roma gyerekek esélyeinek javítását szolgálják a – jórészt uniós finanszírozású – kistérségi szintű Gyerekesély programok, amelyek 2010-ben indultak, és elvben 3 év, a gyakorlatban néha ennél rövidebb idő alatt megvalósítandó projektek. Megfelelő feltételek és sokak közös erőfeszítése esetén a helyi programok részlegesen eredményesek lehetnek. Ha azonban a projekt lezárásával a folyamatok megszakadnak, a cserbenhagyással a kár nagyobb lehet, mint az addig elért haszon. Az elindított folyamatok fenntartása, érdemi folytatása elengedhetetlenül fontos lenne. Eddigi tapasztalataink azonban azt is mutatják, hogy az egyenlőtlenségek, a szegénység, a kirekesztés tartós és lényeges csökkentését – a célokban és alapelvekben megegyező szakpolitikák hiánya esetén – nem lehet lokális projektekké elérni.

A jól ismert, különösen veszélyeztetett csoportok – munkanélküliek, romák, nagycsaládosok – mellett jelentésünk néhány fejezete a „rossz” családba születő kamaszok nehéz és gyakran reménytelen helyzetére hívja fel a figyelmet. Családi hátszél nélkül a megkezdett középiskola sem adja meg a kiemelkedés esélyét. Ez különösen igaz a szakiskolákra, amelyek szinte garantálják a korszerűtlen tudású, alig piacképes „szakmunkások” tömeges kibocsátását – miközben kiélezzik az iskolák olyan szegmentációját, ami a társadalmi összetartozás szálait tovább gyengíti.

Jelentésünk fő következtetése az, hogy a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiában célul kitűzött folyamat valójában idegen test a mai magyar kormányzat politikájában. A szegénység enyhítését, a romák integrálását, a területi egyenlőtlenségek csökkentését célzó politikai akarat látszólagos, papíron létező. A kormányzat a gyerekszegénység csökkentését és újratermelését megállítani kívánó célokkal csak formálisan azonosult. Eszközei szegényesek vagy célellenesek voltak, az eredmények pedig elkeserítőek. Az eddigi tendenciák alapján úgy tűnik, az EU 2020 stratégiából semmi lényeges nem valósulhat meg, még a válság miatt mindenütt kissé enyhített célok mellett sem. Az ország dezintegrálódása, a szociális és etnikai szakadékok mélyülése egyelőre megállíthatatlan tendenciának tűnik.

Irodalom

- Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben.* Kilenc civil szervezet konzorciuma. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file9_hu_civil-society-monitoring-report_hu.pdf (utolsó letöltés: 2014. 08. 15.)
- Hegedűs József, Horváth Vera (2013): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2012.* Habitat for Humanity. http://www.habitat.hu/files/jelentes_veglszoveg_web.pdf; (utolsó letöltés: 2014. 08. 15.)
- MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport (2011–2014): *A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése.* <http://gyerekesely.tk.mta.hu/szuksegletfelmeresek> (utolsó letöltés: 2014. 08. 15.)
- Távolodóban Európától* – oktatási árnyékjelentés. A Hálózat a Tanszabadságért, az Oktatói Hálózat és a Hallgatói Hálózat közös helyzetértékelése a magyar oktatási rendszer átalakításáról és az EU2020 vállalások teljesüléséről. 2012. június. <http://www.tanszabadsag.hu/blog/tavolodoban-europatol-oktatasi-arnyekjelentes/> (utolsó letöltés: 2014. 08. 15.)

HUSZ ILDIKÓ – MAROZSÁN CSILLA

SZOCIÁLIS NYÁRI GYERMEKÉTKEZTETÉS – EGY RENDELET TANULSÁGAI*

A tanulmány a szociális nyári gyermekétkeztetés állami támogatásának hazai gyakorlatát mutatja be és értékeli abból a szempontból, hogy az mennyiben éri el a leginkább rászoruló gyermekeket. A jelenlegi forráselosztás területi elvű, ahol a hátrányos és leghátrányosabb helyzetű települések jobb feltételekkel pályázhatnak. Miközben ezeken a településeken a legnagyobb a gyermekes családok élelmiszer-nélkülözése, mégis sok önkormányzat nem él a támogatási lehetőséggel. A tanulmány kitér a gyermekéhezés problémájára, annak kiterjedtségére és természetére, majd interjúk és tereptapasztalatok alapján azonosítja azokat a tényezőket, amelyek gátolják az önkormányzatokat abban, hogy bevezessék a szociális nyári gyermekétkeztetést. A szerzők javaslatokat is megfogalmaznak a támogatási rendszer javítása érdekében.

Bevezetés

Az ENSZ által megfogalmazott Milleniumi Fejlesztési Célok¹ első beavatkozási területe a súlyos szegénység és ezen belül az éhezés csökkentését tűzi ki célul. A megfelelő intézkedések megtételére az összes tagállam – köztük Magyarország is – kötelezte magát, azonban az egyes országok eltérő gazdasági fejlettsége a megvalósítás terén más-más eszköz- (és részben cél-) rendszert foglal magában. Míg a mennyiségi értelemben vett éhezés csökkentése a harmadik világban komplex gazdasági, szociális, oktatási és egészségügyi beavatkozásokat igényel, addig az európai országok stratégiai dokumentumaiban ez a célkitűzés már nem is szerepel. Az Európa 2020 stratégia és az ehhez kapcsolódó nemzeti stratégiák a szegénység kapcsán a jövedelmi helyzet és a foglalkoztatottság javítását, valamint az anyagi depriváció csökkentését tűzték ki célul, azonban ez utóbbin belül az élelmiszer-

* A kutatás a TÁMOP-5.2.1. „Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai-módszertani megalapozása és a program kísérése” pályázat keretében készült. Köszönettel tartozunk a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Gyerekesély Program, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő Gyerekesély Projektiroda és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Gyerekesély-kutató Csoport azon munkatársainak, akik az interjúkat készítették.

¹ A célkitűzésekről lásd <http://www.un.org/millenniumgoals> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)

nélkülözés alakulását csak a táplálkozás olyan minőségi ismervével mérik, mint a húsfogyasztás gyakorisága.² A hangsúlykülönbségek érthetőek, hiszen a fejlett világban a túlsúlyosság nagyságrendekkel nagyobb probléma, mint az alultápláltság. Az európai diskurzus ennek megfelelően az egészségtelen, nem megfelelő minőségű étkezésre és ezzel kapcsolatban az elhízás veszélyeire hívja fel a figyelmet, míg a mennyiségében elégtelen táplálkozásról legfeljebb a beteg, elesett idős emberek alultápláltsága kapcsán esik szó (vö. Ljungqvist et al. 2010). Holott az éhezés a fejlett országokban is létező jelenség, nemcsak az idősek, de a gyerekek körében is, amelynek mértéke a szociálpolitika hiányát, elégtelen voltát vagy diszfunkcionális működését jelzi.

A gyerekéhezésre a média és a közvélemény Európa-szerte mostanában, a gazdasági válság kapcsán kezd újra felfigyelni. Nagy Britanniában legutóbb a *Mirror*³ magazin végzett felmérést a tanárok körében, amelyből kiderült, hogy növekszik azon gyerekek száma, akik éhesen mennek iskolába. Aggasztó a helyzet Görögországban is, ahol a becslések szerint az általános és középiskolás gyerekek 10 százaléka éhezik, vagy van kitéve az éhezés veszélyének.⁴ Írországban egy 2010-ben készült felmérés a gyermekes családokban a gyermekek számától függően 8 és 19 százalék közöttire becsülte az élelemszegénység mértékét (Carney–Maitre 2012). Az ételmszer-nélkülözés persze a válság előtt is létezett Európában, legfeljebb kevésbé volt látható a szélesebb közönség számára. Annak mértékéről azonban megfelelő mérések híján még ma is csak igen kevés az információnk.

Számos tanulmány számolt be arról, hogy milyen negatív következményei vannak a gyerekkori éhezésnek. Az ételmszer-nélkülözés növeli a rossz egész-

² A nemzeti stratégiák főbb célkitűzéseiről szóló összefoglaló táblázatot lásd http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_hu.pdf (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.). A korábbi európai háztartáspanel-vizsgálatok a '90-es években arra is rákérdeztek, hogy előfordult-e, hogy a családnak nem jutott elég pénz enni-vételre. A 2000-es évek elején bevezetett EU-SILC felvételekben ez a kérdés már nem szerepel, helyette a húsfogyasztás gyakoriságára kérdeznék rá. Más a helyzet az Egyesült Államokban, ahol a '90-es évek óta több adatfelvételben is rendszeresen, jól kidolgozott módszertan alapján mérik a mennyiségi értelemben vett ételmszer-nélkülözést, vagy a szakirodalom kifejezésével élve: az élelembiztonság hiányát (*food-insecurity*). A kutatókat az a paradoxon foglalkoztatja, hogy miközben a világ egyik gazdaságilag legjobban teljesítő országáról van szó, addig a szociológiai kutatások szerint ehhez képest kiemelkedően magas azok aránya, akik nem, vagy nem mindig tudják megvenni maguknak a szükséges ételmszert. A gyermekes családok körében az ételmszer-nélkülözés aránya különösen nagy (2012-ben 20% volt, ezen belül a súlyos nélkülözőké 6% (Coleman–Jensen–Nord–Singh 2013). Az élelembiztonság hiánya témakörben született számos módszertani és elemző tanulmány közül lásd Wehler et al. 1991, Hamilton et al. 1997a és 1997b, Bickel et al. 2000, Ohls–Radbill–Schirm 2001, Coleman–Jensen–Nord–Singh 2013.

³ Britain's hungry children: How proud mum was forced to steal nappies and borrow money for formula milk. *Mirror*, 2013. 10. 02. <http://www.mirror.co.uk/news/uk-news/britains-hungry-children-how-proud-2329373> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.). Egy korábbi táplálkozási felmérés már a 2000-es évek közepén azt mutatta ki, hogy az alacsony jövedelmű brit családok egynegyedénél hiányzott az elegendő ételmehez jutás biztonsága. (Nelson–Erens–Bates 2007). Hollandiában a helyi ételmszerbank igénybevevői körében végeztek hasonló témájú kismintás vizsgálatot, az eredményekről lásd Neter et al. 2014.

⁴ More Children in Greece Are Going Hungry. *New York Times*, 2013. 04. 17. http://www.nytimes.com/2013/04/18/world/europe/more-children-in-greece-start-to-go-hungry.html?_r=0. (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)

ségi állapot és a krónikus betegségek valószínűségét (Alaimo–Olson–Frongillo 2001, Weinreb et al. 2002, Cook et al. 2004), rontja az iskolai teljesítményt (Alaimo–Olson–Frongillo 2001, Jyoti–Frongillo–Jones 2005), de a szociális és más nem-kognitív képességek fejlődését is (Howard 2011).⁵ Különösen fontosak ezért azok a beavatkozások, amelyek a gyerekek élelembiztonságának növelését célozzák. Ennek érdekében Európa számos országában vezették be az iskolai ingyenes vagy kedvezményes étkezés lehetőségét. Ez a szolgáltatás Svédországban, Finnországban és Észtországban⁶ mindenki számára térítésmentesen vehető igénybe, míg máshol a család jövedelmétől függő a támogatás mértéke (Harper–Wood–Mitchell 2008, WFP 2013). Az iskolai étkezés azonban csak az iskolaidőben enyhíti a rászoruló családok ételmisszerhiányát, míg a szünidőben és a hétvégeken továbbra is fennáll az éhezés veszélye.

Az iskolai étkeztetést Európában kormányzati forrásokból finanszírozzák. Emellett – esetenként ehelyett – számos országban az egyházi és civil szervezetek vállalnak szerepet az ételmisszer-nélkülözés csökkentésében. Az ételmisszerbankok és egyéb karitatív szervezetek elsősorban a krízishelyzetekhez kötődő éhezést tudják kezelni a családoknak nyújtott eseti ételmisszersegélyekkel. A hosszú nyári szünidő azonban a legszegényebb gyerekek számára a „tartós krízis” időszaka, amire a megfelelő megoldást a közétkeztetésnek a nyári hónapokra való kiterjesztése hozhat. Erre a legjobb példa az Egyesült Államok gyakorlata, ahol felismerve a szünidei éhezés problémáját, átfogó programokat⁷ indítottak, amelyek ingyenesen vagy kedvezményesen biztosítják a rászoruló gyerekek ebédjét ebben az időszakban is (FRAC 2013). Európában hasonló szolgáltatás tudomásunk szerint nem létezik, kivéve Magyarországot, ahol a 2002-ben bevezetett szociális nyári gyermekétkeztetés napi rendszeres meleg étkezést nyújt a rászorulóknak egy része, 2013-ban mintegy ötöde számára.

Tanulmányunkban a hazai gyakorlatot mutatjuk be, és értékeliük abból a szempontból, hogy vajon mennyiben jelent megfelelő eszközt a rászoruló gyermekek ételmisszer-nélkülözésének csökkentésére. Először a gyermekéhezés problémáját, annak kiterjedtségét és természetét mutatjuk be a statisztikák és a tapasztalatok tükrében, majd ismertetjük a szociális nyári gyermekétkeztetés korábbi és jelenlegi gyakorlatát. Ezt követően beszámolunk interjúk kutatásunk tapasztalatairól, amelyet hátrányos helyzetű, szegény gyerekek által lakott településeken végeztünk. Egy beavatkozás hatékonysága nagymértékben függ attól,

⁵ Az élelembiztonság hiányának a különböző életkorú gyermekek fejlődésére gyakorolt hatásáról lásd még Cook és Frank (2008) összefoglaló tanulmányát.

⁶ Lásd Észtország tájékoztatását a UN OHCHR Study on children's right to health adatgyűjtésre. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Children/Study/RightHealth/Estonia.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)

⁷ A szövetségi büdzséből évtizedek óta finanszírozott Summer Nutrition Programs két alprogramból áll, melyek közül az egyikben csak iskolák vehetnek részt, míg a másik egyéb nonprofit szervezeteket is támogat. A 2008 óta tartó válság miatt csökkentették a programok költségvetését, így 2012-ben a rászoruló gyerekek közül csak minden hetedik kapott ingyenes vagy kedvezményes nyári étkezést. 1998-ban, amikor a program kiterjedése a legnagyobb volt, ez az arány elérte a 22%-ot (FRAC 2013).

hogy mennyire sikerül az érintett célcsoportot elérni. Kutatásunkban ezért arra kerestük a választ, hogy azokon a szegény településeken, ahol nincs nyári gyermekétkeztetés, vajon milyen tényezők gátolják a polgármestereket, jegyzőket a szolgáltatás bevezetésében. Eredményeink azt mutatják, hogy ezen gátló körülmények jelentős része megfelelő beavatkozással orvosolható, amivel javítani lehet a szolgáltatás célzottságát és csökkenteni az éhezõ gyerekek számát. Tanulmányunk végén néhány javaslatot is megfogalmazunk az eszközöket illetõen.

Gyerekéhezés Magyarországon

Ahhoz, hogy meg tudjuk becsülni, hány gyermek éhezik ma Magyarországon, elõször azt kell tisztáznunk, hogy mit értünk éhezés alatt. A nem megfelelõ tápláltság esetében mennyiségi és/vagy minõségi problémáról beszélünk: az elõbbi az elfogyasztott étel elégtelen mennyiségét, míg az utóbbi annak kedvezõtlen minõségi összetételét, elsõsorban a fehérje-, ásványianyag- és vitaminbevitel túlzottan alacsony voltát jelenti. A mennyiségi éhezés legtöbbször minõségi alultápláltsággal párosul, míg fordítva ez nem igaz: a nem megfelelõ összetételû étrend gyakran feleslegesen nagy energiabevitellel jár, ami elhízáshoz vezet. Az alultápláltság mögött, akár mennyiségi, akár minõségi problémáról van szó, nemcsak a szegénység állhat, de kialakulhat betegség, testképzavar, a táplálkozási ismeretek hiánya, és lehetnek egyéb okok is. Gyakran kulturális normák is hozzájárulnak az egészségtelen táplálkozás fennmaradásához. Tanulmányunkban azonban az éhezés kapcsán csak az anyagi helyzetre visszavezethetõ, azaz a szegénységhez köthetõ, elsõsorban mennyiségében nem megfelelõ táplálékbevitellel foglalkozunk, illetve röviden kitérünk a minõségi éhezés kérdésére is.

Európában nincsenek olyan rendszeres, több országra kiterjedõ mérések, amelyek alapján a mennyiségi értelemben vett élelmiszer-nélkülözés mértéke közvetlenül megállapítható lenne. Jobb híján az UNICEF által kidolgozott nélkülözési index egyik mutatóját szokták erre használni, amelyik arra kérdez rá, hogy a családban minden gyermek számára biztosított-e a napi háromszori étkezés. Ez alapján Európában a gyerekeknek csak alig egy százaléka lenne érintett az éhezés kérdésében (UNICEF 2012). A mérõszám validitásával kapcsolatban azonban számos országban merültek fel problémák, ami kérdésessé teszi, hogy használható-e a gyerekek anyagi deprivációjának mérésére (vö. Eurostat 2012). A kutatók ezért inkább az egészségügyi statisztikákból, közvetett módon igyekeznek megbecsülni az éhezés mértékét.

Az UNICEF adatai szerint Magyarországon a gyerekek 1 százaléka számára nem biztosított a napi háromszori étkezés (de Neubourg et al. 2012, Gyurkó 2013). Az egészségügyi statisztikák alapján ennél nagyobb, 2–3 százalék közötti értékre becsüljük azok arányát, akik a család anyagi helyzete miatt rendszere-

sen nem jutnak hozzá a megfelelő mennyiségű ételhez.⁸ Ennél jóval többen vannak a potenciális éhezők: a TÁRKI Gyerekmonitor 2009 felmérés szerint a gyermekes családok 12 százalékában fordult elő, hogy nem jutott elég pénz ételre, és ez a szám a válság óta még bizonyára emelkedett is.⁹ Ezek az értékek 1,8 millió gyerekkorúval számolva 36–54 ezer tartósan éhező és több mint 200 ezer „kríziséhező” gyermeket jelentenek.

Az étkezés összetételére vonatkozó eredmények szintén kedvezőtlen képet mutatnak: a gyerekek 9 százaléka nem kap friss zöldséget, gyümölcsöt, minden tizediknek nincs lehetősége naponta hústelt enni¹⁰ (Gyurkó 2013). Ezek a számok különösen annak fényében magasak, hogy az európai értékek ennek csak alig felét teszik ki (de Neubourg et al. 2012).

Az ételmiszer-nélkülözés fenti adatai országos átlagok, amelyek jelentős területi különbségeket takarnak, legalábbis ami a mennyiségi éhezést illeti. A 2013-ban végzett kérdőíves felmérésünk¹¹ szerint a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben hét közben a gyerekek 2 százalékának, hétvégén 3 százalékának nem tudják biztosítani a napi három étkezést, és a családok 26 százalékának nem jut elég pénze ételmiszer vásárlására. Ugyanakkor a minőségi éhezés indikátorai ezekben a térségekben is az országos átlag körül alakulnak.

Tereptapasztalatok az éhezésről

A valós folyamatot hűen leíró statisztikai adatokat visszaigazolják a tereptapasztalatok, ezért körbejártuk, hogyan is érzékelik a helyi segítők különböző nézőpontból a gyerekéhezés problémáját.

A „Mozgó Játsszóter” a kiemelt Gyerekesély programon¹² belül 2011 óta a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) által használt módszertan, amely során a helybe vitt játékon keresztül ismerhetőek meg a települési, kistérségi szolgáltatások, kerülhetnek közel a játsszók a segítőkhez, szülőkhöz és nem utolsósorban a gyerekekhez.

Elsőként a Mozgó Játsszóter munkatársait kérdeztük meg – akik a Gyerekesély program keretében a leghátrányosabb helyzetű kistérségek¹³ minden településére

⁸ Becslésünk a gyermekek testi fejlettségének alakulásáról szóló védőnői jelentések adatain alapul. A számítás módjáról lásd Husz (2014) írását.

⁹ Erre utal a Gyerekesély Közhasznú Egyesület jelentése, amely szerint a szegény családokban 2009 és 2011 között kismértékben nőtt azon gyerekek aránya, akik nem jutnak hozzá a napi háromszori étkezéshez (Ferge–Darvas 2012).

¹⁰ Amint arról legutóbb Bass László beszámolt, a szegény családok étkezésében a liszt, kenyér, tészta, burgonya, zsír dominál, míg a húsfélék, tejtermékek, zöldség és gyümölcs gyakorta hiányzik az étrendből (Bass 2013).

¹¹ A felmérés 17 leghátrányosabb helyzetű kistérség 4400 gyermekes családjára terjedt ki.

¹² TÁMOP-5.2.1 Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai-módszertani megalapozása és a program kísérése

¹³ A Máltai Szeretetszolgálat 8 kistérségben dolgozik (Abaúj-Hegyközi, Barcsi, Bodroghözi, Encsi, Fehérgyarmati, Kadarkúti, Sellyei, Vásárosnaményi).

eljutnak –, hogy szerintük mennyire jellemző a megismert területeken a gyerekek éhezése, és mik azok a tényezők, amelyek alapján kialakították a véleményüket.

Mivel az MMSZ munkatársai a Mozgó Játsszóterrel, a játékkal a legszegényebb térségek legrosszabb helyzetű településein, valamint a jobb helyzetű települések szegregátumaiban fordulnak meg leginkább, nem meglepő az az általános jelenség, hogy a települések szinte mindegyikén találkoztak már éhezõ, éhezéssel veszélyeztetett gyerekekkel a játékok során. A probléma ott látható leginkább, ahol van segítõ jelenlét, figyelem a közösségre, és ahol étkezést biztosító programok vannak gyerekházban, iskolában, óvodában, a közösségi terekben. A játék során a korgó gyerekgyomron kívül találkoznak egyéb fontos jelekkel is, az éretlen gyümölcsök evésével, vagy az uzsonnára kitett rágcárnivalók habzsolásával, tartalékolásával. Ennél még súlyosabb esetekben azzal, hogy a gyerekek nem vesznek részt a koruknak megfelelõ játékban, nem mutatják a koruknak megfelelõ sem szellemi, sem fizikai aktivitást, minimális mozgást végeznek, egész nap ülnek, hogy a lehetõ legkevesebb – fel nem vett – energiát kelljen elégetniük.

A minõségi étkezés hiányáról az a tapasztalat, hogy a szegény családokban általában szénhidrátokat visznek be vitaminok, fehérjék, rostok helyett, általában krumpli és tészta alapú ételeket fogyasztanak, sok kenyérrel. Kevés helyen van háztáji, kiskert, ahonnan a megtermelt termények kiegészíthetnék az étkezést. Ehhez kapcsolódó probléma, hogy a gyerekek nem eszik meg az általuk nem ismert zöldségeket, gyümölcsöket, ételeket, és ez a közétkeztetés számára elõírt menük összeállításánál is problémát okoz.

A csekély jövedelem és a kiegészítés hiánya mellett nehezíti a helyzetet az, hogy a drága helyi kisboltokban nem is lehet kapni megfelelõ alapanyagokat, és a nagyobb bevásárlás költségesebb, hisz távolabbra kell utazni. Elõfordul olyan eset is, amikor a családok nem tudják jól beosztani a pénzüket, a vágyott egészségtelen ételeket vásárolják, vagy egyoldalú ételeket esznek, mert nem tudnak a rendelkezésre álló alapanyagokból változtatás nélkül főzni. A pénz beosztását nehezíti az a hagyományos elvárás is, hogy minden nap hús legyen az asztalon.¹⁴

Az ország különbözõ területein dolgozó munkatársaink különbözõ korcsoportokat találtak a leginkább veszélyeztetettnek az éhezés szempontjából a hátrányos helyzetű közösségekben. Vannak olyan területek, ahol az anyák erejükön felül szoptatják gyermeküket, sokszor akkor is, mikor az egyoldalú anyatejes táplálást már ki kellene egészíteni a zöldség-gyümölcs-, késõbb fehérjeforrásokkal is. De az alapanyagok hiánya, illetve a megfelelõ módon történõ elkészítés lehetõségének hiánya nem teszi ezt lehetõvé, s ezért az anyatejes táplálás marad egyedüli megoldásként. Így biztosítják a legkisebbek viszonylagos biztonságát. Sok közösségben azonban a szoptatás mintegy kiment a divatból,¹⁵ ezeken a helyeken a legkisebbek

¹⁴ Egy másik, a gyermekes családok körében végzett kérdõíves felmérésünk tapasztalatai is megerõsítik, hogy a mindennapi húsétel sok helyen elvárás az anya felé. Az más kérdés, hogy ezt a legszegényebb családokban ritkán sikerül teljesíteni, és ha kerül is fehérje az asztalra, az gyakran májkrém vagy olcsó párizsi formájában történik.

¹⁵ Lásd errõl még Neményi (1998) és Bass (2013) írását.

veszélyeztetettsége nő. Ez részben az anyák alultápláltságával, életmódjával, a helyi szokásrendszerrel, részben a megfelelő ismeretek hiányával magyarázható. Sok közösségben az anyukák az általuk hitt biztonságos fejlődés érdekében már akár 2 hónapos kortól, pörköltsaftos kenyérrel táplálják csecsemőiket, abban a hitben, hogy ezzel biztosítják a megfelelő tápanyagokat. A csecsemők és kisgyermekek éhezését, nem megfelelő minőségű tápanyaghoz való jutását tovább nehezíti ezen a területeken az a tényező, hogy ma már csak meghatározott időre biztosított a rászoruló család részére az anyatej-helyettesítő vagy kiegészítő tápszer, amit sok esetben, ha úgy hozta a szükség, a nagyobb testvérek is fogyasztottak.

A másik legveszélyeztetettebb csoport a kamaszodó gyerekek, fiatalok köre, akik már – a saját példájukon is – megtanulták, hogy a kisebbeknek hagyni kell az ételből, ezért ők inkább nem esznek, hogy több maradjon a kicsiknek. Felületes szemlélő számára egyáltalán nem feltűnő ez a működés, mégis figyelemre, korrekcióra érdemes folyamatról beszélünk.

Az általános, játékban szerzett benyomások után nézzünk meg, mennyiben árnyalja a képet egy konkrét településen megélt tapasztalat. A játéktapasztalatok alapján a mélyebb vizsgálódásra olyan, 1000 fő alatti szegény, szegregált falut¹⁶ választottunk, ahol a segítő jelenlétnek évtizedes hagyománya van, így várhatóan a helyi szereplők figyelmét nem kerülük el a gyerekek szükségletei.

Tarnabodon minden iskolás gyerek halmozottan hátrányos helyzetű, nem meglepő hát, ha a tanulók fejfájására, kézzremegésére, figyelem- vagy koncentrációhiányára az első automatikus kérdés az, hogy evett-e már a gyerek. Tapasztalatuk szerint az diákok viselkedésében is érezhető az otthoni evés hiánya. Az étkezéshez elsőként siető, feszülten sorban álló gyerekek jelzik a gondokat. A jobb helyzetű tanulók gyakran kérdezik azt, hogy ki kéri az adagiukat, így a felajánlást azonnal elfogadó 3–4 diákról viszonylag biztosan feltételezhetjük, hogy nem evett még eleget. A legnehezebb a hónap közepi, végi időszak, amikor a háztartás nélkülözését mutatja a szülők megjelenése az iskolában, ami párosul kölcsön kérésével a helyben dolgozóktól. Tanulni egészen biztosan nem lehet éhesen, ezért az iskola a lehetőségeihez mérten tehet kis lépéseket. Tarnabodon a szokásos második szünet helyett az első szünetben adják ki a tízórait, hogy az odahaza kimaradt étkezéseket hamar pótolják. 2013-ban mind a 127 általános iskolás jogosult volt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre, így az év közbeni és a nyári gyerekétkeztetésre is. A nyári gyerekétkeztetésben részt vettek a helyi, de más településre beiskolázott tanulók is – beleértve az elballagott nyolcadik osztályosokat –, így 138 gyerek étkeztetését oldotta meg a település. Ebben az évben ételhordóban adták ki az ételt, figyelembe véve, hogy egy családban hány jogosult gyerekeknek kellett porciózni. A következő évtől már az étkeztetésnek az

¹⁶ A Hevesi kistérség egyik legszegényebb településén 10 éve indult a Befogadó Falu program hajléktalan családok kivezető szolgáltatásaként. Később az egész települést, majd a térség több települését érintő szociális, közösségi, oktatási és foglalkoztatási fejlesztések indultak.

év közben is helyt adó, melegítőkonyhával rendelkező Játszóház adott helyet. A szociális nyári gyereketkeztetésben csak az általános iskolások vettek részt, mert az óvoda nyitva volt, és étkeztetett egész nyáron, bár a szokásos 3 helyett csak egy-két csoporttal.

A falu óvodájában gyakori, hogy vannak olyan gyerekek, aki éhesen érkeznek, mert nem reggeliztek (és előfordul, hogy nem is vacsoráztak), ezért a tízórai itt is korán, fél kilenc felé már elérhető. Figyelnek arra, hogy a hivatalos étkezéseken kívül is legyen a fiókban tartalék ennivaló, kenyér, keksz, hogy ha a gyerekek kerek percc megmondják, hogy éhesek, adhassanak nekik valamit. Az 57 fős óvodában csoportonként 4–5 gyerek, azaz összesen 10–12 fő veszélyeztetett, jellemzően ők azok, akiket a gyermekjóléti szolgálat is kiszűr, kiemelten figyel, segít. Sok az óvodai közös program, a szülőkkel, anyukákkal, kialakult a bizalom olyan szintje, amely révén mernek segítséget kérni a hónap végén az óvodai dolgozóktól. A folyamat része a családlátogatás, így világos képük van a gyerekekkel dolgozó szakembereknek arról, hogy egyes családok milyen rossz körülmények között élnek. Vannak esetek, amikor a gyerekház vezető a szociális munkással együtt tudtós élelmiszert segíteni.

A település Gyerekházában a hónap eleji kifizetési időszakban is betérnek (bár kicsit később) az anyák 0–3 éves gyermekeikkel a házba. Ilyenkor nem tapasztalnak hiányos étkezést, a napi tízórainak sem esnek úgy neki a gyerekek, mint ha az életük múlna rajta. A hónap közepétől azonban érzékelhető a szegénység, nem ritka a napi 15–20 fős gyerekszám a tízórai idején. Szerencsére később is bevonhatóak a szülők és gyerekeik a programokba. A hetente délutáni programként szervezett szülőklubban téma a háztartásvezetés, háztartás-gazdálkodás, a receptcsere és közös főzés. Egyelőre keveseknek megy önállóan és rendszeresen a családi költségvetés vezetése, ezért ez visszatérő, felügyeletet igénylő téma egyes családokkal. A hónap végén éhes felnőttekkel is találkozhatnak. A nagyon kicsikkel abból a szempontból nincsen gond, hogy sokáig szoptatnak az anyukák. Szerencsére ritka az, akit nem tud táplálni az édesanyja, olyan is van, aki 2–2,5 évesen is szoptatja a gyereket.

A szomszéd településről bejáró helyettes védőnő szerint kifejezett hosszas éhezés nem jellemző, de a hónap végén valóban kevés jut étkezésre a családokban, ezért is kulcsfontosságú az iskolai étkeztetés. A szakember szerint a minőségi táplálkozásra nincs lehetőség, hiszen ha a hó eleji bevásárláskor jut is pénz a vágyott drágább élelmiszerekre, később már egyszerűbb ételekre is nehezen futja a jövedelemből. Különösen nagy gond, hogy a legszegényebb családokban nem főznek, mert hiányoznak ehhez alapvető feltételek, és itt ne csak az élelmiszerekre gondoljunk, hanem az edényekre, a gáztűzhelyre, az áram- vagy gázszolgáltatásra. A településen nem jellemző a koraszülés, de gyakoriak a kis súllyal született babák (jellemzően 3 kg alatt születnek). A gyerekeket az édesanyjuk sokáig, szükségből, erőn felül szoptatják, míg közben maguk lesóványodnak. Itt is jellemző az, hogy a tápszer-fejadagot a nagyobb gyerekekkel osztják meg, és gyakori, hogy a kisbabáknak nem a koruknak megfelelő ételeket adják. Egyes ételek pedig telje-

sen kimaradnak a gyerekek étkezéséből, tehéntejet vagy gyümölcsöt nem esznek a védőnő szerint. Részben kapcsolódó kérdés a dohányzás, ami gyakori a terhes anyák közt és a családban, jellemzően egy légtérben zajlik a gyerekekkel.

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálat munkatársa, csakúgy, mint sok kistérségben, egy személy. Kistérségi szinten általában alacsonyabb a szolgáltatásokban dolgozók száma a minimálisan szükségesnél, ami megnehezíti a segítő, támogató és hatósági szerepek szétválasztását. A szakember véleménye szerint ennek nincs is sok jelentősége, mert feléjük a gyámhivatal az utóbbi években a „tolerancia fellegvára” lett, nem lép a nehezebb ügyekben sem, azt várja, hogy helyben oldják meg a problémákat. Helyi vélekedés szerint a rendszer adaptálódott a körülményekhez, megszokottá vált a kikötött víz, lekapcsolt villanyóra és társadalmi szinten egyre inkább elfogadottá válik a nélkülözés a végeken, mikor már a fővárosban is kénytelenek sorok várják az ingyen ebédet. A szakember a(z) (gyerek)éhezést ciklikusnak látja, részben a havi, részben az évszakokhoz köthető. A családok a hónap elején a fizetések, szociális transzferjövendelmek beérkezése után egy összegben vásárolnak nagyobb készletet az élelmiszerekből a pénzmenynyiség és a gyerekszám függvényében. A későbbiekben, különösen a hónap vége felé jön el az élelmiszer-uzsora ideje, amikor a bolti ár háromszorosáért vásárolhat általában 2–3 család a „kölcsonadó” hűtőjéből élelmiszereket. Ezek az illegális „boltok” egyszerre sodorják végeláthatatlan adósságszpirálba, és egyben mentik meg aktuálisan az éhezéssel veszélyeztetett szegény családokat.

A polgármester is gyakran szembesül azzal – a hónap közepe után –, amikor bemegy a szülő segítséget kérni, hogy azt eszi csak a gyerek, amit a közétkeztetésben hétköznap kap. A kisebb településeken nincsen lehetőség a szükséges mértékben rendkívüli segítyt adni, mert szinte mindenkinek kellene, s „nincs az a pénz, ami elég lenne”. Könnyen elérhető eszköz, segítség a legszegényebb családok közmunkába vonása lehet. Még úgy is számottevő a szegénység, hogy jelenleg szinte nincs olyan család a faluban, ahol legalább egy fő ne dolgozna, mert működik a máltaiak elektronikai bontóüzeme, folyik egy uniós foglalkoztatási program, és a kimaradókat igyekszik az önkormányzat bevonni a közmunkába. A néhány száz fős falvakban nem ritka az, hogy a polgármester a „magáéból” ad a segélyig kölcsönt a legszegényebbeknek – ezzel a szürke zónás cselekedettel a településvezetők az uzsora vádját vonhatják magukra, ezért nem szívesen beszélnek róla nagy nyilvánosság előtt.

A hevesi kistérségben működő ifjúsági programok, közösségi terek¹⁷ munkatársai is hasonló tapasztalatokról számolnak be. Míg a hónap elején nem okoz gondot a megélhetés, otthon is van elég enniváló, ritkábban jönnek a fiatalok, a lakosok a közösségi terekbe. A hónap közepétől egyre nagyobb a programok látogatottsága, ami részben annak köszönhető, hogy éhségűző elsősegély-készletként minimális zsírral, vajjal, kenyérrel, esetleg adomány keksszel és teával vagy limonádéval kínálhatják a betévedőket. Az éhség fokmérője volt kezdetben, hogy

¹⁷ Ifjúsági Információs és Szolgáltató Irodák és Tanodák (Tarnabod, Tarnaszánya, Erk)

a munkatársak által bevitt étel tűnt el leghamarabb (még a zsírkrétánál is előbb). Ez mára a több éve működő helyeken – ahol ezt meg lehetett beszélni és kialakult a bizalomnak egy szintje – rendeződött, ugyanis a gyerekek, fiatalok nem szégyellnek szólni, ha éhesek, megkérdezik, van-e maradék, hisz úgymint tudják már: ha van ennivaló, azt megkaphatják. A fenti tapasztalatokból kiindulva a közösségi terek, szolgáltatások szervezői azokat a nagyobb rendezvényeket, amelyeken valami közös étkezés, főzés van, a hónap vége felé ütemezik.

A közösségi terek munkatársai tudnak besegíteni akkor is, amikor a nyári gyerekétkeztetést nem veszik igénybe a fiatalok. Az általuk szervezett napközi tábor része a háromszori étkezés. Elsőként a tízórai, aztán vonulás közösen az ebédre, végül az uzsonna, miközben kézműves- és sportaktivitásokkal foglalják le a gyerekeket, így már fel sem merül a kamaszosan ellustálkodott nap, a kihagyott ebéd. Év közben, hétvégén is többször van fókuszban az étel, amit lehetőség szerint megbélyegzés nélkül „játékba csomagolva” tálalnak fel, egy-egy közös palacsinta- vagy fánk sütés keretében, lekvároskenyér-evő verseny hirdetésével, vagy a helyi nyomtatás plusz süti készítésére való ösztönzésével.

A szociális nyári gyermekétkeztetésről

A gyermekvédelmi törvény 1997. évi hatálybalépését követően a szegény gyerekek étkezését egyre bővülő körben biztosítja az állam. 2013-ban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben (RGYK)¹⁸ részesülő bölcsődés, óvodás, 1–8. évfolyamon nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő, fogyatékos gyermekek nappali intézményében elhelyezett gyermek után az intézményi térítési díj 100 százalékát téríti az állam, azaz ingyenesen étkezhetnek. Az 50 százalékos térítésidej-kedvezményben (normatív kedvezmény) az előbbiekre nem tartozó RGYK-s (továbbiakban rászoruló) gyerekek, a három- vagy többgyermekes családok gyermekei, valamint a tartósan beteg és fogyatékos gyerekek részesülhetnek. A nevelési, tanítási napokon a déli meleg főétkezést és két további étkezést az intézmény fenntartója biztosítja.¹⁹

¹⁸ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság megállapításának célja annak igazolása, hogy a gyermek szociális helyzete alapján jogosult ingyenes, kedvezményes gyermekétkeztetésre, természetbeni támogatásra, egyéb kedvezményekre. A gyámhatóság megállapítja a gyermek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát, amennyiben a gyermeket gondozó családban az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének a 140%-át,

- ha a gyermeket egyedülálló szülő, illetve más törvényes képviselő gondozza, vagy
- ha a gyermek tartósan beteg, illetve súlyosan fogyatékos, vagy
- ha a nagykorúvá vált gyermek megfelel ez egyik feltételnek (tanul).

Fentiekbe nem tartozó esetekben a jogosultság akkor él, ha az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladja meg az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 130%-át, feltéve, hogy a vagyoni helyzet vizsgálata során az egy főre jutó vagyon értéke nem haladja meg külön-külön vagy együttesen a törvényben bekezdésben meghatározott értéket.

¹⁹ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról – Térítési díj

A nyári időszakban a rászoruló gyerekek napi egyszeri melegétkeztetésére a települési önkormányzatok igényelhetnek forrást a 2002-es évtől kezdődően (2003–2004-ben nem volt pályázat, támogatás). A költségvetési törvényben nevesített forrást minden évben miniszteri rendeletekben meghatározott módon osztják fel.

Kutatásunkban a 2013-as rendelet²⁰ alapján pályázatot beadott (vagy nem beadott) településeket vizsgáltuk, ezért annak a rendelkezései lesznek a középpontban, de ezen felül jelezzük a korábbi, későbbi időszakban megjelent eltéréseket.

A pályázók köre

A szociális nyári gyermekétkeztetésre kezdetektől a települési önkormányzatok pályázhatnak: a területükön lakóhellyel rendelkező rászoruló gyerekek után kérhetnek támogatást. 2010-ig a településeken élő rászoruló gyerekek 20–23 százaléka után volt igényelhető az előre meghatározott elvi keretösszeg, később a területi elvű célzás került bevezetésre, ahol a támogatás számításának alapja a pályázó település fejlettsége lett.

2011-től a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló rendelet²¹ alapján két kategóriát különböztettek meg. 2013-ban a leghátrányosabb helyzetű települések valamennyi rászoruló gyermek után saját forrás nélkül, a hátrányos helyzetű települések önkormányzatai a rászoruló gyermekek legfeljebb 50 százaléka után saját forrás nélkül, a fenti létszámom felül pedig annyi gyerek étkeztetése után igényelheték a támogatást, ahány gyerek étkeztetését saját erőből vállalták. Egy harmadik kategóriába a jobb helyzetű települések kerültek, melyek a melegétkeztetésben részesülő rászoruló gyermekek legfeljebb 25 százaléka után saját forrás nélkül igényelhetnek támogatást, ezen felül pedig a saját forrásból történő étkeztetéssel egyenértékű támogatásért folyamodhatnak.

A leghátrányosabb helyzetű települések számára tehát látszólag kedvezőek voltak a feltételek. Ennek ellenére 2013-ban ezeknek a településeknek csak kétharmada, a hátrányos helyzetűeknek pedig fele kért és kapott támogatást, miközben a nem hátrányos helyzetűek ötöde – köztük Budapest 16 kerülete – pályázott sikerrel.

Figyelemre méltó, hogy nem tisztázott: a gyerekek nyári étkezésének biztosítása mely szereplő feladatkörébe tartozik. Míg év közben az étkeztetés (különösen a rászoruló gyerekek ingyenes és kedvezményes étkeztetése) a nevelési, oktatási

²⁰ 30/2013. (IV. 30.) EMMI rendelet a települési önkormányzatok részére szociális nyári gyermekétkeztetés céljából 2013. évben nyújtott támogatás igénylésének, döntési rendszerének, folyósításának, felhasználásának, elszámolásának és ellenőrzésének részletes szabályairól

²¹ A 240/2006. (XI. 30.) Korm. rendelet melléklete a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott vagy az országos átlagot legalább 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliséggel sújtott településeket sorolja be a leghátrányosabbak közé.

intézmények normatív támogatással ellátott kötelező feladata, addig a nyári étkeztetés a települések választható teendője, valamivel bizonytalanabb, részleges forráselérési lehetőséggel. Idetartozik az is, hogy míg korábban többnyire a települési önkormányzatok voltak a nevelési, oktatási intézmények fenntartói, az utóbbi évek központosítási folyamata miatt csak az intézmények egy kisebb részének gazdái. Az iskolák a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) kötelékébe kerültek, míg az óvodák, bölcsődék a települési önkormányzatok fenntartásában maradtak. Az étkeztetést biztosító infrastruktúra és humán erőforrás így a legtöbb helyen egy kézből több szereplőhöz, az önkormányzattól független szervezetekhez (KLIK, civilek, egyházak) került, ami nemcsak az étkeztetés, de általában a nyári napközbeni gyerekekellátás terén is a feladat- és felelősségi körök tisztázatlanságát okozta.

A támogatás elnyerésének és felhasználásának speciális szabályai

A vissza nem térítendő költségvetési támogatás egy rászoruló gyermekre jutó napi összege 2012 óta legfeljebb 440 forint. A rendeletben meghatározott feltételek teljesítése esetén a támogatási igény 24 százalékának megfelelő mértékű támogatás garantált, a pontos támogatási összeget a miniszter a beérkező igények, a rendelkezésre álló forrás, valamint egyéb szempontok érvényesülésének figyelembevételével határozza meg. Amennyiben az igényeltnél alacsonyabb összegű támogatást kap az önkormányzat, úgy az étkeztetésben részt vevő gyerekek számát arányosan csökkentheti. Magasabb összegű támogatásban részesülhetnek a hátrányos helyzetű és leghátrányosabb helyzetű települések, ha vállalják az étkeztetéshez kapcsolódóan szabadidős programok szervezését, vagy a felhívásban elvárt mértéknél nagyobb arányú önerőt biztosítanak.

2008-ig 30 munkanap volt nyári gyereketkeztetés elvárt minimuma, ez emelkedett a későbbiekben 44–54 napra, a július közepétől augusztus végéig tartó intervallumban. A minimum időszak meghatározásával figyelembe veszi a rendelet azt, hogy a település konyhájának tisztasági festését, esetleges felújítását is jó eséllyel a nyári hónapokban tudják megvalósítani.

A támogatás feltétele, hogy az önkormányzat az alapanyag legalább 30 százalékát (40 km távolságon belüli) mezőgazdasági őstermelő, kistermelő, családi gazdálkodó vagy mikrovállalkozás által megtermelt, előállított alapanyagokból biztosítsa, vagy önként vállalt önkormányzati feladat körében termeltesse. A támogatás legfeljebb 20 százaléka használható az étel előállítás költségein felüli kiadásokra (pl. humán erőforrás, programszervezés, szállítás).

Talán a legismertebb kérdése a nyári gyereketkeztetésnek a felmelegíthető készlettel (konzervosztással) kapcsolatos. 2011-ig lehetséges volt akár egy hétre előre konzervben kiosztani a rászoruló gyerekek nyári ebédadagját. Ez részben kímélte a nyári időszakban a munkatársakat, nem volt hozzá szükséges nagy infrastruktúra üzemeltetése, ezért az önkormányzatok által kedvelt ételosztási forma volt. A 2012-es rendelet azonban erre már nem adott lehetőséget. A gyerekek friss

és egészséges étellel való ellátása vágyának kedvezőtlen hatása megmutatkozott az étkeztetett gyerekek és az igénylő települési önkormányzatok mintegy 25 százalékos csökkenésében, amely tendencia valamelyest javult a rákövetkező években, de nem érte el a korábbi időszak szintjét.

A pályázati folyamat

A szociális gyerekétkeztetési forrás igénylése bejártatott, sokszereplős, mégis viszonylag gyors folyamat. 2013-ban a felhívástól a támogatás utalásáig másfél hónap telt el, amiből a jegyzőnek és a gyermekjóléti szolgálatnak egy hét állt rendelkezésére, hogy felmérje az igényeket (a 2014-es kiírásban ezt az időtartamot egy hónapra növelték). Míg 2010-ig a támogatás összegének megállapítása a szociális és gyámhivatal jogköre volt, addig 2011 után az ágazati miniszter hatáskörébe került a döntés a támogatásokról és a visszafizetett maradványösszeg utólagos szétosztásáról.

1. táblázat: A szociális nyári gyermekétkeztetés főbb adatai

Év	Költségvetési forrás, milliárd Ft	Egy gyerekre jutó napi összeg, Ft	Étkeztetett gyermekek (ezer fő)	Igénylő települések száma	Étkeztetés időtartama, nap
2002	0,2	n. a.	30	700	30
2005	0,3	300	70	1437	30
2006	1,2	320	120	2477	30
2007	1,2	350	120	2477	30
2008	1,2	350	109	2084	30
2009	2,4	370	131	2221	44–54
2010	2,4	370	131	2443	44–54
2011	2,4	370	140	1430	45–55
2012	2,4	440	105	1064	44–54
2013	2,4	440	115	1170	44–54

Forrás: Előterjesztés a szociális nyári gyermekétkeztetés 2014. évi támogatásáról

A pályázati keretösszeg 2013-ban ötödik éve 2,4 milliárd forint volt (*1. táblázat*), amiből a rendszeres gyerekvédelmi kedvezményben részesülő gyerekek mintegy ötödét tudták a települési önkormányzatok nyáron étkeztetni. Az adott pályázati feltételek mellett az összeg nagysága a szükségeshez képest 10 százalékkal kevesebbnek bizonyult,²² azonban arra elegendő volt, hogy a hátrányos és leghátrányosabb helyzetű településekről beérkező igényeket teljes mértékben ki-

²² Erről lásd a 2014. évi szociális nyári gyermekétkeztetésről szóló miniszteri rendelet előzetes egyeztetéséhez készített vezetői összefoglalót, <http://www.mjvsz.hu/resource/5/j1a3Npn7bIR6jwbuzkjtSMZUF.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.).

elégítsék. 2014-ben ebből tanulva 10 százalékkal, 2,64 milliárd forintra emelték a keretösszeget, azonban a pályázó önkormányzatok megnövekedett száma miatt az így sem bizonyult elegendőnek. A HH és LHH települések mindenesetre ez évben is megkapták az igényelt teljes támogatást.

Ami a pályázati összeg megoszlását illeti: az LHH települések 45 százalékos aránnyal részesültek belőle, míg a hátrányos helyzetűek részaránya 33 százalék, az egyéb településeké pedig 22 százalék volt. Tekintve, hogy a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekeknek csak 17 százaléka él LHH, 22 százaléka pedig HH településeken, a pályázat területi elvű célzása sikeresnek bizonyult, hiszen a támogatás valóban nagyobb arányban jut el a leginkább rászoruló családokhoz. Ennek ellenére a kielégítetlen igényt jelzi, hogy egy, LHH kistérségek településein készült kérdőíves felmérés²³ adatai szerint az év közben ingyenesen étkező iskolásoknak csak alig fele részesült nyári gyermekétkeztetésben.

Összességében elmondható, hogy az elosztási rendszer az általánostól a területi célzás felé fordult, de azt a célját, hogy a forráselosztás harmonizáljon az önkormányzati lehetőségekkel, csak részben érte el. A fenti adatok azt mutatják, hogy a rossz helyzetű, legtöbbször erősen forráshiányos településeken élő, leginkább rászoruló gyermekek nyári étkeztetésének további bővítése előtt a legfőbb akadály nem a rendelkezésre álló keretösszeg nagyságában, hanem a pályázati feltételekben keresendő, amelyek nem teszik lehetővé az önkormányzatok számára a pályázat benyújtását illetve nem teszi érdekeltté őket a pályázásban.²⁴ Az alábbi kutatásban ezeket a gátló tényezőket vizsgáltuk meg.

A kutatásról

Annak érdekében, hogy a szociális nyári gyermekétkeztetés feltételeit vizsgálni tudjunk, 2013. augusztus–október között interjúkat adtunk felvételt folytattunk a Gyerekesély programban részt vevő 18 leghátrányosabb helyzetű kistérségben.²⁵ Összesen 87 település polgármesterét, illetve jegyzőjét kérdeztük meg a szociális étkeztetés és ezen belül a gyermekétkeztetés helyzetéről, valamint konkrétan az

²³ A kérdőíves felmérés 2013-ban, a Gyerekesély program keretében készült 17 leghátrányosabb helyzetű kistérség gyermekes családjainak körében. Az adatbázis mintegy 9 ezer gyermek adatait tartalmazza.

²⁴ Amint arra már fent utaltunk, a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek 61%-a átlagos, azaz nem hátrányos helyzetű településen él. Ezek a települések – jobb erőforrásaiknál fogva – elvben nagyobb lehetőségekkel rendelkeznek a rászoruló családok, gyermekek támogatására. Külön vizsgálatot igényelne, hogy vajon a kedvezőbb helyzetben lévő önkormányzatok milyen saját forrást tudnak ill. tudnának biztosítani a nyári gyermekétkeztetés megoldására, egyáltalán milyen prioritást kap náluk ez a cél. Kutatásunkban azonban mi a hátrányos és a leghátrányosabb helyzetű, erősen erőforráshiányos településekre koncentrálnak, amelyek a leginkább rászorulnak a központi támogatásra.

²⁵ A szóban forgó kistérségekben 548 hátrányos és leghátrányosabb helyzetű település van, amelyek egyharmada nem nyújtott be pályázatot. Ezek többsége a legmagasabb szegénységi kockázattal rendelkezők közé tartozó, jellemzően 1000 fő alatti kistérség.

EMMI által kiírt szociális nyári gyermekétkeztetéséről szóló pályázat beadásának körülményeiről. A vizsgált települések közül 24 igényelt és nyert támogatást, míg a többiek nem adtak be pályázatot. Utóbbiak közül különösen a halmozottan hátrányos helyzetű települések voltak számunkra érdekesek, amelyek önerő nélkül, azaz a legkedvezőbb feltételekkel pályázhattak volna.

A felmérésben szereplő települések mindegyikén működött az idősek szociális étkeztetése. Ennek a szociális alapszolgáltatás keretében végzett tevékenységnek az évek során mindenhol jól bevált módozatai alakultak ki: legtöbb helyen az időseknek ételhordóban viszik ki házhoz az ételt, esetleg ők jönnek el az ebédért, de nagyobb településeken nem ritka a helyben, valamelyik önkormányzati intézményben történő étkeztetés sem. Azt gondolnánk, hogy az idősek mellett a gyerekek ebédtetésének ügye nem jelent lényeges többletfeladatot az önkormányzatok számára, azonban ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk, a valóságban ez legtöbbször nem így van. A következőkben interjú tapasztalatokat alapján összefoglaljuk, hogy milyen problémák merültek fel a nyári gyerekétkeztetés bevezetése kapcsán.

A nem pályázás okai

Támogatás önerő nélkül?

A tereptapasztalatok azt mutatják, hogy a leghátrányosabb helyzetű települések leginkább csak azokra a forrásokra pályáznak, ahol nem feltétel az önerő biztosítása. A szociális nyári gyermekétkeztetés támogatása elvben ilyen lehetőséget jelentene, hiszen ezen települések önkormányzatai az összes rászoruló gyermek után saját forrás nélkül nyújthatják be igénylésüket. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a rendelet feltételeinek teljesítéséhez az esetek jelentős részében mégiscsak szükséges az önerő biztosítása.

A problémák legfőbb forrása a rendelet azon kitétele, amely a megfelelő feltételek esetén is csak a kért támogatás 24 százalékát (2014-ben 27%-át) garantálja. Ugyanakkor, amint arról az interjúalanyok beszámoltak, komoly *helyi feszültséget* okozhat, ha forráshiány miatt az ugyanannyira rászoruló gyerekek, családok között különbséget kell tenni abban, hogy ki kaphat meg valamely juttatást. Ahol korábban hasonló okból voltak már konfliktusok, ott a polgármesterek igyekeznek ezt elkerülni olyan módon, hogy vagy minden arra jogosultnak megpróbálják biztosítani az étkezést, vagy senkinek. A konfliktuskerülés érdekében tehát csak akkor érdemes támogatásért folyamodni, ha szükség esetén a költségek másik részét – akár 76 százalékát – az önkormányzat saját forrásból elő tudja teremteni.²⁶

²⁶ Tudomásunk szerint 2013-ban a rendelkezésre álló forrás végül lehetővé tette, hogy az önkormányzatok lényegében az összes olyan gyermekre megkapják a támogatást, akire kérték. Erre azonban a polgármesterek előre nem számíthattak.

A másik fő probléma az aprófalvas településeket érinti, ahol elsősorban az ebédeltetés lebonyolításához szükséges *infrastruktúra hiánya* nehezíti a támogatás igénylését. Ahol nincs óvoda, iskola, ott gyakran egész évben üzemelő, melegétél készítésére alkalmas konyha sincs, sőt legtöbbször olyan felszerelt étkezőhely sem, ahol megfelelő számú gyereket egyszerre asztalhoz lehetne ültetni. Ezekben a településeken a megoldást csak a más konyhákról történő szállítás vagy pedig a gyerekek más településre való szállítása jelentheti; a fejenkénti 440 forintos támogatásból azonban a szállítás költségét – különösen ahol nincs falubusz, falugondnoki szolgáltatás – sok helyen nem tudják kigazdálkodni.²⁷

A rendelet alapján a támogatási intenzitás növelhető azzal, ha az önkormányzat az étkeztetéshez kapcsolódóan szabadidős programot is biztosít. A tapasztalatok szerint az óvodával, iskolával nem rendelkező kis falvakban, még ha a gyerekek ebéd alatti felügyeletét meg is tudnák oldani, a szabadidős foglalkozások tartására már *nincs helyi humán kapacitás*, így azt is a pályázaton kívüli erőforrásból kellene biztosítani.

Több polgármester arról számolt be, hogy a nyári gyermekétkeztetés anyagi szempontból *meglehetősen kockázatos* az önkormányzat számára. Korábbi tapasztalataik azt mutatták, hogy rossz időben, esős időszakban²⁸ a gyerekek egy része nem jön el ebédelni, így a megfőzött étel kárba vész, az önkormányzat pedig fizetheti vissza a nem kiosztott étel utáni összeget. Ahol ugyanis eleve minden arra jogosult gyerekre kérnek támogatást, ott nincs is kinek odaadni a megmaradt ebédet.²⁹ Ebből a szempontból az étel házhoz szállítása biztosabb megoldás, ezért az önkormányzatok egy része ezt preferálja, még ha így a szabadidős foglalkozások sehogyan, vagy csak papíron kapcsolódnak is az ebédeltetéshez.

A fentiekben láthattuk, hogy a szociális nyári gyermekétkeztetésről szóló rendeletnek számos olyan feltétele van, amelynek biztosítása a gyakorlatban a leghátrányosabb helyzetű települések részéről is igényel önerőt. Ezen felül egyes települési adottságok további nehézséget jelentenek a potenciális pályázók számára.

²⁷ Szállítás tekintetében nem sokban különbözik ettől az a helyzet, amikor a településen van ugyan konyha és étkező, de a terület nagysága miatt a távoli településrészekről – így például a tipikusan a faluvégén található szegregátumokból – a gyerekek napi bejárása az ebédért meglehetősen nagy távolságot jelent. A megoldást itt is a házhoz szállítás jelentené – annak minden költségével együtt.

²⁸ Egyes interjúalanyok arról panaszkodtak, hogy a legszegényebb gyerekek, még ha el is jönnek ebédelni, sokszor nem eszik meg a kitalált ételt, mert nem ismerik azt.

²⁹ Arról nincs információ, hogy ez a probléma ténylegesen milyen arányban fordult elő, mindenesetre a 2013. évi pályázat során számos önkormányzatot köteleztek a megítélt támogatás egy részének visszafizetésére a feltételek nem teljesítése miatt. Hogy mely feltételek nem teljesültek, az nem derül ki az erről szóló anyagból. Lásd 4641-3/2014-JSZOC sz. EMMI rendelet: <http://www.mjvsz.hu/resourcea/5/j1a3Npn7b1R6jwbuzkjTSMZUF.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.).

A települési adottságokból és a földrajzi elhelyezkedésből eredő problémák

Egyes településcsoportokban (különösen az előregedő térségekben) van ugyan melegkonyha, de az az idősök étkeztetését szolgálja. *Kapacitása* is ennek megfelelően az ellátási körzetébe tartozó települések időseinek számához lett kialakítva. A nyári gyermekétkeztetés miatti időlegesen megnövekedett igényt ezek a konyhák nem mindig tudják kielégíteni. Bővítésük viszont nem gazdaságos, hiszen mindössze a nyári szünet két és fél hónapjában van szükség a nagyobb adagszámra.

Az étkeztetés tekintetében a nyári időszak egyébként is problémás, hiszen ez egyben a szabadságolások időszaka is: a konyhák ekkor bezárnak, az önkormányzatok elvégzik a kötelező (vagy az ezen felüli) felújítást, a személyzet pedig szabadságra megy. Ezt több településen csak hosszabb leállással tudják megoldani, vagy azért, mert nagyobb mértékű felújításra van szükség, vagy pedig azért, mert a kis létszámú személyzet *nyári szabadságának kiadását* csak így tudják megoldani. A pályázati kiírás azonban mindössze kéthetes zárvatartási időt engedélyez, ami a gyerekek szempontjából ugyan kedvező, a konyhák működése szempontjából viszont nem.

Mint már említettük, a támogatási feltételek közé 2012-ben került be az a korlátozás, hogy az igénylőnek az étkeztetésben felhasznált alapanyag meghatározott hányadát helyi termelőtől kell vásárolnia. A módosítást követően sokan azt gondolták, hogy ez a szabály túlságosan nehéz helyzetbe fogja hozni az önkormányzatokat. Ezzel kapcsolatban ombudsmani jelentés³⁰ is született, amely szerint a helyi termelők ilyen módon való támogatásának szándéka ellehetlenítheti a nyári étkeztetést. A tapasztalataink azt mutatják, hogy az igénybe vevők számának 2011-ről 2012-re való jelentős csökkenését elsősorban nem ez a szabály váltotta ki, hanem a hidegtelelem-osztás lehetőségének megszűnése, legalábbis interjúalanyaink inkább ezzel indokolták a pályázási kedv visszaesését. Egyes települések ugyanakkor valóban nem tudnak megfelelni a rendeletben meghatározott beszerzési feltételeknek: elsősorban egyes hegyvidéki, mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas területek falvaiban és különösen az országhatár mellett lévőkben jelezték, hogy *nincsenek megfelelő kis-, illetve őstermelők* a környéken. Több településen ugyanakkor jól tudták illeszteni a közétkeztetést a START-munkaprogram keretében elindult helyi szociális gazdaság termelési és értékesítési vertikumához. Megjegyzendő, hogy a jogalkotó eredeti célja ezen feltétel bevezetésével nem az önkormányzatok gazdálkodó tevékenységének ösztönzése, hanem a helyi őstermelők és mezőgazdasági vállalkozások fellendítése volt. Arra vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésünkre adatok, hogy ezt a célt mennyire érte el a rendelet, kimutatható-e bármilyen egyéb gazdaságélénkítő hatása a szociális nyári gyermekétkeztetésnek.

³⁰ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-4686/2012. számú ügyben

A nyári gyermekétkeztetés megítélésével kapcsolatos problémák

Az eddig felsorolt nehézségek arról szóltak, hogy miért *nem tudnak* egyes önkormányzatok pályázni a szociális nyári gyermekétkeztetés támogatására. A sikeresen pályázó települések vezetőit hallgatva azonban kiderül, hogy az akadályok egy része olyan, amely megfelelő prioritások esetén, némi utánajárással és innovatív megoldások keresésével elhárítható lenne. Feltűnően kevés például az olyan település, ahol az önkormányzat helyi önkénteseket, egyházi vagy civil szervezeteket vonna be a nyári étkeztetés vagy a kapcsolódó szabadidős programok lebonyolításába, holott ez jelentősen enyhíthetné a humán kapacitás hiányát. Az is elgondolkodtató, amikor olyan településeken sem tudják megoldani a gyermekek ebédjének szállítását, ahol ugyanez az idősek esetében évek óta működik. Kutatásunk legfőbb tapasztalata az volt, hogy csak az önkormányzatok egy részénél merültek fel olyan – gyakran átmeneti – körülmények, amelyek miatt a jelenlegi feltételek mellett a pályázásra valóban nem volt lehetőség. Sok esetben azonban valójában arról volt szó, hogy a település vezetői *nem akartak* a nyári gyermekétkeztetés támogatására pályázni.

Néhány önkormányzat azért nem adott be pályázatot, mert a polgármester, jegyző tájékoztatása szerint a településen – a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők magas aránya ellenére – valójában *nincsenek erre rászoruló gyerekek*. Az interjúszövegek kontextusából felfejthető, ki nem mondott feltevés szerint ugyanis éhező gyerekek csak a cigány családokban vannak, míg a nem cigány falusiak bármilyen szegények is, rendszeresen ellátják a gyerekeiket. Azzal az állítással, hogy a településen nincs rászoruló gyerek, a polgármesterek gyakran azt kívánták jelezni, hogy a faluban, városban nincs cigány kisebbség, vagy ha esetleg van is, azok a „rendes cigányok” közül valók, akik nem okoznak „szociális problémát”. A nyári étkeztetésre vonatkozó igény el nem ismerése mögött ugyanakkor az is meghúzódhat, hogy egy zárt falusi társadalomban a rászorultság gyakran láthatatlan marad. Hamar megbélyegzik azt, aki a gyerekeit nem tudja megfelelően ellátni, ezért a szülők nem szívesen ismerik be anyagi nehézségeiket. Ezzel magyarázható, hogy egyes, egyébként rászoruló szülőket az ingyenebédhez kapcsolódó szegyenérzet akadályoz meg abban, hogy a nyári étkeztetéssel kapcsolatos igényüket jelezzék.

Összességében kevés olyan településsel találkoztunk, ahol az önkormányzat látóterében ne lettek volna rászoruló gyerekek. A polgármester, jegyző legtöbbször arról számolt be, hogy néhány, vagy akár több családnál is előfordul a gyerekek éhezése. Hogy az önkormányzat ennek ellenére miért nem akarja számukra a nyári étkeztést biztosítani, azt az interjúalanyok igen hasonló érvekkel igyekeztek megvilágítani.

A nézetek alapvetően azonosak voltak a *felelősség* kérdésében. Eszerint abban csakis a család lehet a hibás, ha a gyerekeket a szülő nem tudja megfelelően ellátni. „Csak annyi gyereket csináljon, amennyit meg tud etetni!” – fejtette ki az egyik interjúalany, hátrítva az önkormányzat felelősségét a témában. A szülők ha-

nyag, nemtörődöm magatartása, rövid távú szemlélete azokban a történetekben is visszaköszön, amelyek a családi pótlékot néhány nap alatt eldorbézoló családokról szólnak, vagy olyan esetekről, amikor a nyári gyermekétkeztetés keretében osztott konzervet a szülő eladta, vagy éppen maga ette meg. Ez utóbbi esetek súlyát egyébként valószínűleg nem a gyakoriságuk, mint inkább a normasértő voltak adja.

Voltak, akik még tovább menve kifejezetten károsnak ítélték az ingyenebédet, mivel az erősíti a családok *szociális ellátórendszerrel való függését*. „Rászoktatjuk még azokat is, akik meg tudnák oldani... több lesz a felelőtlen ember” – hangzott az érvelés. Szintén a családok önellátásának csorbulását és tágabban a család funkcióvesztését látta problémának az az interjúalany is, aki a nyári gyermekétkeztetés mesterséges jellegét hangsúlyozta, hiszen ahelyett, hogy legalább nyáron a gyerekek az anyjuk mellett tanulnák meg az ebédkészítés fortélyait, és együtt ülne ebédhez a család, helyette nyilvános helyen, a családtagoktól távol kell nap mint nap étkezniük.

Amint azt már említettük, sok helyen negatív tapasztalat volt, hogy az előzetes igényfelmérés ellenére egyes napokon a gyerekeknek csak egy része jött ebédelni, ami a feladatfinanszírozás jelenléti íves elszámoltatási rendszere miatt anyagi veszteséget okozott az önkormányzatnak. Ezt a jelenséget a polgármesterek mindenhol értetlenül és nem kis keserűséggel említették, mint ami az érintett családok *megbízhatatlanságát és hálátlanságát* bizonyítja. Amellett, hogy minden bizonnyal voltak olyan egyedi esetek, amikor jogos volt a felháborodás, máskor azonban a körülmények jobban érthetővé tették az igénybevétel kiszámíthatatlanságát. Ilyenek például azok az esetek, amikor a gyerekek az ebédlőtől távoli szegregátumból járnak be naponta az ebédért. Nagyobb településnél ez esetenként meglehetősen nagy távolságot jelent, így az olyan napokon, amikor a családnak amúgy is kerül ebéd az asztalára, nem küldik a gyereket az önkormányzati étkezőbe ebédelni.³¹ Különösen, ha a gyereket kísérni kell, amit az anya a még nem jogosult kisebbek ellátása mellett nehezen tud megoldani. Olyan esetek is vannak továbbá, amikor a nagyobb gyerekek azért nem mennek az ételért, mert a kicsikre vigyáznak, míg a szüleik napszámában vannak, vagy épp maguk is mennek a szülőkkel dolgozni.

A hullámzó igénybevétel miatti fenti problémák a kiszállítással megoldhatók lennének, ettől azonban a polgármesterek egy része mereven elzárkózik. „Nem fogjuk házhoz szállítani nekik a kaját!” – mondja egyikük, utalva arra az elvárássra, hogy ha már ingyenes az ebéd, akkor a gyerek, illetve a szülő vegye a fáradságot, hogy naponta eljőjön érte. Sokan inkább a konzervosztást tekintik a jó megoldásnak, ami mellett több tényező is szól: kevésbé munkaigényes, hiszen egy vagy több hétre előre ki lehet osztani az ételt, kevésbé vált ki szégyenérzetet az igénylőből, valamint a családok is rugalmasabban tudják azt az igényeik szerint felhasználni. Ez az önkormányzatok számára igen kényelmes lehetőség azonban

³¹ A szegregátumokban sok helyen nincs hűtőszekrény, mert például kikapcsolták az áramot, így a készítelt eltenni sem lehet szűkösebb napokra.

2011-ben megszűnt, ugyanis a rendelet alkotója az egészséges táplálkozás érdekében jobbnak tartotta a meleg étel bevezetését. Az elérni kívánt cél pozitív volta ellenére a rendelet ezen pontjának módosítása mégis számos településen céllentétes következményhez vezetett, amennyiben nem a minőség javulását, hanem a szolgáltatás megszűnését eredményezte.

Összegzés és javaslatok

Becsléseink szerint Magyarországon mintegy 36–54 ezer gyerek rendszeresen éhezik, több mint 200 ezer pedig időnként nem jut megfelelő mennyiségű ételhez. Ez alapján az ételmiszer-nélkülözés a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult mintegy 550 ezer főnyi gyermek több mint egyharmadát érinti. Számukra – amint azt a terepen is láttuk – az éhség alapvető jelentőségű: meghatározza a figyelmüket, koncentrációképességüket, és hatással van a mindennapi tevékenységeik szervezésére is. A közétkeztetés biztosítása részükre különösen fontos, nemcsak az iskolai időszakban, de a nyári szünetek idejére is.

Természetesen ennél ambiciózusabb célt is kitűzhetünk, hiszen a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult többi gyerek közül is sokan csak alig vannak jobb helyzetben, mint az ételmiszer-nélkülözésben érintett társaik. A leginkább megnyugtató az lenne, ha minden év közben ellátott, rászoruló gyermek nyáron is kaphatna ebédet, mégpedig normatíva alapján, csakúgy, mint iskola-időben. Ez azonban a jelenlegi forrás ötszörösét igényelné.³² A szolgáltatás kiterjesztésének tehát csak a pénzügyi lehetőségek és a politikai-ideológiai megfontolások szabnak határt. Azt viszont nem politikai, hanem humanitárius kérdésnek tartjuk, hogy az éhezés, különösen pedig a gyerekek ételmiszer-nélkülözésének megszüntetését minden állami eszközzel elő kell segíteni.³³

Az egyik erre alkalmas eszköz a szociális nyári gyermekétkeztetés, amely jelenleg pályázati rendszerben működik. A forráselosztás szelektív módját alapvetően megfelelőnek tartjuk abban az értelemben, hogy az alkalmazott területi alapú célzás a jogosult gyerekek közül valóban jóval nagyobb arányban éri el a leginkább rászorulókat, mint a kicsit jobb helyzetben lévőket. Ha azonban az a célunk, hogy legalább minden éhező gyerek hozzájusson napi egy tál meleg ételhez, akkor a pályázati feltételeket érdemes továbbgondolni.

Interjúj kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy vajon milyen tényezők gátolják azt, hogy a leginkább rászoruló, leghátrányosabb vagy hátrányos helyzetű településen élő gyermekek mindegyike részesüljön a szociális nyári gyermekétkeztetésben. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy az ételmiszer-nélkülözés elsősorban ezeken a telepü-

³² Emellett a családok egy részénél, akik eddig is meg tudták oldani a gyerekek nyári ebédeltetését, szükségtelenül növelné a szociális ellátórendszerrel való függőséget.

³³ Ebben a kérdésben korábban már állást foglalt a Legyen jobb a gyermekeknek! Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága is, amikor 2010. évi jelentésében úgy fogalmazott: „Az éhség, mindenekelőtt a gyerekéhezés elleni küzdelem megkerülhetetlen állami felelősség és feladat.” (Ferge–Darvas 2011)

léseken jelenti a legnagyobb problémát. A pályázati feltételekben több olyan pontot is találtunk, amelyek megváltoztatása javíthat a program célzottságán. Javaslatinkban ezért két változatot fogalmazunk meg, azonban – minimálprogramként – egyik sem törekszik az összes rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermek ellátására. Az első feltételezi a pályázati rendszer fennmaradását, a második viszont egy vegyes finanszírozási rendszert vázol fel.

1. változat:

- A pályázati rendszer fennmaradása mellett javasoljuk a célzottság javítását olyan módon, hogy elsősorban a leghátrányosabb helyzetű településeket hozzuk még kedvezőbb helyzetbe. A cél az, hogy minden ilyen településen bevezessék a szociális nyári gyermekétkeztetés. Ehhez mindenekelőtt garantálni kell, hogy az ilyen településekről érkező igények 100 százaléka kap támogatást, akkor is, ha az önkormányzat nem vállal önerőt vagy kapcsolódó szabadidős programot. A hátrányos helyzetűek esetében legalább 50 százalékos támogatási arányt javaslunk, míg a többieknél minimum 25 százalékot elegendőnek tartunk.
- Az étkeztetéshez kapcsolódó szabadidős programok vállalását célszerűnek tartjuk továbbra is támogatni, de a leghátrányosabb helyzetű települések esetében ehhez pluszforrást javaslunk rendelni. A többi településkategória esetében viszont indokolt ezt a jelenlegi szisztéma szerint a támogatási intenzitás növelésével honorálni.
- Meg kell szüntetni azt a hátrányt okozó eljárást, hogy azokon a kistelepüléseken, ahol nincs konyha, a 440 forintos normatívából nemcsak az étel előállítását kell kigazdálkodni, de a máshonnan való szállítás költségét is. Javasoljuk, hogy az ilyen települések többletforrást igényelhessenek a szállításhoz. Továbbá ahol nincs a településen a gyerekek ebédeltetésére alkalmas közintézmény, ott a települések választhassák azt az opciót is, hogy házhoz szállítják a gyerekek részére a meleg ételt, ekkor azonban a szállítás költségét kapják meg.
- A rendelet a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekekre terjed ki, de jobbára az intézményrendszerben megjelenő gyerekek esetén élnek vele. Pedig azok kisebb, óvodába még nem járó, vagy nagyobb, iskolába már nem járó, de még nem dolgozó testvérei is ugyanolyan mértékben rászorulóknak tekinthetők. Javasoljuk ezért, hogy a betegség és egyéb ok miatt megmaradó adagokat az ebédeltetett gyerekek étkeztetésben nem részesülő testvérei között is szét lehessen osztani.
- Szükségesnek tartjuk, hogy indokolt esetben (pl. határ menti település esetén) nagyobb területről – mondjuk, 100 km-es körzetből – is be lehessen szerezni a helyi termelőtől származó alapanyagokat.
- Speciális probléma a jobb helyzetű települések szociális szegregátumában lakó gyerekek nyári étkeztetésének támogatása. Amennyiben ezek a területek beazonosíthatók, akkor megfontolásra javasoljuk, hogy ezek az igények

is a leghátrányosabb helyzetű településeknek megfelelő támogatási intenzitással legyenek támogathatók.

2. változat:

1. Elképzelhető, hogy a fenti intézkedések nem bizonyulnak elegendő ösztönzőnek a hátrányos és különösen pedig a leghátrányosabb helyzetű települések pályázati intenzitásának növelésére. Ebben az esetben megfontolásra javasoljuk azt a megoldást, amely azokon a településeken (és szegregált településrészekén), ahol a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyerekek aránya több mint 50 százalék, kötelezően végzendő szolgáltatásként előírja az önkormányzatoknak a szociális nyári gyermekétkeztetés bevezetését, az ehhez szükséges teljes forrás biztosítása mellett. Ebben az esetben az intézkedést célszerű a gyermekvédelmi törvényben is rögzíteni.
2. Az ennél jobb helyzetben lévő települések támogatására továbbra is a pályázati rendszert javasoljuk.

Az előbbieken felül kutatásunk fontos tapasztalata az volt, hogy miközben azt gondoljuk, az éhezés annyira szembetűnő jelenség, hogy (különösen kistelepüléseken) azt bárki észreveheti, ez még sincs így. A helyi döntéshozóknak esetenként nincs kellő tudásuk arról, hogy hány és melyik gyermek éhezik. Az informáltság javítása érdekében mindenképpen érdemes lépéseket tenni, például kötelezni a helyi gyermekjóléti szolgálatokat, hogy mielőtt felméri a családok igényeit, minden év adott időszakában kezdeményezzen szakmaközi egyeztetést³⁴ a helyi családsegítő szolgálat, a közoktatási intézmények és az egészségügyi szolgáltatások képviselőinek részvételével, melynek célja az ételmiszer-nélkülöző családok azonosítása és jelzése az önkormányzat felé. Gyakran azonban nem az információ, hanem a döntéshozók elkötelezettsége hiányzik arra, hogy felszámolják a gyerekéhezést. A problémát sokan azért nem ismerik el vagy kicsinyítik a külvilág felé, mert az rontja a település jó hírét. „Házon belül” viszont gyakran nevelőeszközként tekintenek a segítségnyújtás elmulasztására, amivel a szülőt arra kényszeríthetik, hogy szembenézzon azzal, hogy nem képes ellátni a gyerekeit. Mert ki is felel a szegény családokért, az éhes gyerekekért? Az állam? Az önkormányzat? Vagy maga a család? A hátrító önkormányzatoknál nem kizárólag a pluszfeladatok felvállalása, az utánajárás jelenti a gondot, döntésük mögött nem pusztán gyakorlati mérlegelés áll, hanem elvi megfontolások, a szegény családok érdemtelenységének gondolata és „nevelésének” igénye is. Mindennek a kárvallottja pedig a vétlen szereplő, a gyerek, akinek akkor és ott lenne szüksége a fejlődéséhez nélkülözhetetlen ellátásra. A gyerekéhezés problémájának megnyugtató megoldása ezért nem csak pénzkérdés. Szükséges hozzá a döntéshozók szemléletének megváltozása is.

³⁴ Azért javasoljuk, hogy az egyeztetés ne a gyermekvédelmi jelzőrendszer keretében, hanem egy szűkebb körben történjen, hogy a leginkább rászorulóknak azonosítását ne korlátozza a gyermekvédelmi intézkedés elrendelésének kényszerétől való félelem. Egy konzultatív jellegű, szakmaközi együttműködésen alapuló szerveződés az egyéb nélkülözési területek feltérképezésére is jó lehetőséget nyújt.

Irodalom

- Alaimo, Katherine – Olson, Christine M. – Frongillo, Jr. Edward A. (2001): Food Insufficiency and American School-Aged Children's Cognitive, Academic, and Psychosocial Development. *Pediatrics*. (108), 1 (July), 44–53.
- Bass László (2013): Gyermekszegénység és hiányos táplálkozás. *Magyar Tudomány*, 7, 793–801.
- Bickel, G. et al. (2000): *Guide to Measuring Household Food Security, Revised 2000*. USDA, Food and Nutrition Service. <http://www.fns.usda.gov/sites/default/files/F5Guide.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Carney, C. – Maître, B. (2012): *Constructing a Food Poverty Indicator for Ireland using the Survey on Income and Living Conditions*. Social Inclusion Technical Paper No. 3. Dublin: Department of Social Protection
- Coleman-Jensen, Alisha – Nord, Mark – Singh, Anita (2013): *Household Food Security in the United States in 2012*. ERR-155, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, September <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err155.aspx#.U48MgCiLXqM> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Cook, J. et al. (2004): Food insecurity is associated with adverse health outcomes among human infants and toddlers. *Journal of Nutrition*, 134, 1348–1432.
- Cook, John T. – Frank, Deborah A. (2008): Food Security, Poverty, and Human Development in the United States. *Annals of the New York Academy of Sciences*, (1136), 1.
- de Neubourg, Chris et al. (2012): *Child Deprivation, Multidimensional Poverty and Monetary Poverty in Europe*. Innocenti Working Paper No. 2012-02. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Eurostat (2012): *Measuring material deprivation in the EU. Indicators for the whole population and child-specific indicators*. Methodologies and Working papers. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (szerk.) (2011): *Gyerekesélyek Magyarországon*. A „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2010. évi jelentése. Budapest.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (szerk.) (2012): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011*. Budapest: GYERE Gyerekesély Közhasznú Egyesület. http://gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2011.pdf (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- FRAC (2013): *Hunger Doesn't Take a Vacation*. Summer Nutrition Status Report 2013. FRAC Food Research and Action Center June.
- Gyurkó Szilvia (szerk.) (2013): *Te hogy vagy? Az UNICEF Magyar Bizottság Gyermekjóléti jelentése*. Budapest: UNICEF Magyar Bizottság.
- Hamilton, William L. et al. (1997a): *Household Food Security in the United States in 1995: Summary Report of the Food Security Measurement Project*. Executive Summary. Prepared for USDA, Food and Consumer Service. <http://www.fns>

- usda.gov/ora/menu/published/foodsecurity/sumrpt.pdf/ (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Hamilton, William L. et al. (1997b): *Household Food Security in the United States in 1995: Technical Report*. Prepared for USDA, Food and Consumer Service. <http://www.fns.usda.gov/sites/default/files/F5Guide.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Harper, Clare – Wood, Lesley – Mitchell, Claire (2008): *The provision of school food in 18 countries*. http://www.childrensfoodtrust.org.uk/assets/research-reports/school_food_in18countries.pdf (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Howard, Larry L. (2011): Does food insecurity at home affect non-cognitive performance at school? A longitudinal analysis of elementary student classroom behavior. *Economics of Education Review*, 30, 157–176.
- Husz Ildikó (2014): *Hány gyermek éhezik ma Magyarországon?* Kézirat.
- Jyoti, Diana F. – Frongillo, Edward A. – Jones, Szonya J. (2005): Food insecurity affects school children's academic performance, weight gain, and social skills. *Journal of Nutrition*, 135, 2831–2839. <http://jn.nutrition.org/content/135/12/2831.full.pdf+html> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Ljungqvist, Olle et al. (2010): The European fight against malnutrition. *Clinical Nutrition*, (29), 2, 149–150.
- Nelson, M. – Erens, B. – Bates, B. et al. (2007): *Low income diet and nutrition survey*. London: The Stationery Office, N5616225 c1 07/07.
- Neményi Mária (1998): Terhesség, szülés, gyermekgondozás. *Esély*, 2, 20–56.
- Neter, Judit E. et al. (2014): Food Insecurity among Dutch food bank recipients: a cross-sectional study. *BMJ Open* 2014;4:e004657. doi:10.1136/bmjopen-2013-004657.
- Ohls, James – Radbill, Larry – Schirm, Allen (2001): *Household Food Security in the United States, 1995–1997: Technical Issues and Statistical Report*. Prepared by Mathematica Policy Research, Inc., for USDA, Food and Nutrition Service. <http://www.fns.usda.gov/fsec/FILES/FoodSecurityTech.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- UNICEF (2012): *Measuring Child Poverty*. New league tables of child poverty in the world's rich countries. Innocenti Report Card 10. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc10_eng.pdf (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Weinreb, L. et al. (2002): *Hunger: its impact on children's health and mental health*. *Pediatrics* 110, e41.
- WFP (2013): *State of School Feeding Worldwide 2013*. Rome: World Food Programme. <http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp257482.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 06. 04.)
- Wehler, Cheryl et al. (1991): *Community Childhood Hunger Identification Project*. A Survey of Childhood Hunger in the United States. Washington, DC: Food Research and Action Center.

PILINSZKI ATTILA, BÉRES ORSOLYA,
SIPOS B. BERNADETT, ITTZÉS GÁBOR

MIT ÉRTÉKELNEK A SZOCIÁLIS MUNKÁSOK?

Mesterképzésben részt vevő szociális munkások
értékrendjének sajátosságai*

Kutatásunkban szociális munka mesterképzésben részt vevő hallgatók értékrendszerét vizsgáltuk. A hallgatókkal ($N=247$) felvett Rokeach-értékkála eredményeit egy országos reprezentatív vizsgálat felsőfokú végzettséggel rendelkezők almintájával ($N=173$) vetettük össze. Az értékkálában szereplő 18 cél- és 18 eszközérték rangsorát és átlagait elemezve azokat az értékeket kerestük, amelyek a szociális munkásokra inkább jellemzők, és egyfajta szakmaspecifikus értéknek tekinthetünk rájuk. A 36 érték több mint egyharmadánál tapasztaltunk szignifikáns különbséget a szociálismunkás-hallgatók és az országos minta felsőfokú végzettségű megkérdezettjei között. Várakozásainknak megfelelően nagy különbséget találtunk az *Előítéletektől mentes* értéknél. Eredményeink alapján arra következtethetünk, hogy a szociális munkások értékrendjében vezető szerepet töltenek be a belső és a kapcsolati értékek, míg az anyagi és élvezeti értékek inkább háttérbe szorulnak. A normatív szakmai értékek hatása elsősorban az eszközértékekben tükröződik. Az előítéletmentesség meghatározó szerepe mellett a professzionális segítés értékei emelkednek ki.

Bevezetés – személyes és szakmai értékek

A szociális munka értékorientáltsága és érték meghatározottsága megkérdőjelezhetetlen. A különböző döntési helyzetek kapcsán a szociális munkás olyan értékterben gyakorolja hivatását, ahol személyes, szakmai – sőt az esetlegesen felmerülő politikai – értékeket is figyelembe kell vennie, valamint tekintettel kell lennie a kliens – sokszor eltérő – értékrendjére.

Andorka (2000) az értékek alatt olyan kulturális alapelveket ért, amelyek kifejezik azt, hogy egy adott társadalom mit tart kívánatosnak és fontosnak, jónak

* Köszönjük Füstös László (PPKE, BCE) segítségét, aki az ESS R4 kiegészítő Rokeach-felvételének adatait másodelemzésre rendelkezésünkre bocsátotta.

vagy rossznak. Így az értékek, amelyek a tapasztalatból származó és történetileg kialakult koncepciók, háttérrel adnak a viselkedési minták szervezéséhez és strukturálásához (Reamer 1995). Az értékek alapján ítélünk meg magatartást, tevékenységet, tervezést, döntést, megvalósítást. Azt, hogy mi helyes vagy mi helytelen, a viszonyítási rendszerben értékeink alapján döntjük el. Az értékek egyéni cselekvéseket határoznak meg, amelyek hatással vannak mind a szűkebb, mind a tágabb társadalmi közegre. Az érték tehát „*az a szervező közeg, amely hatékonyan irányítja az emberi magatartást*” (Füstös–Szokolczai 1994: 57). Az imént idézett néhány értékdefiniációt egyenértékűnek tartjuk, és tanulmányunkban mi is olyan kulturális alapelvekként, koncepciókként tekintünk az értékekre, amelyek az egyén viszonyítási rendszerében egyfajta irányítúszerepet töltenek be, és együttesen az emberi ítéletalkotás és cselekvés szervező közegét adják.

Az elmúlt fél évszázad értékutatásainak egyik legjelentősebb alakja Milton Rokeach amerikai szociálpszichológus, aki az 1960-as évek elejétől kezdődően kifejlesztett egy könnyen kezelhető vizsgálati módszert, amely azóta is az egyik legnépszerűbb és nemzetközileg is gyakran használt teszt. Háttérben az az alapvetés áll, hogy viszonylag kevés érték szolgál belső referenciapontként, az egyének közötti különbség ezen értékek fontossági sorrendjéből adódik. Az ekképpen kirajzolódó értékrend alapján alakítjuk véleményünket és cselekedeteinket. Az így kidolgozott értékskála tehát a meghatározó értékekre és értékválasztásokra vonatkozik. 18 cél- és 18 eszközértékből áll, amelyek a legalapvetőbb értékorientációkat képviselik, és a teljes értékteret igyekeznek megragadni. A célértékek (terminális) az optimális életcélra és végállapotra vonatkoznak, míg az eszközértékek (instrumentális) a célok megvalósításához szükséges legfontosabb viselkedési mintázatokat, a célhoz vezető utat definiálják. A teszt kitöltésekor a válaszadónak külön kell rangsorolnia a 18 cél- és külön a 18 eszközértéket, annak megfelelően, milyen fontos szerepet játszanak ezek az értékek életükben (Rokeach 1979). A mérőeszköz magyarországi adaptációja Hankiss Elemér vezetésével rövid időn belül megtörtént (Hankiss 1977, Hankiss et al. 1983).

Más szakmákhoz hasonlóan a szociális munkának is vannak olyan alapvető értékei, amelyek a különböző szakmai iránymutatásokban (etikai kódexek, szakmai irányelvek és állásfoglalások) is hangsúlyosan megfogalmazódnak. A magyar *Szociális Munka Etikai Kódexe* például kiemelt alapelvként hangsúlyozza minden ember méltóságát, értékét, jogait, illetve hátrányos megkülönböztetése nélküli munkavégzést a szociális munkások számára (Szociális Szakmai Szövetség 2011). A szociális munka amerikai etikai kódexében a szakma értékei között kiemelten jelenik meg a társadalmi igazságosság (*social justice*), az emberi kapcsolatok fontossága (*importance of human relationships*) és a tisztesség (*integrity*) (National Association of Social Workers 2008). A szociális munkások nemzetközi szövetségének kódexe (International Fellowship of Social Workers 2004) a teljesség igénye nélkül az alábbi értékeket említi szakmai értékeként: az emberrel vele született értékei, méltósága, jogai; diszkrimináció, elnyomás, előítélet, stigmatizáció,

igazságtalanságmentes gyakorlat; az egyén (csoport, közösség) önrendelkezési jogának tisztelete.

A normatív megközelítés mellett kiemelten fontos a szakmai értékek empirikus mérése. Ralph Pumphrey vizsgálatában megkísérelt egy teljes listát adni a szociális munka értékeiről, ami végül 150 érték felsorolásához vezetett (Neudecker 1980). Egy ilyen részletességű lista azonban kutatási célra hossza miatt nem használható. Hayes és Varley (1965) tanulmányában Allport értékorientációira támaszkodva hat típust különböztetett meg.¹ Azt találták, hogy a szociális munkások személyes értékorientációja különbözik az átlagpopulációtól. A legjellemzőbb a kapcsolatokat nagyra értékelő típus volt a szociális munkások körében, magas értéket mutattak a szociális motívumokban, és alacsony volt a pontszámuk a gazdasági motívumokban. Hasonló eredményre jutott Szerencsi (2011) is Békés megyei szociálismunkás-hallgatók értékeinek és életcéljainak vizsgálata során. Rámutatott, hogy a kapcsolatokra vonatkozó értékek (család, barátok, emberi kapcsolatok) meghatározó elsőbbséget élveznek mind az anyagi, szakmai (jól kereső állás, anyagi jólét, szakmai elismertség, tanulás), mind a „hedonista” (szórakozás, rekreáció) értékekkel szemben. Bemutatja továbbá, hogy a személyes értékrend igazodik az életkori sajátosságokhoz (pl. család, illetve barátok szerepe).

A McCleod és Meyer (1967) által fejlesztett mérőeszköz a puritán értékekkel veti össze a szociális munka értékeit, s így tíz egymással ellentétben álló értékpárt vizsgál. A felmérés szerint a szociális munkások nem különböztek egymástól a vizsgált demográfiai változók mentén, azonban szignifikáns különbség mutatkozott az általános iskolában oktató pedagógusok és a szociális munkások között. Eredményeik arra utalnak, hogy a szakmai értékek, a szakmához tartozás összefüggést mutat a személyes értékrenddel is. Többen felhívták a figyelmet arra is, hogy a szakmai értékek nem pusztán kapcsolatban állnak a személyes értékekkel, hanem azoknak egy részhalmozat képezik (Neudecker 1980, Posey 1978). Rokeach értékskaláját használva Posey (1978) abból indult ki, hogy limitált számú érték rangsorolásával leírható bármely személy értékrendszere, és a szociális munka értékei a személyes értékrend részét képezik.

Mindezek fényében a korábbi felvetést követve azt vizsgáljuk, hogy a személyes értékrenden belül elkülönül-e egy olyan értékcsoport, amely a szociális munka szakmai értékeiként írható le, illetve tükröződik-e a személyes értékrendben a szociális munka mint szakmai identitás hatása. Kétségtelen, hogy az értékrendbeli sajátossághoz hozzájárulhat egyfajta szelekciós hatás (a szociális munka alapszakot választók értékei különbözhetnek a más szakma iránt érdeklődőkéitől), ennek a tényezőnek az elkülönítésére azonban itt nincs lehetőségünk. Tanulmá-

¹ (1) Teoretikus személy (elsődleges érték az igazság feltárása); (2) gazdasági egyén (hasznosság felé törekszik); (3) esztétikus egyén (a formát és a szépséget keresi); (4) szociális személy (nagyra értékeli a kapcsolatokat és az emberek szeretetét); (5) politikai egyén (elsődlegesen a hatalomban érdekelt); (6) vallásos személy (az egységet [*unity*] értékeli a legmagasabbra).

nyunkban a szociális munkások és a magyar átlagpopuláció értékrendbeli eltéréseire fókuszálunk.

Fő kutatási célkitűzésünk tehát, hogy a mesterképzésben részt vevő szociális munkások és a magyar lakosság felsőfokú végzettségű részpopulációjának értékrendjét összevetve azonosítsunk olyan értékeket és értékrendbeli mintázatokat, amelyek a személyes értékrenden belül a szakma értékeit tükrözik. A szociális munkások körében végzett korábbi kutatások eredményei (Hayes–Varley 1965, Neudecker 1980, Posey 1978, Szerencsi 2011) alapján azt feltételezzük, hogy a kapcsolatokra vonatkozó értékek (*Igazi barátság, Igazi szerelem, Családi biztonság*) és a szociális munka alapelveihez és gyakorlatához köthető értékek (*Előítéletektől mentes, Egyenlőség, Emberi önérzet, Felelősségteljes*) fontosabbak a szakma képviselői, mint más felsőfokú végzettségűek számára. Feltételezzük továbbá, hogy az anyagi-hedonista értékek (*Anyagi jólét, Kellemes, élvezetes élet, Érdekes, változatos élet*) kevésbé fontosak a szociális munkások, mint a vizsgált átlaglakosság körében.

A kutatás és a minta bemutatása

Az elemzés során egy szociális munkásokból álló mintát és egy országos reprezentatív adatfelvétel eredményeit vetjük össze. Az értékrendszer feltérképezésére mérőeszközként a Rokeach-értékskálát elméleti és pragmatikus okok miatt választottuk. Az értékskála alkotója és alkalmazói szerint a teszt a teljes értékerteret reprezentálja, így jól kimutathatók az értékrenden belül a szociális munkásokra jellemző értékek. Az elméleti megfontoláson túl a teszt gyakorlati alkalmazhatóságát mutatja, hogy számos nemzetközi és hazai értékutatásban bevált eszközzé vált. Továbbá szociális munkások értékrendjére vonatkozó külföldi kutatásokban (Neudecker 1980) szintén használták az értékskálát, így lehetőséget teremt ezek eredményeivel való összevetésre is.

Kérdőívünkkel a szociális munka mesterképzés² évfolyamainak (2008–2013) hallgatóit kerestük meg a tanulmányuk kezdetekor. A kiosztott közel 280 kérdőív közül 247 volt értékelhető, a többi adathiány vagy következetlenség miatt kizártuk a vizsgálatból. A különböző Rokeach-értékváltozókat és az évfolyamok csoportjait varianciaanalízis eszközével összevetve az első öt évfolyam hallgatói egyértelműen homogén csoportot képeznek (egyik változó esetében sem találtunk szignifikáns különbséget), a 2013-as évfolyamon a 36 értékből pedig mindössze három (*Hatékony, Jókedélyű, Szeretettel teljes*) esetében tapasztaltunk szignifikáns eltérést a többi évfolyamtól. Ez alapot ad arra, hogy a hat almintát egy csoportként vonjuk be az elemzésbe.

Az országos lakosságra vonatkozó adatok az Európai Társadalmi Felmérés (*European Social Survey*, ESS) 4. hullámának adatfelvételéből (2008) származnak.

² Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar Mentálhigiéné Intézet

Az ESS kétévente felvett keresztmetszeti kutatássorozat, amelyben több mint 30 ország vesz részt. Az ESS R4 magyar mintája nemre és korra vonatkozóan reprezentatív. A minta elemszáma 3002 fő, azonban a Rokeach-értékskála csak egy kisebb (a reprezentativitás feltételeinek szintén megfelelő) almintán került lekérdezésre ($N=1155$). Az adatok elemzését SPSS 21.0 szoftverrel végeztük.

A szociális munkások és az országos minta közötti legszembetűnőbb különbség az iskolai végzettség mentén alakul ki. Ez természetes, hiszen a mesterképzésbe lépés feltétele a legalább főiskolai/BA végzettség. Az elemzés során ezért a szociális munkások adatait az országos minta felsőfokú végzettségű válaszadóinak (továbbiakban: felsőfokú almintá) adataival vetettük össze (1. táblázat).

1. táblázat: A minta főbb jellemzői (%)

Jellemző	Szociális munkások $N=247$	Magyar lakosság (ESS) $N=1155$	Felsőfokú almintá (ESS) $N=173$
Nem (nő)	84	54,1	62,4
Iskolai végzettség			
általános iskola	–	38,2	–
szakmunkás	–	21,6	–
érettségi	–	25,2	–
felsőfokú	100	15,0	100
Településtípus			
Budapest	32,0	9,8	22,5
megyeszékhely	16,4	17,0	23,1
egyéb város	34,9	35,9	35,3
község	16,7	37,3	19,1
Életkor			
30 év alatt	31,9	24,8	16,2
31–40 év	25,7	17,3	19,1
41–50 év	34,1	13,9	18,5
51–60 év	8,3	17,9	19,7
60 év felett	–	26,0	26,6

A szociális munkás válaszadók 16 százaléka férfi, ami hozzávetőlegesen tükrözi a szociális szférában dolgozó férfiak arányát. Korábbi kutatások is hasonló adatokról számolnak be (Horváth–Lévai 1996). Az országos mintában is magasabb a felsőfokú végzettségűek között a nők aránya, de a szociális munkások mintájában ez még inkább érvényesül. Településtípus tekintetében a szociális munkások körében felülreprezentáltak a fővárosiak, a teljes lakossághoz viszonyítva a köz-

ségben élők rovására, a felsőfokú almintához viszonyítva viszont a megyeszékhelyen élők rovására. Az egyéb városban élők tekintetében (1/3 fölötti arány) mindhárom minta megegyezik, míg a megyeszékhelyen élők arányában a szociális-munkás-minta a teljes országos lakossághoz, a községben élők arányában viszont a felsőfokú almintához áll közel. Életkor szerint a szociális munkások a fiatalabb (aktív) korosztályokat képviselik: több mint 90 százalékuk 50 év alatti, míg az országos mintának közel fele idősebb, mint 50 éves. Mivel ezek a demográfiai változók befolyásolják az értékpreferenciákat, szükséges a hatásuk kontrollálása. Ezért az elemzéseket többszemponos varianciaelemzéssel³ végeztük, amelyben nemre, korra, településtípusra kontrolláltuk az eredményeket.⁴

Eredmények

Elemzésünk során a szociális munkások és az országos minta felsőfokú végzettségű válaszadói értékrendjének hasonlóságait és eltéréseit vetettük össze. Többszemponos varianciaanalízissel vizsgáltuk a két csoport közötti eltéréseket, figyelembe vettük továbbá a Rokeach-értékekre adott rangorszámokat is (lásd a *Függelék* F1. táblázatát).

A 18 célérték között hat olyan érték található, ahol a két minta értékválasztása szignifikánsan eltér egymástól (2. táblázat). A szociális munkások fontosabbnak tartják az *Emberi önérzet* [$F(1; 377) = 10,74; p < 0,01$], a *Belső harmónia* [$F(1; 377) = 9,789; p < 0,01$] és *Az elvégzett munka öröme* [$F(1; 377) = 4,01; p < 0,05$] értékeket. A rangsorbeli különbségeket tekintve az *Emberi önérzet*nél négy hely, a másik két értéknél két hely eltérést találunk a minták között. A szociális munkások értékrendjében a felsőfokú almintához képest hátrébb kerül az *Anyagi jólét* [$F(1; 377) = 20,34; p < 0,01$], a *Kellemes, élvezetes élet* [$F(1; 377) = 7,572; p < 0,01$] és *A szépség világa* [$F(1; 377) = 23,877; p < 0,01$]. Mind a 36 értéket figyelembe véve az *Anyagi jólét* esetén tapasztaljuk a legnagyobb rangsorbeli különbséget (kilenc hely) a két minta között. A másik két értéknél egyhelynyi eltérés van csak a szociális munkások és a felsőfokú almintá válaszádi között.

A többi 12 célértékeknél nem figyelhető meg szignifikáns különbség a két minta között. Ezek között hat olyan érték (*Béke, Igazi barátság, Igazi szerelem, Szabadság, Társadalmi megbecsülés, Üdvözülés*) található, ahol két-három hely közötti rangsoreltérés mutatkozik. A rangsorbeli eltérést illetően öt értéknél (*Boldogság, Bölcsesség, Egyenlőség, Érdekes, változatos élet, A haza biztonsága*) egy hely

³ A többszemponos varianciaanalízis több faktornak a függő változóra gyakorolt hatását vizsgálja az egyes csoportok átlagainak összevetésével. Kiindulópontja az F-próba, ami a csoportok közötti varianciát veti össze a random ingadozást leíró csoportokon belüli varianciával. Az elemzés során az F-statisztika értékeit közöljük a szignifikanciaszint (p) megadásával.

⁴ Mivel a felsőfokú végzettségűek almintájával vetettük össze a szociális munkások adatait, az iskolai végzettség nem került a kontrollváltozók közé.

különbség mutatkozik. A *Családi biztonság* mindkét vizsgált minta esetében az első helyen szerepel az értékek rangsorában.

2. táblázat: Célértékek átlagai és rangsorai

Célérték	Átlag		Rangsor	
	Szociális munkás	Országos minta (felsőfokú)	Szociális munkás	Országos minta (felsőfokú)
<i>Anyagi jólét</i>	11,89	8,46***	15	6
<i>Béke</i>	8,12	6,66	6	3
<i>Boldogság</i>	6,24	6,03	3	2
<i>Bölcsesség</i>	8,34	9,57	7	8
<i>Belső harmónia</i>	4,40	7,18***	2	4
<i>Családi biztonság</i>	3,24	4,26	1	1
<i>Egyenlőség</i>	11,57	10,98	13	14
<i>Az elvégzett munka öröme</i>	9,10	10,15**	9	11
<i>Emberi önérzet</i>	7,29	9,85***	5	9
<i>Érdekes, változatos élet</i>	11,71	10,78	14	13
<i>A haza biztonsága</i>	10,73	10,01	11	10
<i>Igazi barátság</i>	8,34	7,87	8	5
<i>Igazi szerelem</i>	6,86	8,59	4	7
<i>Kellemes, élvezetes élet</i>	14,06	11,78***	17	16
<i>Szabadság</i>	9,10	10,18	10	12
<i>A szépség világa</i>	15,51	12,81***	18	17
<i>Társadalmi megbecsülés</i>	11,42	11,26	12	15
<i>Üdvözülés</i>	13,03	14,52	16	18

** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Az eszközértékeket vizsgálva hét olyan értéket találtunk, ahol a szociális munkások értékválasztása szignifikánsan eltér a felsőfokú almintáétól (3. táblázat). A szociális munkások értékrendjében előkelőbb helyet foglal el az *Előítéletektől mentes* [$F(1; 376) = 13,835$; $p < 0,01$], az *Alkotó szellemű* [$F(1; 376) = 7,269$; $p < 0,01$], a *Hatékony* [$F(1; 377) = 9,69$; $p < 0,01$] és a *Logikus gondolkodású* [$F(1; 376) = 3,915$; $p < 0,05$] érték, mint az országos minta felsőfokú végzettségű megkérdezettjeinél. A rangsorbeli különbségeket tekintve is jelentős eltérést mutat az első három érték (*Előítéletektől mentes* és *Alkotó szellemű* – hét hely; *Hatékony* – öt hely), a *Logikus gondolkodású* esetében pedig kéthelynyi különbséget tapasztalunk.

3. táblázat: Eszközértékek átlagai és rangsorai

Eszközérték	Átlag		Rangsor	
	Szociális munkás	Országos minta (felsőfokú)	Szociális munkás	Országos minta (felsőfokú)
<i>Alkotó szellemű</i>	8,06	10,19***	6	13
<i>Bátor, gerinces</i>	8,30	8,47	8	4
<i>Előítéletektől mentes</i>	7,07	9,86***	4	11
<i>Engedelmes</i>	13,54	11,50	17	17
<i>Értelmes</i>	5,78	7,06	2	3
<i>Fegyelmezett</i>	9,42	9,13	11	7
<i>Felelősségteljes</i>	5,54	6,73	1	1
<i>Hatékony</i>	8,37	10,94***	9	14
<i>Jókedélyű</i>	10,65	9,47	12	10
<i>Logikus gondolkodású</i>	8,21	9,45**	7	9
<i>Megbocsátó</i>	12,02	11,03	14	16
<i>Önálló</i>	9,15	8,62	10	5
<i>Segítőképz</i>	7,97	9,12	5	6
<i>Szavahihető</i>	6,10	6,95	3	2
<i>Szeretettel teljes</i>	10,74	9,14***	13	8
<i>Tiszta</i>	13,73	10,00***	18	12
<i>Törekvő</i>	13,01	12,32	15	18
<i>Udvarias</i>	13,19	10,97**	16	15

** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Szignifikáns különbséget mutató értékek továbbá a *Tiszta* [$F(1; 376) = 16,72$; $p < 0,01$], a *Szeretettel teljes* [$F(1; 377) = 7,276$; $p < 0,01$] és az *Udvarias* [$F(1; 376) = 6,379$; $p < 0,05$], amely értékek fontosabbnak bizonyultak az országos minta felsőfokú végzettségű válaszadóinál. A rangsorkülönbségek is tükrözik az F-értékekben megmutatkozó eltérést: a *Tiszta* (hat hely) és a *Szeretettel teljes* (öt hely) esetében nagyobb különbség mutatkozik, az *Udvariasnál* viszont csak egyhelynyi eltérést láthatunk.

A többi 11 eszközérték esetében nem tapasztalható szignifikáns eltérés a két mintán. Kiemelendő az *Önálló*, ahol 5 hely eltérés figyelhető meg, bár az abszolút pontszámbeli különbség kicsi (0,53). Az országos felsőfokú almintán a rangsor első harmadában (5. helyen), míg a szociális munkások esetében a 10. helyen található ez az érték. Hasonlóképp mozog az érték rangsorban a négy hely eltérést mutató *Bátor, gerinces* és a *Fegyelmezett*. Mindkét érték a felsőfokú almintán a válaszadóinál fontosabb. Két-három hely különbség látható a *Jókedélyű*, a *Megbo-*

csátó és a *Törekvő* értékeknél. Az előbbit az országos minta felsőfokú almintájának válaszadói, míg az utóbbi kettőt a szociális munkás válaszadók sorolták előbbre. Egy hely eltérést az *Értelmes*, *Segítőképző* és *Szavahihető* értékeknél találtunk. Azonos, első helyre rangsorolták a *Felelősségteljes* itemet. Valamennyi érték a rangsor első harmadában helyezkedik el, a *Felelősségteljes*, *Értelmes* és *Szavahihető* pedig – a belső sorrend apró eltéréseivel – mindkét listán az első három helyen áll. Végül ugyancsak azonos (17.) helyre került a lista végén az *Engedelmes* érték is.

Megbeszélés

Elemzésünkben azt a kérdést vizsgáltuk, hogy a szociális munkások és az országos felsőfokú almintá válaszadói között milyen különbségek figyelhetők meg az értékválasztásuk tekintetében. A célértékeket és az eszközértékeket külön-külön elemezve megállapíthatjuk, hogy számos érték esetében találunk jelentős különbséget a két minta között. Első lépésként az irodalom alapján megfogalmazott feltevéseinkre reflektálunk, majd az értékrendbeli szignifikáns eltéréseket tárgyaljuk a háttérükben meghúzódó lehetséges okokkal.

A kapcsolatokra vonatkozó értékekkel összefüggő feltevésünket, miszerint a szociális munkások ezeket fontosabbnak tartják, az eredményeink nem igazolják. Egyik érték esetében sem találtunk szignifikáns kapcsolatot. A *Családi biztonságot* mindkét minta válaszadói az első helyre sorolták. Az 1978–2008 között eltelt 30 évet vizsgálva Füstös és Szalma (2010) azt találta, hogy a magyar társadalom tagjainak értékrendjében növekedett a *Családi biztonság* fontossága, ami részben magyarázhatja a statisztikai szignifikancia hiányát. Az *Igazi szerelem* értéket a szociális munkások valamivel előbbre sorolják, az *Igazi barátság* viszont a felsőfokú almintá válaszadói számára fontosabb, azonban statisztikailag egyik sem tekinthető jelentős különbségnek. Az abszolút pontszámbeli eltérés az első esetben 1,7 pont a szociális munkások javára, a második esetben viszont mindössze 0,5 pont a hátrányuk. Ezek a célértékek mindkét vizsgált csoportnál a rangsor első felében kapnak helyet. Összességében tehát a kapcsolati értékek relatív fontosságára vonatkozó hipotézisünk nem igazolódott. Bár a kapcsolatokra vonatkozó értékeknél nem találtunk szignifikáns különbséget a szociális munkások és a felsőfokú almintá között, fontos kiemelni, hogy ezek az értékek meghatározóak a szociális munkások számára. Ez összhangban van a korábbi kutatások eredményével (Szerencsi 2011).

A szociális munka alapelveihez köthetőnek ítélt értékek közül az eredmények két esetben mutattak kapcsolódást a szakmához. Az *Emberi önérték* célérték és az *Előítéletektől mentes* eszközérték szignifikánsan előbbre helyezkednek el a szociális munkások értékrendjében, mint az országos felsőfokú almintá válaszadóiéban. Ezek tehát a szakmához köthető értékeknek látszanak. Az *Egyenlőség* és a *Felelősségteljes* értékek esetében nincs jelentős különbség a vizsgált csoportok

értékválasztása között, a *Felelősségteljes* mindkét csoport esetében az eszközértékek listavezetője, és abszolút pontszám szerint a szociális munkások 1,2 ponttal magasabbra értékelték. A szakmai értékekre vonatkozó hipotézisünk tehát részben igazolódott.

Az anyagi-hedonista értékek közül a szociális munkások – várakozásunknak megfelelően – mindegyiket hátrébb sorolták, mint az országos minta felsőfokú végzettségű válaszadói. Amint már utaltunk rá, a legnagyobb rangsorbeli különbség az *Anyagi jólét* esetében mutatkozott: a felsőfokú almintában az értékek első harmadában, a szociális munkások mintájában pedig az utolsó harmadában foglal helyet. A *Kellemes, élvezetes élet* és az *Érdekes, változatos élet* értékeket szintén az országos minta válaszadói tartották fontosabbnak, azonban ezeknél csak egy hely különbség volt a két minta között, és csak a *Kellemes, élvezetes élet* esetén beszélhetünk szignifikáns különbségről.

Azokat az értékeket, amelyeknél statisztikailag jelentős eltérést találtunk a minták között, két csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy a szociális munkások fontosabbnak vagy kevésbé fontosnak tartják-e őket, mint az átlagpopuláció (4. táblázat). A lehetséges magyarázatokat megfontolva azonban mindkét kategórián belül meg kell különböztetnünk azokat az értékeket, amelyek kiválasztására a szociális munka közvetlen, illetve áttételes hatással lehet.

4. táblázat: Szignifikánsan különböző értékek fontossága az egyes almintákon (átlagpontszámok különbsége alapján)

Értékek	Szociálismunkás-hallgatók által fontosabbnak tartott értékek	A felsőfokú al minta válaszadói által fontosabbnak tartott értékek
Célértékek	Belső harmónia (2,78) Emberi önérzet (2,56) Az elvégzett munka öröme (1,05)	Anyagi jólét (3,43) A szépség világa (2,70) Kellemes, élvezetes élet (2,28)
Eszközértékek	Előítéletektől mentes (2,79) Hatékony (2,57) Alkotó szellemű (2,13) Logikus gondolkodású (1,24)	Tiszta (3,73) Udvarias (2,22) Szeretettel teljes (1,60)

Egyértelműnek tűnik, hogy a szociális munkások által preferált értékek között az *Előítéletektől mentes* item szorosan kötődik az emberi méltóság, az ember értékének tiszteltben tartásához, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmához. Láttuk, hogy ezek az alapelvek deklaráltak is megjelennek a hazai és külföldi etikai kódexekben. Annak ellenére, hogy a társadalmi berendezkedés is a diszkriminációmentesség felé mutat (pl. Egyenlő Bánásmód Hatóság létrehozása), a szociális munkások értékrendjében az országos átlagnál sokkal előkelőbb helyet foglal el az előítéletektől való mentesség.

Az átlagpopulációval szemben a második legjelentősebb különbséget az *Emberi önérzet* értéknél figyelhettük meg a szociális munkások javára. Ebben talán

még a szakma normatív értékeinek tükröződése látszik, hiszen az önérzet az ember saját értékének tudatából fakad, ami kapcsolatban lehet az ember egyetemes értékével, ez pedig szintén a szociális munka alapelvei közé tartozik. Már idézett cikkükben Füstös és Szalma (2010) megállapítja, hogy 1978–2008 között ennek az értéknek változott legkevesebbet a helye az állampolgárság értékrendjén belül. Ez szintén azt valószínűsíti, hogy a szociális munkások körében tapasztalt kiugró érték inkább közvetlen szakmai hatásra vezethető vissza.

A többi olyan érték esetében, amelyeket a szociális munkások soroltak előbbre, kevésbé tűnik egyértelműnek a szakmai identitás közvetlen hatása az értékpreferenciára. Itt – főként a célértékeknel – inkább csak áttételes hatásról beszélhetünk. A *Belső harmónia* és *Az elvégzett munka öröme* esetében a szociális munka gyakorlata során szerzett tapasztalatok és a szakma szemléletéből fakadó sajátosságok befolyásolhatják, hogy a szakma képviselőinek értékrendjében előbbre sorolódnak. Az előbbi esetében a magasabb helyezést magyarázhatja, hogy a szociális szakembereknek munkájuk során a személyiségük a munkaeszközük, így a saját belső harmóniájuknak és önismeretüknek ténylegesen nagy a jelentősége. Fontos szerepet játszik a mindennapi munka során tapasztalt, megterhelő helyzetek kezelésében és a lelki egészség megőrzésében. Az *Elvégzett munka öröme* értéknel, bár kevésbé erős összefüggésről beszélhetünk, mint az előzőeknél, magyarázat lehet az, hogy a szociális szakember munkájának eredménye kevésbé mérhető és látványos, mint egy egzaktabb szakmában (könyvelő, mérnök stb.). Így értékesebb bárminemű pozitív változás a klienseik problémájának megoldása során, mint az említett szakmák racionálisan mérhető feladatmegoldásánál. Az is előfordulhat azonban, hogy a kapcsolat még áttételesebb, és „kompenzációs” értékmozgásról van szó. Az aktív populáció körében – egy nagyobb zavarok nélkül működő társadalomban vagy csoportban – a munkavégzéshez közvetlenül köthető célértékek (*Anyagi jólét, Az elvégzett munka öröme, Társadalmi megbecsülés*) mindegyike nem képviselhet alacsony értéket. A szociális munka szerény anyagi elismertsége és nem kiemelkedő társadalmi megbecsültsége mellett azok választják ezt a szakmát – és maradnak meg a pályán, illetve képzik magukat tovább –, akik számára az elvégzett munka öröme is motivációt és elégedettséget vált ki.

Az eszközértékek között a szociális munkások az *Alkotó szellemű*, a *Hatékony* és a *Logikus gondolkodású* értéket sorolták még jelentősen előbbre, mint az országos minta felsőfokú végzettségű válaszadói. Ezek közül legkönnyebben a *Hatékony* értelmezhető, és ez – bár nem szerepelt a hipotéziseink között – viszonylag közvetlenül kapcsolható a szociális munka gyakorlatához. A kliens és a szociális munkás egy probléma megoldására, illetve egy folyamat segítésére kötnek szerződést, ennek pedig kézenfekvő fokmérője a hatékonyság. A szociális munkás helyzete azonban ennél összetettebb, sok esetben több oldalról közvetítődnek felé elvárások, ami egyfajta teljesítménykényszer is szülhet. Kevésbé egyértelmű a szakmai identitás hatása az *Alkotó szellemű* érték kiemelkedésére, bár a klienssel való kapcsolatban az alkotó szellem nélkülözhetetlen. Akár egyénnel, akár csoportokkal, akár közösségekkel végzett szociális munkára gondolunk, a segítő

szakember egyik kulcsfontosságú jellemzője a kreatív gondolkodás, a találékony problémamegoldás. A harmadik szignifikánsan előbbre sorolt eszközérték, a *Logikus gondolkodású* esetében hasonló megfontolás teremthet kapcsolatot a szakmai háttérrel, de a hatás kétségtelenül még áttételesebb.

A szignifikáns különbséget mutató értékek másik nagy csoportja, amelyeket a felsőfokú végzettségű átlagpopulációnál kevésbé tartanak fontosnak a szociális szakemberek. Egyértelműnek tűnik a szakmai identitás hatása az *Anyagi jólét* és a *Kellemes élvezetes élet* értékek háttérbe szorulására. Ez az etikai kódexekben (pl. National Association of Social Workers 2008) megfogalmazott szakmai alapelvekből világosan következik, amelyek szerint az emberi kapcsolatok, a másik ember tisztelete és szolgálata fontosabb az anyagiaknál. Eredményeink e tekintetben egybehangzóak a szociális munkások értékrendjére vonatkozó korábbi kutatásokkal (Hayes–Varley 1965, Szerencsi 2011).

A *Szeretettel teljes* érték esetében a szakmai és az országos minta közti különbség a karitatív és a professzionális szociális munka megkülönböztetésén keresztül értelmezhető. A megkérdezett szociális munkások a *Szeretettel teljes* értéket az eszközértékek utolsó harmadába sorolták szemben a más felsőfokú végzettségűekkel, ami arra utal, hogy a professzionális segítő munkához kevésbé tartják fontosnak. Ebben a *Hatékony* kiemelkedésének az ellenpólusát látjuk. A szociális munka eredményorientált, és ebből a szempontból elsősorban nem a klienshez való szeretetteljes odafordulás, hanem helyzetének hatékony jobbítása a kulcskérdés. A professzionális elvárások között fontos szerepet játszik az érzelmekkel való munka, azonban a *Szeretettel teljes* inkább egyfajta laikus segítői attitűdöt tükröz. Annak, hogy a *Tiszta* értéket a szociális munkások kevésbé tartják fontosnak, mint a felsőfokú végzettségűek általában, az állhat a háttérben, hogy a szociális szakemberek gyakran találkoznak olyan személyekkel, akiknél élethelyzetük, betegségük vagy más okok miatt nem tud érvényesülni a társadalmi normáknak megfelelő tisztság, ápoltság. A szociális munkások várhatóan sokkal elfogadóbbak ezzel a helyzettel szemben, mint más felsőfokú végzettségűek, még ha egy segítő kapcsolatban témaként megjelenhet is a személy vagy környezete higiénéjének fejlesztése.

Az utolsó két szignifikánsan hátrébb sorolt érték esetében a szakmai hatás legfeljebb nagyon áttételes lehet. Itt inkább „kompenzációs mozgásról” lehet szó, vagyis ezek egyfajta „töltelékértékek”, amelyek egyszerűen azért kerültek az értékrangsor végére, mert a kényszerű választás elve alapján voltak értékek, amelyeket fontosabbnak ítélték. Az *Udvarias* eszközérték esetében talán a kliensek hátrányos helyzete és irányukban a szociális munkásoknak a társadalmi normák betartására vonatkozó alacsonyabb elvárása szolgálhat szakmai alapú magyarázattal, de a *A szépség világa* eszközérték esetében ilyen értelmezést nem tudunk adni. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a célértékek rangsorának utolsó három iteme (*Kellemes, élvezetes élet, A szépség világa* és az *Üdvözülés*) sorrendbeli eltéréssel, de mindkét minta esetében megegyezik.

Következtetések

Kutatásunk egyértelműen megmutatta, hogy a szociális munkások értékrendje szakmaspecifikus eltéréseket mutat a magyar társadalom felsőfokú végzettségű tagjainak értékrendjétől. Ezek a különbségek megjelennek egyes értékek kiemelésében vagy éppen hátrébb sorolásában, valamint kirajzolódnak az értékrend nagyobb léptékű mintázataiban is. A szociális munkások értékrendjében vezető szerepet töltenek be a belső és kapcsolati értékek, míg az anyagi és élvezeti értékek inkább háttérbe szorulnak. A jól elvégzett munka önmagában érték számukra, és kisebb hangsúlyt helyeznek a munka másodlagos eredményére (pl. anyagi megbecsültség). Bár ezek az értékek szignifikánsan különbözhetnek az országos felsőfokú almintá eredményeitől, valószínűleg inkább a segítő szakmákra általánosan jellemző preferenciákat tükrözik, mint kifejezetten a szociális munka sajátos célértékeit.

Szakmaspecifikusnak tekinthető értékeket elsősorban az eszközértékek között láttunk. Az előítéletmentesség, a hatékonyság, az alkotó szellem és a logikus gondolkodás négyese rajzolódott ki, amelyek közül az előbbi kifejezetten a szakmához köthető, míg a másik három az eredményes munkavégzés – tágabban a professzionalizmus – általános szempontrendszerét tükrözi. Bizonyos értékek hátrébb sorolódása a szociális munkások értékrendjében feltehetőleg következményes jellegű, inkább más értékek kiemelésének mellékhatása, mint önmagában az adott értékek elutasítását mutatja. Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy ezek kiválasztódása sem véletlenszerű, hanem éppen a kiemelt értékcsoport szakmai ellenpárját alkotják.

Korlátok

Kutatásunk korlátainak egy része a választott mérőeszközből adódik. A Rokeach-értékskála éppen egyszerűsége, könnyű alkalmazhatósága miatt kikerülhetetlenül felvet bizonyos értelmezési kérdéseket. Az itemek meghatározása nagyon vázlatos, pontos értelmezésük a megkérdezettekre van bízva, eltérő felfogásuk torzíthatja a válaszokat. Az sem egyértelmű, hogy az értékeket a válaszadók vágyott vagy valós értéknek ítélik-e meg.

Az eredmények érvényességét a mintavétel sajátossága is korlátozza. Válaszadóink, a mesterképzésben részt vevő hallgatók valószínűleg a szociális munkások szűkebb, motiváltabb rétegét alkotják, hiszen fejlődni, továbbképezni akarják magukat. Ugyanakkor az országos felsőfokú almintában is előfordulhatnak szociális végzettségű válaszadók, azonban nem állt rendelkezésünkre szakmaszintű bontás, így az ő hatásukat nem tudtuk kiszűrni. Az eredmények értelmezésekor fontos lehet számításba venni azt is, hogy a képzés keretében megkérdezett hallgatók válaszaiban feltehetően erőteljesebben jelent meg a szakmai identitás, mintha más környezetben történt volna a lekérdezés.

Végül fontos, hogy bár az adatfelvételünk több éven keresztül folyt, vizsgálatunk szinkron jellegű, nem utánkötéses kutatás, így folyamatok elemzésére nem alkalmas. Ezt azért is kell külön kiemelni, mert az értékrend sem egyes emberek, sem csoportok esetében nem teljesen állandó, hanem időben változhat. Módszerünkkel nem tudtuk megragadni azt a hatást, amelyet a szakmai szocializáció fejt ki az érintettek értékrendjére.

Kitekintés

Vizsgálatunkat három alapvető irányban lenne érdemes bővíteni. Egyrészt fontos lenne a szociális munka szakmaspecifikus értékrendszerének feltérképezésében és pontos körülhatárolásában, ha nem pusztán a felsőfokú almintával, hanem más – segítő – szakmák értékrendjével is összevethetnénk az adatainkat. Másrészt segítené a mesterképzésben részt vevők adatait összevetni a szélesebb szociális szakmai közeg értékpreferenciáival. Ez nemcsak az eredmények érvényességi körét bővítené, hanem a képzésfejlesztéshez is fontos szempontokat adhatna, ha világosan látnánk, miben különbözik egymástól a mesterképzésben részt vevők, illetve a képzésre nem jelentkezők vagy be nem kerülők értékrendje. Harmadrészt pedig jelentősen gazdagíthatná ismereteinket a vizsgálat utánkötéses megvalósítása – különösen, ha ez nem pusztán a képzés hatását próbálná meg mérni, hanem a pályán eltöltött időt is figyelembe venné, illetve a szakmai szocializáció különböző szakaszait és módjait árnyaltan tudná kezelni. Ezek a további vizsgálatok egyértelműbbé tehetnék a szociális munka értékteremtő, értékformáló szerepét.

Irodalom

- Andorka Rudolf (2000): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Füstös László – Szokolczai Árpád (1994): Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. *Szociológiai Szemle*, (4), 1. 57–90.
<http://www.mtapti.hu/mszt/19941/fustos.htm> (utolsó letöltés: 2014. 05. 19.)
- Füstös László – Szalma Ivett (2010): Értékváltozás Magyarországon 1978–2009. In Füstös László – Szalma Ivett (szerk.): *A változó értékrendszer*. Budapest: MTA SZKI, 2–43.
- Hankiss Elemér (1977) *Érték és társadalom*. Tanulmányok az értékszociológia köréből. Budapest: Magvető.
- Hankis Elemér – Manchin Róbert – Füstös László – Szokolczai Árpád (1983): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest: MTA SZKI.
- Hayes, Dorothy D. – Varley, Barbara K. (1965): Impact of social work education on students' values. *Social Work*, (10), 3, 40–46.

- Horváth Ágota – Lévai Katalin (1996): Szociális munkások, I. rész. *Esély*, (7), 4, 71–88. http://www.esely.org/kiadvanyok/1996_4/szocialismunkasok.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 19.)
- International Fellowship of Social Workers (2004): *Statement of ethical principles*. <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/> (utolsó letöltés: 2014. 05. 19.)
- McCleod, D. L. – Meyer, H. J. (1967): A study of values of social workers. In Thomas, Edwin J. (ed.): *Behavioral science for social workers*. New York: Free Press, 401–416.
- National Association of Social Workers (2008): *Code of ethics of the National Association of Social Workers*. <http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp> (utolsó letöltés: 2014. 05. 19.)
- Neudecker, Thomas E. (1980): *A study of the association between acceptance and social work values* (doktori disszertáció). University of Denver.
- Posey, Douglas P. (1978): *Personal and professional values among Colorado social workers* (doktori disszertáció). University of Denver.
- Reamer, Frederic G. (1995): *Social work values and ethics*. New York: Columbia University Press.
- Rokeach, Milton (1979): *Understanding of human values*. Individual and societal. New York: Free Press.
- Szerencsi Károly (2011): Értékek – jövőkép – társas – társadalmi támogatottság vizsgálata Békés megyei szociális munkás hallgatók körében. *Humánpolitikai Szemle*, (22), 4, 29–37.
- Szociális Szakmai Szövetség (2011): *A Szociális Munka Etikai Kódexe*. http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/etikai_kodex_2011.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 19.)

Függelék

F1. táblázat: Értékek rangsora az almintákon

Rangsor	Célértékek		Rangsor	Eszközértékek	
	Szociális munkások	Felsőfokú almintá		Szociális munkások	Felsőfokú almintá
1	Családi biztonság	Családi biztonság	1	Felelősségteljes	Felelősségteljes
2	Belső harmónia	Boldogság	2	Értelmes	Szavahihető
3	Boldogság	Béke	3	Szavahihető	Értelmes
4	Igazi szerelem	Belső harmónia	4	Előítéletektől mentes	Bátor, gerinces
5	Emberi önértzet	Igazi barátság	5	Segítőképz	Önálló
6	Béke	Anyagi jólét	6	Alkotó szellemű	Segítőképz
7	Bölcsesség	Igazi szerelem	7	Logikus gondolkodású	Fegyelmezett
8	Igazi barátság	Bölcsesség	8	Bátor, gerinces	Szeretetteljes
9	Az elvégzett munka öröme	Emberi önértzet	9	Hatékony	Logikus gondolkodású
10	Szabadság	A haza biztonsága	10	Önálló	Jókedélyű
11	A haza biztonsága	Az elvégzett munka öröme	11	Fegyelmezett	Előítéletektől mentes
12	Társadalmi megbecsülés	Szabadság	12	Jókedélyű	Tiszta
13	Egyenlőség	Érdekes, változatos élet	13	Szeretetteljes	Alkotó szellemű
14	Érdekes, változatos élet	Egyenlőség	14	Megbocsátó	Hatékony
15	Anyagi jólét	Társadalmi megbecsülés	15	Törekvő	Udvarias
16	Üdvözülés	Kellemes, élvezetes élet	16	Udvarias	Megbocsátó
17	Kellemes, élvezetes élet	A szépség világa	17	Engedelmes	Engedelmes
18	A szépség világa	Üdvözülés	18	Tiszta	Törekvő

CSÁKÓ MIHÁLY

SZOCIALIZÁCIÓ ALACSONY ISKOLÁZOTTSÁGÚ FŐVÁROSI CSALÁDOKBAN¹

A cikk egy Ferge Zsuzsa tiszteletére tartott előadás bővített és szerkesztett változata, amely az egyenlőtlenség tanulmányozásának hosszú hagyományába illeszkedik, amit ő indított el a hatvanas években. Az írás az alacsony és a magasabb iskolázottságú családokban folyó szocializáció különbségét vizsgálja fővárosi hetedikesek 2006-os és 2010-es survey-adatai alapján, és elemzi az összefüggést a szülők iskolázottsága és a család légköre, valamint a gyerek iskolai értékelése között.

Ebben a cikkben nem a fővárosi felnőtt lakosság iskolázottságáról lesz szó, hanem a gyerekeikéről, s velük kapcsolatban is elsősorban a társadalmi skála másik végéről. Egy olyan témáról, amely a magyar szociológusokat már a diszciplína magyarországi intézményesülésének időszakában, a hatvanas években is izgatta: a lemaradó rétegek gyerekeinek helyzetéről. Ez a csoport Budapesten – mint az *1. táblázat*ból látható – elég kicsi. A továbbiakban ennek a csoportnak a sajátosságait elemzem, a magasabban iskolázott szülők gyerekeihez viszonyítva. A leírás alapja az ELTE Oktatás- és Ifjúságkutató Központja által hallgatói szakmai gyakorlat keretében végzett 2006. és 2010. évi adatfelvétel.²

A fővárosi hetedikesek nem ugyanolyan családokból jönnek, mint az ország hetedikesei általában. Közöttük jóval nagyobb azok aránya, akiknek szülei legalább érettségiztek, de különösen azoké, akik diplomát is szereztek. Talán meglepő, de már 2006-ban is a diplomások gyerekei alkották a modális csoportot (vö. *1. táblázat*).

¹ A tanulmány a Magyar Szociológiai Társaság oktatásszociológiai szakosztálya által „*Oktatásszociológiai konferencia Ferge Zsuzsa 80. születésnapjára*” címmel rendezett konferencián tartott előadás bővített, szerkesztett változata. Az eredeti előadás videója elérhető: <https://archive.org/details/fergeconference> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)

² Az ELTE OITK (megalakulása előtt a szociológia tanszék) 1990 óta végez hasonló adatfelvételeket négyévenként, a szociológia szakos hallgatók szakmai gyakorlatának keretében. <http://oitk.tatk.elte.hu/hu> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)

1. táblázat: A fővárosi hetedikesek szüleinek iskolai végzettség szerinti aránya, 2006 és 2010 (%)

Iskolai végzettség		Az anya végzettsége					Összesen
		Adathiány	Ált. iskola	Szaktun- káképző	Érettségi	Diploma	
2006 (N= 992)							
Az apa végzettsége	Adathiány	9,0	0,6	0,2	1,4	1,9	13,1
	Ált. iskola	0,3	2,8	0,9	1,1	0,4	5,5
	Szaktun- káképző	0,0	1,5	6,3	4,1	1,5	13,4
	Érettségi	0,1	0,4	1,2	18,0	6,5	26,2
	Diploma	0,4	0,2	0,9	7,8	32,5	41,7
	Összesen	9,8	5,5	9,5	32,5	42,7	100,0
2010 (N= 806)							
Az apa végzettsége	Adathiány	6,4	0,4	0,7	1,2	1,1	11,9
	Ált. iskola	0,0	2,0	0,5	0,5	0,4	3,3
	Szaktun- káképző	0,1	1,5	6,9	5,3	1,6	15,5
	Érettségi	0,4	0,7	2,4	11,9	6,6	22,0
	Diploma	0,6	0,4	0,5	6,6	39,2	47,3
	Összesen	9,6	5,0	11,0	25,6	48,9	100,0

2006-ban a fővárosi hetedikeseknek csak 2,8 százaléka származott olyan szülőktől, akiknek egyike sem végzett többet nyolc általánosnál.³ Ha azokat is alacsony iskolázottságúnak tekintjük, akik a nyolc osztály után szakmát tanultak,⁴ akkor az alacsonyan iskolázott szülők gyerekeinek aránya majdnem eléri a 13 százalékot. (A 2010. évi hetedikesek kohorsz szüleinek iskolázottságát összevont kategóriákban a 2. táblázat mutatja.)

A családok struktúrája mindkét kohorszban hasonlóan alakult (1. ábra), de 2010-ben mind az alacsony, mind a magasabb iskolázottságú rétegben nagyobb egy kicsivel az ép családok aránya, amelyekben két édeszülő neveli a gyereket. Mindkét évben jelentős különbség volt azonban az alacsony és a magasabb iskolázottságú szülők között: az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek csak a fele nevelkedik ép családban, míg a magasabb végzettségű rétegben ez az arány kétharmad.

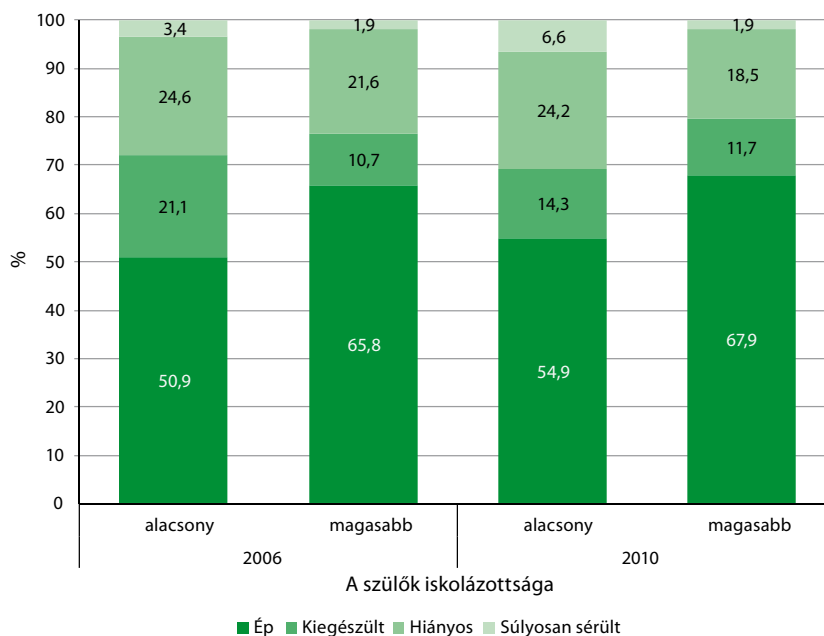
³ Az adathiány miatt ez az adat valószínűleg alábecsüli az arányt.

⁴ Kertesi (2005: 378–380) képzetleneknek nevezi a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőket, de az alacsony képzettségűek közé azokat is beszámítani látszik, akik szakmunkás bizonyítványt szereztek. Ebben az elemzésben ezt a kategorizálást alkalmazzuk.

2. táblázat: A fővárosi hetedikesek szüleinek iskolai végzettsége, 2010 (fő és %)

Iskolai végzettség		Alacsony és magasabb végzettségű anyák			
		Legfeljebb szakma	Legalább érettségi	Együtt	
Alacsony és magasabb végzettségű apák	Legfeljebb szakma	Létszám, fő	88	64	152
		Sor%	57,9	42,1	100,0
		Oszlop%	73,3	11,0	21,6
		Összesen, %	12,5	9,1	21,7
	Legalább érettségi	Létszám, fő	32	518	550
		Sor%	5,8	94,2	100,0
		Oszlop%	26,7	89,0	78,3
		Összesen, %	4,6	73,8	78,4
	Együtt	Létszám, fő	120	582	702
		Sor%	17,1	82,9	100,0
		Oszlop%	100,0	100,0	100,0
		Összesen, %	17,1	82,9	100,0

1. ábra: A fővárosi hetedikesek családjainak épsége a szülők iskolázottsága szerint, 2006 és 2010 (%)

A társadalmi státusz jellemzéséhez megpróbálhatjuk figyelembe venni a testvérek számát is, feltételezve, hogy az alacsonyabb rétegekben nagyobb a gyerekszám. Függetlenül attól, hogy ez a tétel igaz-e még általánosságban, 2006-ban a budapesti hetedikeseknek a szülők iskolázottsága szerint képzett két csoportja között semmi különbség nem volt a testvérek számát tekintve, sőt: az alacsony iskolázottságú szülőknél átlagosan 1,44, a magas iskolázottaknál 1,69 testvért találtunk (a különbség nem szignifikáns: χ^2 -próba $p=0,590$). 2010-ben az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek aránya nem különbözik lényegesen a négy évvel korábbi aránytól (12,3%). A testvérek számával ellenőrizve a réteghelyzetet ezúttal a várakozásnak megfelelően szignifikánsan több testvért találunk az alacsonyabb végzettségű családokban (átlagosan 1,80 az 1,48-hoz képest; $F=6,412$, df (szabadságfok) = 1, $p=0,012$). Ráadásul e családok negyedrésze hiányos, és épp a hiányos családokban a legmagasabb a testvérek átlagos száma (2,05). Magasabb végzettségű szülők esetén az egyik szülő kiesése inkább csökkenti a gyerekszámot: az ilyen családban élő hetedikeseknek átlagosan csak 1,17 testvérük van. Ez a különbség fontos a családon belüli szocializáció szempontjából is.

További megerősítésül szolgálhat a család és a gyerek könyveinek száma.⁵ A hetedikesek saját könyveinek száma kétségtelenül megerősíti, hogy különböző kulturális rétegeket vizsgálunk. Az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek átlagosan alig több mint feleannyi saját könyvük van (20), mint a magasabban iskolázottak gyerekeinek (37).⁶

Ezek az adatok megerősítik, hogy az általunk létrehozott iskolázottsági mutató *alkalmas* az alacsony státuszú, problémás környezetben nevelkedő fiatalok közelítésére – bár elismerem: csak *durva* közelítésére, hiszen finomabb kulturális különbségeket nem vesz figyelembe.

A gyerek családon belüli szocializációs helyzetét a következő adatokkal mértem:

- Mennyire beszélgetnek vele a szülei és miről?
- Mennyire kap választ szüleitől a kérdéseire?
- Hogyan értékeli szüleihez való viszonyát?

Az állapot mutatóit egyrészt a magasabban iskolázott családok gyerekeinek helyzetével vetem össze, másrészt megvizsgálom, mennyire kapcsolódnak az alacsony iskolázottságú családok közötti különbségekhez, végül kitekintek a szocializációs különbségek bizonyos – főleg iskolai – következményeire.

⁵ Andor (1999a) szép bizonyítást adott e mutató erejéről.

⁶ $F=21,899$; $df=1$; $p < 0,001$

Családi beszélgetések

Mind a beszélgetéstémákat, mind a beszélgetőpartnereket zárt válaszlehetőségként adtuk meg:

Témák	Partnerek
• iskolai igazságtalanság	• osztálybeli barát
• tanulás	• más barát
• barátai	• apa
• fiúk-lányok kapcsolata	• anya
• politika	• testvér
• választások	• más rokon
• sport	• tanár
• család anyagi helyzete	• más felnőtt

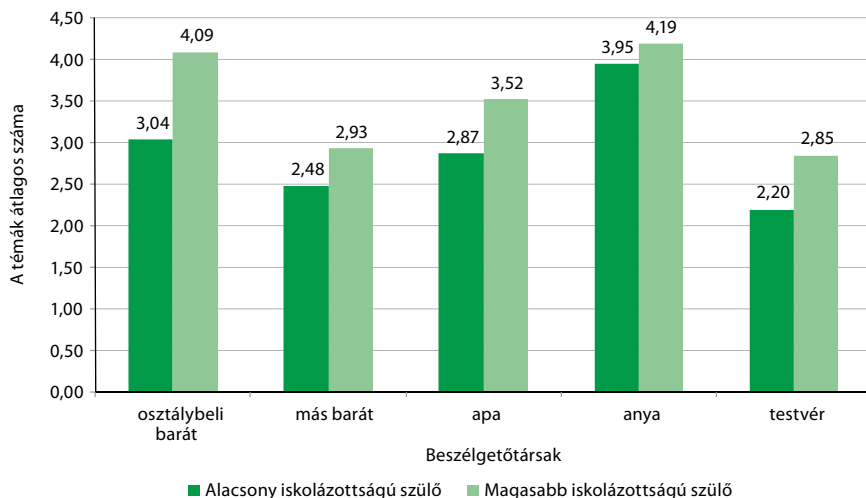
Jól látható, hogy a témák között vannak olyanok, amelyek specifikusan az iskoláskor témái, mások „felnőtt témák”, és közös területnek minősíthető a sport. A lehetséges partnereket egyrészt az iskolai körből, másrészt a család köréből választottuk. Másutt már bemutattam hosszabb adatsoron,⁷ hogy az ezeken túli, részleteiben nem ismert kategóriák („más felnőtt”) fokozatosan egyre nagyobb szerepet játszanak a gyerekek szocializációjában.

2006-ban előfordult, hogy a kérdőívben felkínált beszélgetési lehetőségekből (8 téma 8 partnerrel) egyet sem említett valaki, de olyan is volt, aki 87,5%-ban kihasználta őket.⁸ A beszélgetések átlagos gyakorisága azonban 1/3 alatt maradt (29,6%, 15,2% szórással). Az egyes partnerekkel említett témák átlagos számát a 2. ábra mutatja. Az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei minden lehetséges beszélgetőtárral kevesebb témáról beszélgetnek, mint iskolázottabb családokban nevelkedő társaik. Különösen szembetűnő ez a különbség az osztálybeli barátokkal való beszélgetésekben. A családi szocializáció kommunikációs csatornájának biztos eleme az alsóbb rétegben is az anya. Nemcsak az mutatja ezt, hogy vele beszél meg a legtöbb témát, hanem az is, hogy ebben minimális, nem szignifikáns az iskolázottabb és az iskolázatlanabb kategória közötti különbség. Apjukkal és testvéreikkel jóval kevesebb témáról beszélgetnek a kevésbé iskolázott, mint a magasabban iskolázott szülők gyerekei. Ezekben a családokban a többi családtagéhoz képest az anya sokkal fontosabb a gyerekek szocializációjában, mint magasabban képzett családokban.

⁷ „Vallásosság és politikai érdeklődés” c. előadásomban, a Magyar Szociológiai Társaság 2010. november 5–7-én tartott „Konfliktus és társadalmi innováció” című éves konferenciáján (Csákó 2010).

⁸ A válaszban szereplő összes témapartner-diád említésének száma az összes lehetséges diádválasztás százalékában.

2. ábra: A beszélgetéstémák átlagos száma beszélgetőtársakként, a szülők iskolázottsága szerint

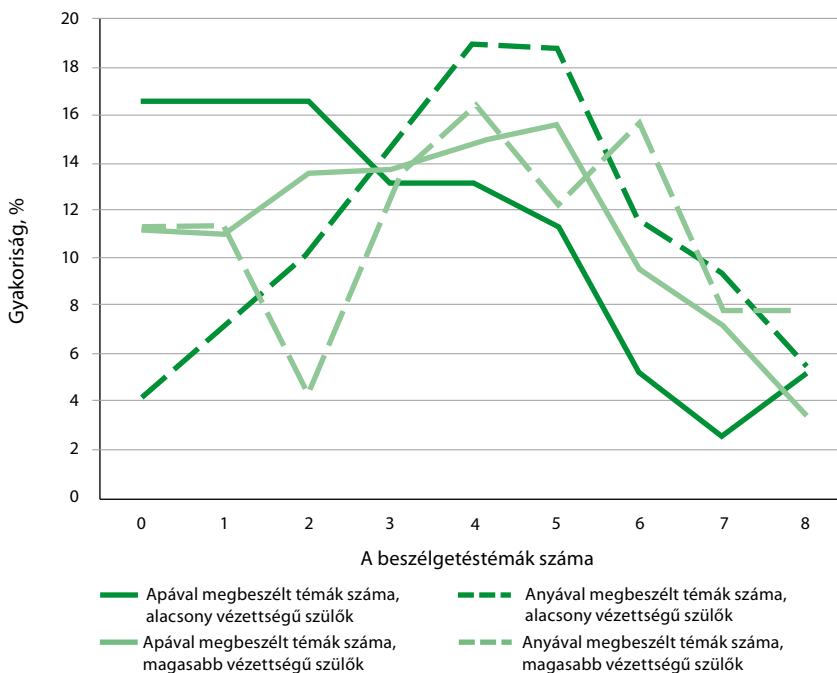
A családi szocializáció szempontjából először az érdekel bennünket, hogy mekkora a szülők súlya a gyerek kommunikációjában.⁹ A két szülővel megbeszélte témák átlagos száma 7,14 (szórás = 3,97) – ami az összes lehetséges említés 44,6 százaléka.¹⁰ Mivel azonban az összes megjelölt beszélgetéstéma kevesebb az elvben lehetségesnél, ténylegesen csak a témák 38,8 százalékát beszéljük meg a szülőkkel (szórás = 17,5%). Ezen belül a magasabb képzettségű szülők gyerekei az összes felvetett beszélgetési lehetőségből többet használnak ki, mint az alacsony végzettségű szülők gyerekei. Ha csak a szülőkkel folytatott beszélgetések arányát nézzük, akkor még erősebb a magasabban képzett szülők gyerekeinek előnye (3. ábra).

Mivel a hisztogram természeténél fogva a csoport tényleges eloszlását mutatja, a négy hisztogram összevetéséből jól látható, hogy azoknak a gyerekeknek, akiknek mindkét szülője alacsony végzettségű, jóval nagyobb hányada tud mindössze 0–2 témát megbeszélni apjával, és jóval kisebb hányada háromnál több témát, mint azok, akiknek mindkét szülője magasabb végzettségű. Az anyákkal megbeszélte témák számát tekintve nem ilyen látványos a két csoport különbsége, de az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei közül csak az anyjukkal nagyon kevés és nagyon sok témáról beszélgetők aránya nagyobb, mint a magasabb iskolázottságú szülők gyerekei között. (Az anyákkal való beszélgetések hisztogramjai közötti különbség nem szignifikáns.)

⁹ Igaz, Kanadában, 1994-ben Marie Dalhouse és James S. Frideres (1996: 342) nem talált bizonyítékot arra, hogy 9–18 éves gyerekek és szüleik közötti interakció intenzitása befolyásolná a gyerek politikai szocializációját.

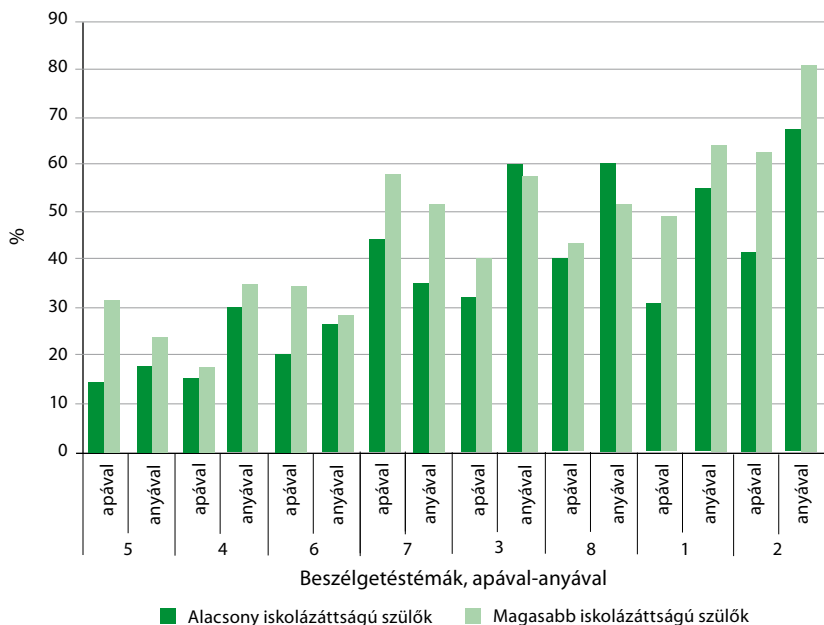
¹⁰ Mindkét szülővel 8 témát lehetett megjelölni, azaz kettejükkel együtt 16-ot.

3. ábra: Alacsony és magasabb iskolázottságú szülők gyerekeinek hisztogramjai a szülőkkel megbeszélt témák száma szerint

De miről beszélgetnek a serdülni kezdő fiatalok szüleikkel? Tekintsük át az egyes témák gyakoriságát a szülőkkel folytatott beszélgetésekben! A 4. ábrából rögtön kitűnik, hogy az anya fontosabb beszélgetőtárs a hetedikesek számára az apánál. Egyedül a sport az, amiről apjukkal minden vizsgált csoportban többen beszélgetnek, mint anyjukkal. A politika lehetne még ilyen, de a kevésbé iskolázott szülők gyerekei a politikáról és a választásokról is anyjukkal beszélgetnek nagyobb arányban, ezek a témák csak a magasabban iskolázott szülők és gyerekeik között gyakoribbak az apával, mint az anyával. A tanulás a család kulturális réteghelyzetétől függetlenül vezető téma (és anyai kötelességnek látszik a megbeszélése), de 2–3. helyen az alacsony helyzetű családokban a barátok és a család anyagi helyzete következik a témák gyakoriságában, az iskolázottabb családokban pedig az iskolai igazságtalanságok és a barátok.

4. ábra: A szülőkkel folytatott beszélgetések az egyes témákról a szülők iskolai végzettsége szerint (%)

A témaszámok magyarázata (a kérdőívbeli sorrend szerint sorszámozva): 1 = iskolai igazságtalanság; 2 = tanulás; 3 = barátok; 4 = fiúk-lányok kapcsolata; 5 = politika; 6 = választások; 7 = sport; 8 = a család anyagi helyzete

Az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei apjukkal minden témát, anyjukkal pedig csaknem minden témát kisebb arányban beszélnek meg, mint a magasabban iskolázott szülők gyerekei. A két kivétel a barátok és a család anyagi helyzete (a különbség csak az utóbbi témánál szignifikáns). Az is látható, hogy a két szülő szerepe az iskolázottabb családokban kiegyenlítettebb, míg a kevésbé iskolázottakban az anya szerepe fontosabb a gyerekekkel való kommunikációban, mint az apáé.¹¹ Ez a különbség arra utal, hogy kevés vagy több kulturális tőkével rendelkező családokban eltérő módon fogják fel a családi és a szülői szerepeket.

¹¹ Nem merem azt mondani, hogy a gyerek szocializációjában fontosabb, mert lehet, hogy az apa kevesebb verbális kommunikációval is erősebb hatású személy az anyánál. Ezt ennyiből nem tudhatjuk.

Az érdemi válasz esélye

A beszélgetések fontos szocializációs jellemzője, hogy mennyire tekinti őket értékesnek a gyerek. Ezt mértük azzal a kérdéssel, hogy „Mekkora esélyed van rá, hogy érdemi választ kapj szüleidtől, ha valami számodra fontosat kérdezel?” A válaszokat százalékos skálán jelölték, de a feldolgozáshoz csoportosítottuk őket.

Az alacsony és a magasabb kulturális tőkájú családok között alig van különbség, akármelyik év hetedikeseit nézzük, de az alacsony iskolázottságú hiányos családok gyerekei kevésbé számítanak szüleik válaszára (3. táblázat). A különbség nem szignifikáns, de „következetes”. Ez nem triviális következménye azonban a család csonkaságának: ha csak egy szülő van, az is lehetne biztos támasz a kérdező gyerek számára – amint ezt a magasabban iskolázott családokban látjuk is, ahol az érdemi szülői válasz esélyét lényegében ugyanakkorának ítélik a sérült, mint az ép családokban élők.

3. táblázat: A szülői válasz esélye a szülők iskolázottsága és a család épsége szerint, 2006 és 2010 (1–6 skála)

A család épsége	A szülők iskolázottsága	2006		2010	
		Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Sérült család	Alacsony	4,528	0,870	3,667	0,171
	Magasabb	5,486	0,373	4,150	0,101
Ép család	Alacsony	5,125	0,847	4,287	0,071
	Magasabb	5,430	0,271	4,346	0,036

A skála magyarázata: 0 = semmi esélyt sem lát szülői válaszra, 3 = 50% esélyt lát rá; 6 = biztosra veszi, hogy mindig érdemi választ kap szüleitől.

A gyerek-szülő viszony

Közvetlen rákérdezéssel is próbáltuk megtudni, milyen a viszony a gyerek és a szülei között. Négyfokú zárt válaszlehetőségeink közül kettő „jó” viszonyt fejez ki, kettő pedig – egyszerűség kedvéért mondjuk így – „rossz” viszonyt. A 4. táblázat azt mutatja, hogy akik a szülői válasz esélyét kevésnek tartják, azok a család kulturális rétegétől függetlenül hajlamosabbak rossznak minősíteni a szüleikhez való viszonyukat, bármelyik évet nézzük is. A magasabban iskolázott szülők esetében azonban az érdemi válasz nagy valószínűsége – bár az előfordulásában mutatkozó enyhe többlet, mint láttuk, nem bizonyult szignifikánsnak – egyértelműen jó szülő-gyerek viszonytal jár együtt.

4. táblázat: Befolyásolja-e az érdemi szülői válasz esélye azt, hogy milyennek tartják szüleikkel való viszonyukat a fiatalok?

A szülők iskolázottsága	Érdemi válasz esélye	Jó viszony	Rossz viszony	Összesen
Alacsony	Sok	88,5	11,5	100
	Kevés	77,8	22,2	100
Magasabb	Sok	96,3	3,7	100
	Kevés	73,3	26,7	100

A kulturális réteghelyzet meghatározására kialakított mutatónk láthatóan jelentős teret hagy a családokon belül más kulturális tényezők működésének. A személyközi viszonyok mindkét változója jelentős szórást mutat, de kétségtelen, hogy míg az alsó rétegnek csak 80 százalékka érzi úgy, hogy kapcsolata jó a szü-leivel, csaknem mindig érdemi választ is remélhet tőlük a kérdéseire, és 6 száza-lékuk nem érzi egyiket sem, addig a magasabb rétegben 95 százalék érzi teljesen pozitívnak helyzetét a családban, és csak 1 százalék érzi magát rossz személyközi helyzetben.¹² Az iskolai végzettségük szerint megkülönböztetett szülők gyerekei-nek családon belüli helyzetét eltérőnek találtuk a velük folytatott beszélgetések gyakorisága és témái, valamint a két szülő ebben való részvétele tekintetében. Bár az előbb idézett százalékarányok fő tendenciája azonos, a csekélyebb kulturális tőkével rendelkező családokban mégis hiányosabb a gyerekek érzelmi háttere is.

A családon belüli szocializációs helyzetük összefoglaló kifejezésére – a fel-használt adatok jobbra racionális irányultságára való tekintettel – a szülőkkel való kommunikáció intenzitásának mérőszámát használok fel. Ez azt az arányt mutatja, hogy mekkora hányada valósul meg a válaszokban megjeleníthető összes gyerek-szülő kommunikációnak, századponton kifejezve (5. táblázat).

Bár az alacsony esetszámok miatt a különbségek nem szignifikánsak, ten-denciájuk konzekvensen kirajzolódik.¹³ Látható, hogy a kulturális réteghelyzet különbségeivel bizonyos mértékig együtt jár a kommunikáció intenzitásának különbsége, de erősen feltehető róla, hogy mind a szülő-gyerek viszony per-cepciójával, mind az érdemi válasz esélyével szorosabban összefügg. Ezekben a kapcsolatokban természetesen nehéz lenne ok-okozati irányokat megjelölni, hiszen adataink valójában nem egy folyamatról, hanem egy helyzetről szólnak, s ebben állapítjuk meg a személyközi viszonyok bizonyos minőségének, a szemé-lyek kulturális tőkéjének, a verbális kommunikáció intenzitásának, és esélyének együttjárását – ahogyan az érintett fiatalok észlelik.

¹² Míg a táblázat adatai soronkénti százalékok, addig a szövegben idézett adatokban az alacsonyabb, illetve magasabb iskolázottságú szülők teljes csoportja a 100 százalék.

¹³ Némileg megnyugtató, hogy a legkisebb esetszámú cellákban legkisebb a szórás.

5. táblázat: A szülőkkel való kommunikáció intenzitása a szülők iskolázottsága, a szülő-gyerek viszony és a szülői válasz esélye szerint, 2006

A szülők iskolázottsága	Szülő-gyerek viszony	A válasz esélye		
		Sok	Kevés	Együtt
Alacsony	Jó	42,1	(27,1)*	41,3
	Rossz	(31,3)	(4,7)	21,6
	Együtt	40,9	(14,3)	38,1
Magasabb	Jó	49,2	(21,9)	48,8
	Rossz	31,6	(14,6)	27,5
	Együtt	48,6	18,8	47,8
Együtt	Jó	48,5	23,3	48,0
	Rossz	31,5	10,6	25,7
	Együtt	47,8	17,3	46,7

* Az $N < 10$ cellák értékeit zárójelbe tettem. Azért van sok ilyen cella, mert kevés az alacsony végzettségű szülő, és még kevesebb az olyan szülő, akitől kifejezetten nehéz érdemi választ kapni.

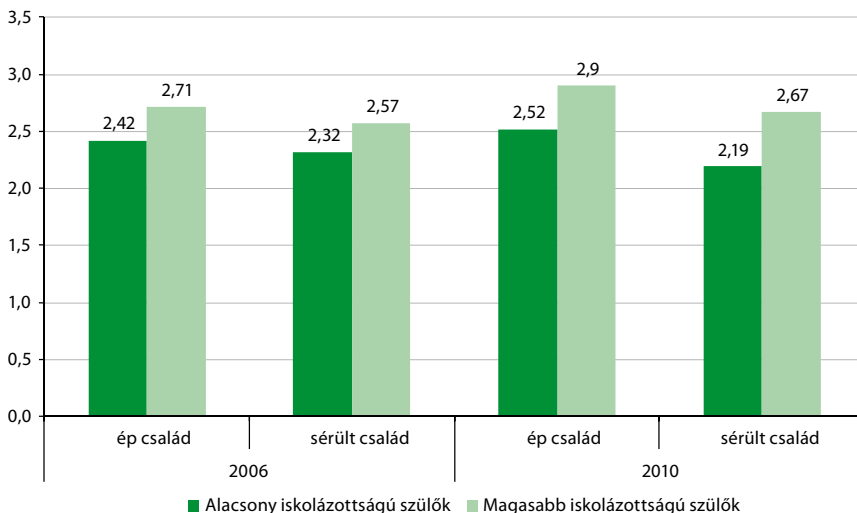
Kérdés mármost: milyen következményekkel jár a kulturális réteghelyzet és a szülő-gyerek viszony által így behatárolt szocializáció a fiatal családon *kívüli* viszonyaira? Már az eddigiek is azt sejtetik, hogy nehezen megragadható különbségekre kell felkészülnünk, és óvatosnak kell lennünk várakozásainkban.¹⁴

A családi szocializáció kapcsolata a fiatalok iskolai pozíciójával

Régóta tudjuk, hogy a hátrányok halmozódása hatással van a tanulmányi eredményekre. A tanulók saját teljesítményükről adott értékelése – az önértékelés – természetesen kevésbé szóródik, mint maguk a tantárgyi osztályzatok. A család sérülése mind az alacsony, mind a magasabb kulturális tőkével rendelkező családokban visszaveti a tanulmányi eredményt (5. ábra). Ugyanakkor az is látható, hogy 2010-ben valamivel nagyobb különbséget okozott az önértékelésben a szülők iskolázottsága, mint 2006-ban, és ez a sérült családokban még hangsúlyosabb, mint az épekben.

¹⁴ A kis esetszámok következtében többnyire csak egy, esetleg két mutatóját tudjuk használni a szocializációs helyzetnek.

5. ábra: Milyen tanulónak számít az osztályban? – 2006 és 2010
(önbesorolás, 1–4 skála)

A skála magyarázata: 1 = elég gyenge; 2 = közepes; 3 = elég jó; 4 = a legjobbak egyike

Hatással van a hetedikesek iskolai önértékelésére a szülőkkel való kommunikáció is, de nem teljesen ugyanígy. Úgy tűnik, hogy ez a tényező csak a magasabban iskolázott szülők gyerekeinek önértékelését növeli, az alacsony iskolázottságú családokban kevésbé érvényesül – sőt, 2006-ban az ilyen családok gyerekei közül azok értékelték alacsonyabbra tanulmányi helyzetüket, akik nagyobb esélyt láttak rá, hogy szüleik érdemben válaszoljanak a kérdéseikre (átlaguk 2,35 a választ nem remélték 2,56-os átlagához képest).¹⁵

A tanulmányi pozíciót az érintettek – tanárok, tanulók, szülők – többnyire a tanuló jellemzőjének tekintik, és ritkán gondolnak rá úgy, mint az iskola tanulóiról alkotott képére. Az azonban már mindenképpen iskolai minősítésnek számít, hogy mi a tanárok véleménye a tanuló széles értelemben vett viselkedéséről: lustának, hanyagnak, figyelmetlennek, fegyelmezetlennek tartja, vagy inkább okosnak, szorgalmasnak, segítőkésznek. E tanári minősítések természetesen nem pusztán a leírást célozzák, hanem pedagógiai hatást kívánnak gyakorolni, tehát eleve arra szánják őket, hogy a tanuló észrevegye. A hetedikesek körében végzett kutatásorozatunkban e minősítések percepciójára is rákérdeztünk, így meg tudjuk vizsgálni, hogy vajon különböző minősítéseket észlelnek-e a különböző családi közegekben szocializálódó fiatalok.

¹⁵ Ennek az adatnak érdekes interpretációi lehetnek, de a kis esetszám miatt határozott állítás nem fogalmazható meg. Ugyanezen okból nem léphetünk tovább a család épsége és a kommunikáció együttes figyelembevétele felé.

2006-ban a fővárosi hetedikesek három értékelő dimenziót észleltek a főkomponens-elemzés szerint¹⁶ (6. táblázat). Figyelemre méltó, ahogyan a lusta-hanyag dimenzióból kizáródik a fegyelmezetlenség, ami inkább az „okos” tanulókra jellemző, és feltehetőleg hangoskodásban nyilvánul meg, hiszen a „csendes” jelző magas negatív együttthatóval és egyedül ebben a dimenzióban szerepel. A nagyhangú okos tanulók még gyakran szemtelenek is. A harmadik dimenziót a szorgalmas, pontos, segítőkész tanulók alkotják, akik még okosok is lehetnek.

6. táblázat: A tanári minősítés dimenziói a tanulók percepciójában, 2006 (főkomponens-elemzés)

Milyennek tartják a tanárai?	Főkomponens		
	Lusta-hanyag	Okos-fegyelmezetlen	Szorgalmas-segítő
Lustának	0,671		
Hanyagnak	0,669		
Figyelmetlenek	0,592	0,293	
Szemtelenek	0,514	0,503	
Fegyelmezetlenek		0,694	
Csendesnek		-0,648	
Okosnak	-0,368	0,499	0,337
Szorgalmasnak	-0,335		0,754
Segítőkésznek			0,735
Pontosnak	-0,361		0,588
Megmagyarázott variancia	23,433	14,917	11,165

Extraction Method: Principal Component Analysis. *Rotation Method:* Oblimin with Kaiser Normalization.

E három dimenzióban jól elkülönült a tanulók négy csoportja (7. táblázat), amelyek egymáshoz közeli létszámúnak mutatkoztak. Az első csak a lusta-hanyag dimenzióban mutatott pozitív értéket, de nem nagyon erősen. A második határozottan szorgalmas-segítő minősítéseket észlelt, és különösen a lusta-hanyag minősítéssel nagyon kevésbé találkozott. A harmadik csoport tagjait igen erősen érintette minden negatív minősítés, de magas pozitív értéket mutattak az okos-fegyelmezetlen dimenzióban is. Ez annak a jele, hogy a tanulók a tanári minősítésben nem annyira a tanulmányi teljesítményük értékelését, hanem a viselkedésük értékelését látják. Ezért nem lehet szétválasztani egymástól az általuk észlelt tanári minősítések segítségével a szemtelenül hangoskodó okosakat és

¹⁶ Vagyis a megjelölt minősítésektől függően minden tanuló egy-egy pontot foglal el ebben a háromdimenziós térben, amint a 6. táblázat mutatja.

a lusta, hanyag szemtelenekeket. A negyedik csoportba kerülnek azok, akik egyedül az okos-szemtelen dimenzióban találhatóak a skála pozitív oldalán, semmi más minősítés nem jellemző rájuk.

7. táblázat: A tanári minősítés klaszterei: a klaszterközepek koordinátái és a tőlük való távolság

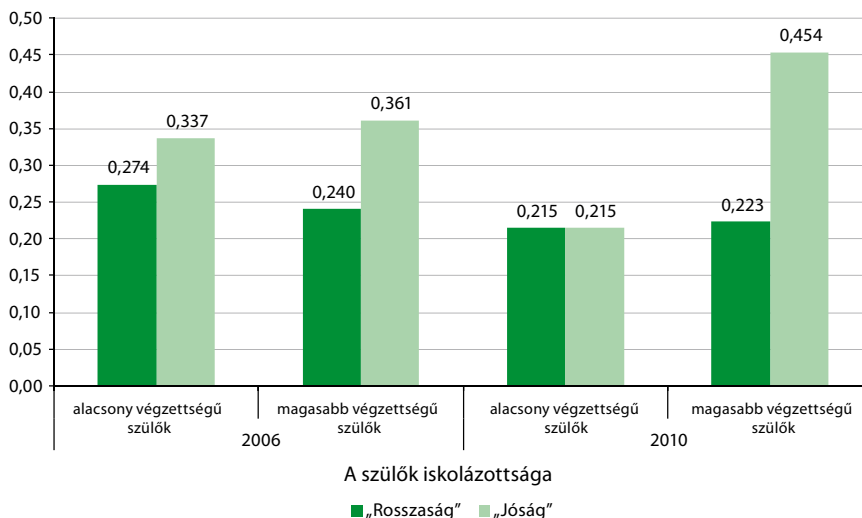
Dimenziók (tanári minősítés főkomponensek)	Klaszterek			
	Kicsit hanyag	Szorgalmas- segítő	Fegyelmeztelen	Okos, de...
1. Lusta-hanyag	0,24499	-0,70619	1,65525	-0,38171
2. Okos-fegyelmeztelen	-0,98961	-0,13597	0,93173	0,65752
3. Szorgalmas-segítő	-0,44334	1,17326	-0,11465	-0,77158
Átlagos távolság a klaszterközéptől	1,007	1,008	1,229	1,006
A távolság szórása	0,319	0,380	0,403	0,393
Esetszám ($N=$)	278	297	148	270

2006-ban az alacsony iskolázottságú szülők hetedikes gyerekeinek nagyobb része – különösen azok, akik szüleikkel való kapcsolatukat sem tartották jónak – úgy látta, hogy a tanárok hajlamosak őket negatív jelzőkkel minősíteni: hanyagnak, lustának, figyelmetlennek tartják őket. A magasabban képzett szülők gyerekei között viszont azok voltak 10 százalékkal többen, akik úgy látták, hogy szorgalmasnak, segítőkésznek tartják őket tanáraik. Ezek a különbségek a kis esetszámok ellenére nagyon közel esnek a szignifikanciahatárhoz ($p=0,071$), tehát a tanári minősítések lehet, hogy összefüggöttek a tanulók családi hátterével.

2010-ben a hetedikeseiben nem él ennyire differenciált kép: úgy látják, hogy a tanárok csak a jó-rossz tengelyen differenciálnak. A főkomponens-elemzés szerint az egyik oldalon a negatív minősítések, a másikon a pozitív minősítések járnak együtt egymással. Így sokkal egyszerűbb pusztán az ilyen minősítések említéseit összeszámlálni és annak átlagát összehasonlítani az egyes csoportokban.¹⁷ Kiderül, hogy a negatív minősítéseket hasonló arányban könyvelik el az alacsony és a magasabb iskolázottságú családok gyerekei, a pozitív minősítéseket azonban szignifikánsan gyakrabban kapják azok, akiknek a szülei iskolázottabbak (6. ábra). Ha ugyanezt az egyszerűsített mutatót használjuk a 2006. évi adatokra is, akkor ennél is kevésbé látunk különbséget a kulturális háttér szerint.

¹⁷ Vagyis a „jószág” foka = az említett pozitív minősítések átlagos száma; a „rosszaság” foka pedig = az említett negatív minősítések átlagos száma.

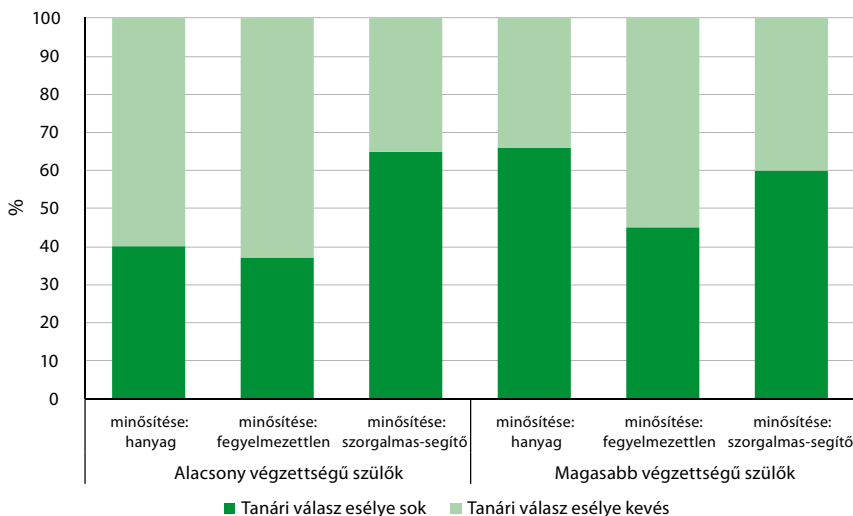
6. ábra: Pozitív és negatív tanári minősítések említésének átlagos pontszáma a szülők iskolázottsága szerint, 2006 és 2010

A minősítésnek azonban további következményei is vannak – a tanárok viselkedésében. Már láttuk, hogy a családi szocializációban milyen fontos a szülőkkel való érdemi kommunikáció, amelyben a gyerek számíthat a szülő érdemi válaszára, ha kérdést tesz fel. A kommunikáció az iskolában is fontos, de a tanárok érdemi válaszára is eltérő mértékben számítanak a különböző helyzetű tanulók. A 7. ábra egyértelműen mutatja, hogy leginkább azok a tanulók számítanak tanáraik érdemi válaszára, akiket szorgalmasnak és segítőkésznek tartanak.

Megfigyelhető, hogy a tanárok nem követnek társadalmi szempontokat a diákjaikkal való érdemi kommunikáció vállalásában: az alacsony és a magasabb iskolázottságú szülők gyerekei között nincs szignifikáns különbség a tanári magatartás megítélésében. A tanárok mindkét rétegben a tanuló magatartásáról alkotott minősítésüket követik leginkább, amikor eldöntik, hogy a szorgalmas, segítőkész, pontos tanulókkal sokkal inkább hajlandók szóba állni, mint a lusta, hanyag, szemtelen, fegyelmezetlen tanulókkal. Természetesen – mint már láttuk – az alacsony kulturális rétegben kisebb arányban vannak olyan tanulók, akik tanáraiktól pozitív minősítést kapnak, így továbbra is ennek áttételén keresztül lepleződik el, hogy az iskola nem foglalkozik érdemben a legiskolázatlanabb rétegekkel (vö. Bourdieu 1974).

7. ábra: Kik számítanak tanáraik érdemi válaszára, és kik nem? – a szülők iskolázottsága és gyerekük tanári minősítése szerint, 2006

Jelmagyarázatban: a „sok” = 60+ %; a „kevés” = 60– % a tanulók becslése szerint.

A társadalmi különbségeket iskolai különbségekké konvertáló intézményes forma a párhuzamos iskolatípusok működése is: a hagyományos nyolcévfolyamos általános iskolában a két csoport tanulmányi átlaga 3,35 és 3,76 (2006-os adatok), a hatévfolyamos gimnáziumba járók között pedig 4,40 és 4,45 – ami egyértelműen mutatja azt a ténytet, amelyről az általános iskolai pedagógusok „lefölözésként” panaszkodnak. Az pedig, hogy a tanulmányi szelekció társadalmi szelekciót takar, abból látszik, hogy a gyengén képzett szülők gyerekei csak ötödannyian járnak gimnáziumi hetedikbe, mint a képzettebb szülők gyerekei.¹⁸ Hangsúlyozom, hogy mivel adataink a tanulóktól származnak, az eddigiek egyúttal azt is jelentik, hogy az eltérő kulturális réteghelyzetű fiatalok sem észlelnek társadalmi megkülönböztetést munkájuk és magatartásuk tanári értékelésében.

Távolabbi következmények keresése

Rövid kísérletet teszek arra, hogy az iskolai következményeken túli összefüggéseket találjak a családi szocializáció és a fiatalok formálódó véleményei között.

A magánerkölcs terén nem találunk mérhető különbséget a két kulturális réteg gyerekei között (8. táblázat). Nagyjából ugyanolyan arányban és mértékben utasítják el, illetve helyeslik a nomasértéseket, akár a saját életükben, akár a fel-

¹⁸ Ezt a témát részletesen elemezte Andor (1999b), Andor és Liskó (2000), és történeti összefüggésbe helyezve Nagy (2010).

nőttek körében fordulnak elő azok (az iskolai puskázástól, alkalmi csokilopástól az autólopásig és az adócsalásig).

8. táblázat: Gyerek és felnőtt normasértések elfogadóinak aránya a szülők iskolázottsága szerint, 2006 és 2010 (%)

Normasértések	A szülők iskolázottsága			
	Alacsony	Magasabb	Alacsony	Magasabb
	2006		2010	
Bliccelés buszon	72,8	66,0	58,3	59,6
Mással íratott dolgozat	27,0	25,7	22,0	28,2
Hamis orvosi igazolás	16,7	17,2	14,3	15,9
Bolti csokilopás	11,5	9,1	7,7	6,8
Feketemunka	24,8	17,9	19,8	13,7
Adócsalás	7,0	9,5	12,1	7,5
Kenőpénz elfogadása	6,2	14,3	25,3	22,5
Segítség elmulasztása	4,4	7,8	5,5	6,1
Autólopás	1,8	3,7	2,2	1,8

Mindössze két normasértéssel kapcsolatban találunk szignifikáns különbséget a fiatalok két csoportja között: a kenőpénz elfogadása és a feketemunka esetében. Az alsó réteg mindkét kohorszban nagyobb arányban tartja elfogadhatónak a feketemunkát, amire szülei – társadalmi státuszuknál fogva – jobban rá vannak utalva, mint a magasabban iskolázott réteg. 2006-ban a hetedikesek közül a magasabban iskolázott szülők gyerekei viszont többen tartották elfogadhatónak a kenőpénzt, mint az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei, ami szintén a szülők társadalmi státuszának különbségével függhet össze. 2010-ben azonban ez a különbség eltűnt, mégpedig úgy, hogy mindkét csoportnak már csaknem negyedrésze elfogadhatónak tartja a korrupciót. A két kohorsz közötti különbség itt erős korszakhatást sejtet: miközben a gyermeki és iskolai élethez kapcsolódó normaszegésekkel szemben inkább csökkent a tolerancia, a felnőtt közelethez kapcsolódó normák megsértését nagyobb arányban hajlamosak elfogadni.¹⁹

¹⁹ Nagyon indokolt négy év távlatából megvizsgálni, hogy vajon rövid távú ingadozásról vagy közép-távú morális változási tendenciát jelznek-e ezek az adatok.

A közerkölcsöt illetően egy sikkasztásos példa megítélésének változatain is mértük a hetedikesek felfogását.²⁰ A 2006. év hetedikeseinek két csoportja pont ugyanakkora arányban válaszolt, és válaszuk csak két véleményben különbözött jelentősebben. Az alacsonyabban iskolázott szülők gyerekei között kétszer akkora arányban voltak olyanok, akik szerint egyszerűen meg kell verni a sikkasztót (14,4%), mint a másik csoportban, amelyben viszont kétszer annyian gondolták, hogy nem szabadna pénzt hagyni a képviselők kezében (10,2%).

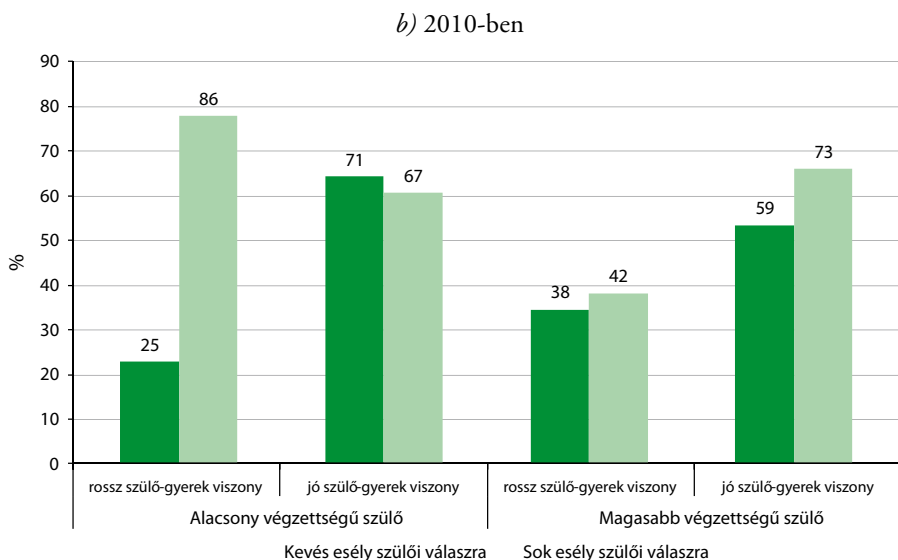
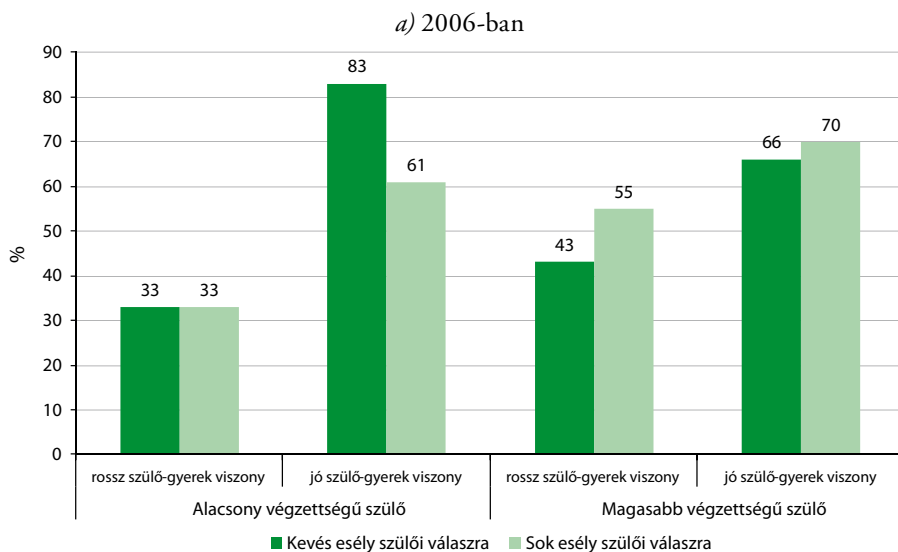
2010-ben ismét csak két ponton tértek el egymástól a két csoport válaszai. A magasabb iskolázottságú szülők gyerekei közül kétszer annyian gondolták, hogy a törvények szigorításában lenne a megoldás – az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei közül viszont csaknem kétszer annyian nem nyilvánítanak semmilyen véleményt, mint a másik csoportból. Nyitva maradt a kérdés, hogy ez utóbbit vajon a közügyekkel szembeni távolságtartás kialakulásának egyik foka-ként kell-e értelmeznünk.

Utolsó példám leginkább a szocializáció kutatásának bonyolultságát mutatja. Általában feltételezzük, hogy ha a családon belüli viszonyok rendben vannak, akkor a gyerek elsősorban a szüleihez fordulna olyan kérdésekben, amelyekben tanácsra van szüksége. Elvont formában már vizsgáltuk ezt, amikor az érdemi válasz esélyét firtattuk. Konkrét kérdés lehet az országgyűlési választáson való szavazás. Mivel a hetedikesek adatfelvételeinek fontos aspektusa volt a politikai szocializáció, azt a kérdést tettük fel a szavazásra még nem jogosult serdülőknek: *„Tudtál volna szavazni, ha szavazhattál volna?”* Ennek kiegészítéseként pedig megkérdeztük, kihez fordult volna tanácsért, kinek a véleményét vette volna figyelembe. A *8a* és *8b* ábra a 2006-os és a 2010-es adatokon mutatja az apától való tanácskérés arányait az alacsony, illetve a magasabb kulturális réteghelyezett családokban a szülő-gyerek kapcsolat és a szülői válasz esélye szerint képzett csoportokban.

---

²⁰ A kérdés így hangzott: *„Szerinted mit kellene tenni, ha kiderülne, hogy egy képviselő egy stadion építésére szánt pénzből vett magának új autót?”* Válaszok: *„Aláírásgyűjtéssel kellene követelni, hogy az illető mondjon le. / A parlamentnek szigorúbb törvényeket kellene hoznia az ilyesmi ellen. / Valakinek vagy valakiknek jól meg kellene verni az illetőt. / A választóknak önkéntes ellenőrző csoportot kellene alakítaniuk a közpénzek ellenőrzésére. / A rendőrségre kellene hagyni a dolgot, mert maguk a választók ügysem tudnak tenni semmit. / Nem kell tenni semmit, hiszen mindenki ezt csinálná az ő helyében. / Nem kell tenni semmit, mert nem jó az ilyesmi beleavatkozni. / Ne bízzanak a képviselőkre pénzt. / Szerintem mást kell tenni, mégpedig ezt: ....”*

8. ábra: A fiatalok hány százaléka fordulna tanácsért apjához, ha szavazhatna az országgyűlési választásokon? – a szülők iskolázottsága szerint (%)

Itt nem a politikai szocializáció szempontjából vizsgálom ezeket az adatokat, hanem abból a szempontból, miféleképpen működik az apa-gyerek kapcsolat különböző kultúrájú családokban, különböző interperszonális viszonyok között. Azért tartom ezt fontos példának, mert azt mutatja, hogy a hatások mennyire bonyolultan képesek kombinálódni. Várakozásainkról kiderül, hogy csak a ma-

gasabban iskolázott családoknál válnak be, de ott sem szignifikánsak a kiválasztott három tényező által okozott különbségek. Az alacsony státuszú családokban teljesen esetlegesnek tűnik az eredmény – bár mind 2006-ban, mind 2010-ben szignifikáns kapcsolat van a tényezők között. Csakhogy míg 2006-ban úgy tűnik, hogy ezekben a családokban rossz szülő-gyerek viszony esetén nem számít a válasz esélye – ám ha a szülő-gyerek viszony jellege pozitív, akkor csaknem mindnyájan apjukhoz fordulnának akkor is, ha kevés esélyük van a válaszra, 2010-ben éppen fordítva: jó szülő-gyerek viszony esetén nem számít a szülői válasz esélye, de ha rossz a viszony és mégis remélhető válasz, akkor megragadnák ezt a lehetőséget. Az egyik kohorszban a szülő-gyerek viszony, a másikban a válasz esélye volt meghatározó. Ebből nem tudunk általánosabb és koherens következtetést levonni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a családi szocializációban az ún. kulturális háttér egyes elemei is eltérő módon hatnak, és kutatásainkkal mint pillanatfelvételekkel azt is nehéz megítélnünk, hogy mi jelent hosszabb folyamatot és mi gyorsan múló kapcsolat. Nem tehetünk mást, mint újra és újra felvételeket készítünk, és igyekszünk óvatosan megfogalmazni következtetéseinket.

Irodalom

- Andor Mihály (1999a): A könyv mint a kulturális tőke mutatója, *Iskolakultúra*, 1999/11, 62–70. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00032/pdf/iskolakultura_EPA00011_1999_11_062-070.pdf (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)
- Andor (1999b): Andor Mihály, *Az iskolákon át vezető út*. Budapest: OFI. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=1999-10-ta-Andor-Iskolakon> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)
- Andor Mihály – Liskó Ilona (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás* Budapest: Iskolakultúra. <http://mek.oszk.hu/03600/03672/03672.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)
- Bourdieu, Pierre (1974): Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In Ferge Zsuzsa – Háber Judit (vál.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: KJK, 65–91. [Elérhető egy másik szöveggyűjteményben: <http://mek.oszk.hu/01900/01944/01944.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)]
- Braudel, Fernand (1952): Histoire et science sociale: la longue durée. *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, (13), 4, 725–753. <http://scienze.politiche.unical.it/bacheca/archivio/materiale/139/seminario%20gunderfrank/Braudel.%20Longue%20dur%C3%A9e.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)
- Csákó Mihály (2010): Vallásosság és politikai érdeklődés. Előadás a MSZT „*Konfliktus és társadalmi innováció*” című konferenciáján, Budapest, 2010. november 5–7. <https://archive.org/details/fergeconference> (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)

- Dalhouse, Marie – Frideres, James S. (1996): Intergenerational congruency. The role of the family in political attitudes of youth. *Journal of family issues*, (17), 2, 227–248.
- Kertesi Gábor (2005): Reformterv a hátrányos helyzetű, tanulási problémás gyermekek megsegítésére. In uő: *A társadalom peremén*. Budapest: Osiris Kiadó, 377–387. http://econ.core.hu/file/download/Kertesi/A_tarsadalom_peremen.pdf (utolsó letöltés: 2014. 10. 01.)
- Nagy Péter Tibor (2010): *Utak felfelé*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

ABSTRACTS

Eszter Párkányi: Dilemmas in the process of assessing legal capacity

The procedure of assessing legal capacity suffers from multiple problematic issues concerning specific requirements set in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, however it is still a poorly studied field of law in Hungary. The author investigated practical anomalies of this process via case-files of a local authority in Hungary, and aims to highlight those issues which (de)form the face of the current practice.

Márton Gosztonyi: Functions and operations of community-based savings and loan groups

The paper introduces the functions, roles, forms and embeddedness of community-based financial self-help groups in the local socio-economic system. The author analyzes the experiences of a project in which financial self-help groups have been established from 2012 to 2013 in Hungary. The paper seeks to address how these informal financial institutions can open new segments in the financial management of people living in poverty, and how can these informal groups be linked to the formal financial systems.

Ildikó Husz – Csilla Marozsán: State support for summer food service for children of low-income families – lessons from a regulation

The study presents the practice of the state support for summer food service for children of low-income families, and evaluates it in terms of whether it reaches the most vulnerable children. The present principle of the money allocation is territorial, which means that the disadvantaged and most disadvantaged settlements have better conditions to apply for subsidy. While food deprivation of the families with children is the biggest in these areas, many local governments have not used this funding opportunity yet. By using interviews and fieldwork experience, the study details the issue of child hunger, its extent and nature, and identifies the factors hinder the local governments from introducing summer food service for children in need. The authors also make suggestions about how to improve the supporting system.

Mihály Csáková: Socialisation in families with low educational level in Budapest

This article is an enlarged and edited version of a lecture given in Professor Ferge's honour. It fits in to the long tradition of inequality studies started by Zsuzsa Ferge in the sixties. Based on 2006 and 2010 survey data of 7th graders in Bu-

dapest, the article explores the difference in socialisation between families with low and higher educational level. Relationship between parents educational level combined with family climate and the children's evaluation by schools is studied as well.

Attila Pilinszki, Orsolya Béres, Bernadett Sipos B., Gábor Ittzés:
What social workers value: characteristics of MSW students' value systems

The study examined the value systems of MSW students ($N=247$). Their Rokeach Value Survey (RVS) results were compared to those of the subsample of college-educated participants ($N=173$) in a nation-wide representative survey. By analysing the ranks and averages of the 18 Terminal and 18 Instrumental Values of the RVS, we identified values characteristic of social workers. Significant differences were found between MSW students and other college-educated respondents on more than a third of the 36 values. Confirming our hypothesis, the *Broadminded* item was ranked considerably higher by social workers. Our results show that inner and relational values play a leading role in the value systems of social workers while they tend to rank material and enjoyment values lower. The profession's normative values made their influence felt primarily among the Instrumental Values. In addition to broadmindedness, values related to professional care giving emerged prominently.

CONTENTS

Studies

- 3 **Eszter Párkányi:** Dilemmas in the process of assessing legal capacity
19 **Márton Gosztonyi:** Functions and operations of community-based savings and loan groups

Hungarian Reality

- 47 **Zsuzsa Ferge:** Alternative report on chances for children, 2012–2013: Executive summary
55 **Ildikó Husz – Csilla Marozsán:** State support for summer food service for children of low-income families – lessons from a regulation

Workshop

- 79 **Mihály Csákó:** Socialisation in families with low educational level in Budapest

Social Work

- Attila Pilinszki – Orsolya Béres – Bernadett Sipos B. – Gábor Ittzés:**
What social workers value: characteristics of MSW students' value systems

- 116 **Abstracts**